

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ
INSTITUTAS

ŠIUOLAIKINĖS POLITIKOS STUDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

Martynas Vaitkus

II kurso studentas

**POLITINĖS REPREZENTACIJOS SAMPRATA I. KANTO FILOSOFIJOJE:
TARP MANDATINĖS, ĮKŪNIJIMO IR SIMBOLINĖS REPREZENTACIJOS**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas: prof. dr. (hp) Alvydas Jokubaitis

Vilnius, 2026

Magistro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....

(data)

.....

(v., pavardė)

.....

(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....

(data)

.....

(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Magistro darbo recenzentė:

.....

(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Vaitkus M. Politinės reprezentacijos samprata I. Kanto filosofijoje: tarp mandatinės, įkūnijimo ir simbolinės reprezentacijos: Šiuolaikinės politikos studijų specialybės, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas prof. dr. (hp) Alvydas Jokubaitis. – Vilnius, 2026. – 62 p.

Reikšminiai žodžiai: politinė reprezentacija, mandatas, įkūnijimas, simbolis, atstovavimo institucija, etika, religija, bendruomenė.

Šiame darbe nagrinėjama Immanuelio Kanto politinės reprezentacijos samprata, į kurią nuosekliai integruojama mandatinė, įkūnijimo ir simbolinė reprezentacija. Pirmiausia susitelkiama ties skirtingomis atstovavimo institucijos formuluotėmis, aptinkamomis Kanto politiniuose traktatuose. Mandatinės ir įkūnijimo reprezentacijos įvedimas ir lyginimas parodo, jog Kantas laikosi įkūnijimo reprezentacijos formuluodamas atstovavimo instituciją ne tik vieningos liaudies valios, bet ir valdžių padalijimo pagrindu. Simbolinės reprezentacijos integravimas neleidžia Kanto politinės reprezentacijos sampratos apspręsti vien tik mandatine ir (ar) įkūnijimo reprezentacija. Parodoma, jog simbolinė reprezentacija, kuri fiksuojama Kanto napolitiniuose traktatuose, papildo vokiečių filosofo politinės reprezentacijos sampratą etinės-religinės bendruomenės, turinčios artikuliuotą politinę viziją apie amžinąją taiką, momentu.

TURINYS

ĮVADAS	5
1. KANTO POLITINĖ MINTIS IR ATSTOVAVIMO INSTITUCIJA. MANDATINĖS IR ĮKŪNIJIMO REPREZENTACIJOS TAIKYMAS KANTO POLITINĖS REPREZENTACIJOS SAMPRATOJE	13
1.1. Kanto politinės minties apmatai	13
1.2. Respublika ir atstovavimo institucijos formuluotės Kanto politinėje mintyje	17
1.3. Mandatinė ir įkūnijimo reprezentacija bei Kanto atstovavimo institucijos formuluotės.....	24
1.3.1. Mandatinė ir įkūnijimo reprezentacija: apibrėžtys, skirtumai ir vaidmuo politinėje mintyje	24
1.3.2. Sankirta tarp mandatinės ir įkūnijimo reprezentacijos Kanto politinėje mintyje: implikacijos atstovavimo institucijos formuluotėms	28
2. SIMBOLINĖS REPREZENTACIJOS KLAUSIMAS KANTO POLITINĖS REPREZENTACIJOS SAMPRATOJE	34
2.1. Simbolinė reprezentacija: apibrėžtis ir vaidmuo politinėje mintyje	34
2.2. Simbolinės reprezentacijos raiška Kanto veikaluose: <i>Grynojo proto kritika, Sprendimo galios kritika ir Religija vien tik proto ribose</i>	38
2.3. Simbolinė reprezentacija ir etinės-religinės bendruomenės momentas Kanto politinės reprezentacijos sampratoje	44
IŠVADOS	52
LITERATŪROS SĄRAŠAS	54
DIRBTINIO INTELEKTO NAUDOJIMO DEKLARACIJA	59
SUMMARY	61

IVADAS

Literatūros apžvalga. Wolfgangas Kerstingas sisteminėje ir istorinėje Immanuelio Kanto politinės filosofijos analizėje *Wohlgeordnete Freiheit Immanuel Kants: Rechts- und Staatsphilosophie* pažymi, jog Kanto filosofiniuose veikaluose negalima rasti nei svarstymų apie teisingumo ir atstovaujamosios demokratijos santykį, nei nuoseklios teorijos apie politinę reprezentaciją¹. Tokia nuoseklios politinės reprezentacijos² teorijos stoka Kanto traktatuose iš dalies gali paaiškinti, kodėl nūdienos akademiniame pasaulyje aptinkamose paradigminėse politinės reprezentacijos prieigose³ – standartinėje ir konstruktyvistinėje – vokiečių filosofo vardas arba neminimas išvis, arba minimas retai ir instrumentiškai. Antai Hanna Pitkin, kurios nuostatos apie politinę reprezentaciją atliepia standartinę prieigą, studijoje *The Concept of Representation* Kanto vardo nemini nė sykiu⁴. Kitas politikos teoretikas, kurį galima priskirti standartinei prieigai, Bernardas Maninas knygoje *The Principles of Representative Government* taip pat neužsimena apie Kantą⁵. Konstruktyvistinę politinės reprezentacijos paradigmą atstovaujantis Michaelis Sawardas darbe *The Representative Claim* į vokiečių filosofo vardą irgi nereferuoja⁶. Tuo tarpu straipsnyje *How Representation Enables Democratic Citizenship* Markas E. Warrenas, dirbdamas konstruktyvistinės politinės reprezentacijos paradigmos lauke ir klausdamas, koku būdu atstovaujamoji politika ugdo demokratinio pilietiškumo gebą atstovuose, pasitelkia Kanto moralės filosofiją, kuri leidžia nužymėti santykį tarp atstovavimo ir moralinės gebos⁷. Visgi tenka pripažinti,

¹ Wolfgang Kersting, *Wohlgeordnete Freiheit Immanuel Kants: Rechts- und Staatsphilosophie* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993), 449.

² Būtina nurodyti, jog šiame darbe išraiška „politinė reprezentacija“ žymi platų konceptą (idėją), apimančią bent tris šiame darbe analizuojamas prasmes ir todėl galintį reikšti tiek privačių interesų politinį atstovavimą (mandatinę reprezentaciją), tiek bendrojo intereso / bendrojo gėrio / vieningos liaudies valios politinį atstovavimą (ikūnijimo reprezentaciją), tiek pojūčiais neapčiuopamos idėjos (apie bendruomenę) pateikimą pasitelkiant figūrą ar simbolį (simbolinę reprezentaciją). Tad išraiška „politinė reprezentacija“ šiame darbe veikiau byloja apie Kanto politinės reprezentacijos sampratos problematiką, o ne apie konkrečią supratį. Kad nekiltų supratimo problemų apie kurią politinės reprezentacijos prasmę kalbama, šiame darbe minėtos trys prasmės įvardijamos tiesiogiai. Be kita ko, kai, pavyzdžiui, kalbama apie politinę reprezentaciją konstruktyvizmo kontekste, politinė reprezentacija suprantama atitinkamai pagal tą kontekstą ir pan.

³ Apie standartinę ir konstruktyvistinę prieigą politinės reprezentacijos problematikos atžvilgiu žr: Lisa Disch, „The „Constructivist Turn“ in Democratic Representation: A Normative Dead-End?“, *Constellations*, vol. 22, nr. 4 (2015), 487-499.

⁴ Hanna Pitkin, *The Concept of Representation* (Berkeley: University of California Press, 1967).

⁵ Bernard Manin, *The Principles of Representative Government* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

⁶ Michael Saward, *The Representative Claim* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

⁷ Mark E. Warren, „How Representation Enables Democratic Citizenship“, in *Creating Political Presence. The New Politics of Democratic Representation*, edited by Dario Castiglione, Johannes Pollak (Chicago: The University of Chicago Press, 2019), 51-55. Panaši laikysena aptinkama ir Nadia Urbinati knygoje *Representative Democracy. Principles and Genealogy*. Nagrinėdama Kanto filosofinės minties indėlį į atstovaujamąją politiką ir pažymėdama, kad vokiečių filosofas atstovavimo instituciją pavertė norma, lyginant su Jean-Jacques'o Rousseau priešišku nusiteikimu liaudies atstovavimui, Urbinati nurodo, jog „Kanto normatyvinio lygmens (noumeninio) ir politinio arba faktinio lygmens (fenomeninio) atskyrimas pripažįsta kiekvieno piliečio teisę vertinti valstybės sprendimus ir įsivaizduoti save suvereno (arba įstatymo) vietoje – kitaip tariant, būti normos atstovu ir dalyvauti bendrame supratime, kuris yra visuotinio teisingumo sąlyga sprendimams, kurių neįmanoma falsifikuoti, nes nėra išorinio objekto (taip pat ir

jog Warrenas savo tyrime detaliau neplėtoja nei Kanto politinės reprezentacijos sampratos, nei pastarosios santykio su vokiečių filosofo moralės filosofija. Greta to, reikia pridurti, kad konstruktyvistinės politinės reprezentacijos paradigmos atstovė Lisa Disch liudija apie šios paradigmos požiūrio į politinę reprezentaciją struktūrinį panašumą su Kanto moralės filosofijoje fiksuojamu konstruktyvizmu. Kaip ji knygos *The Constructivist Turn in Political Representation* įvade nurodo, konstruktyvistinis požiūris „<...> turi Kanto moralinio konstruktyvizmo pėdsakų, nes jame tvirtinama, kad politinio atstovavimo aktai ne tik gauna savo legitimumą bei autoritetą iš institucijų ir rinkimų procesų, bet ir turi aktyviai kurti abu šiuos dalykus dinamiškai formuluodami ir priimdami politinius reikalavimus“⁸. Nepaisant sąsajos tarp Kanto moralės filosofijos ir konstruktyvistinės prieigos fiksavimo, Disch nei minėtame straipsnyje, nei kitose savo studijose į vokiečių filosofo nuostatas nerefereuoja.

Svarbu pastebėti, jog nors politinę reprezentaciją nagrinėjančios prieigos – standartinė ir konstruktyvistinė – ir nepasižymi išsamia atodaira į Kanto filosofiją, visgi akademiniam lauke galima rasti tyrimų, siekiančių apmąstyti Kanto nuostatas apie politinę reprezentaciją. Tačiau tokie bandymai dažnu atveju yra vienakrypčiai. Jie Kanto politinės reprezentacijos perspektyvą apmąsto apeliuodami į atstovavimo instituciją. Be to, tai daroma vokiečių filosofo nuostatų apie valstybės santvarkas ar valstybės valdymo būdus kontekste. Antai B. Sharonas Byrdas ir Joachimas Hruschka darbe *Kant's Doctrine of Right. A Commentary* nurodo, kad vokiečių filosofo svarstymuose tiesioginė demokratija yra despotiška, nes vykdomoji valdžia yra visų piliečių rankose, tad nėra nei vieno, kuris galėtų (atskirai nuo vykdomosios valdžios) turėti įstatymų leidžiamąją valdžią. Tačiau atstovaujamoje demokratijoje išrinktų vykdomosios valdžios atstovų yra keletas, todėl vykdomosios ir leidžiamosios valdžios „suliejimo“ problemos nekiltų⁹. Be kita ko, Byrdas ir Hruschka yra įsitikinę, jog tai, kas šiandien vadinama atstovaujama demokratija, Kantui yra ideali valstybės forma, kuriai jis uoliai pritartų¹⁰. Panašiai kaip ir Byrdas su Hruschka, Christianas F. Rostbøllas savo tyrime *Kant, Freedom as Independence, and Democracy* nurodo, kad Kantas neigiamai atsiliepė apie tiesioginę demokratiją, tuo tarpu nūdienos demokratijoms būdinga konstitucija ir atstovavimo institucija, todėl Kanto nuostatos apie atstovavimo instituciją yra aktualios siekiant suprasti moderniąją demokratiją¹¹. Tuo tarpu kiti tyrėjai, priešingai nei ką tik minėti, politinę reprezentaciją Kanto atveju apmąsto jo samprotavimų apie respublikinio valdymo būdo institucinę

būtinybės)“ (Nadia Urbinati, *Representative Democracy. Principles and Genealogy* (Chicago: The University of Chicago Press, 2006), 105).

⁸ Lisa Disch, „Introduction: the end of representative politics?“, in *The Constructivist Turn in Political Representation*, edited by Lisa Disch, Mathijs van de Sande and Nadia Urbinati (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019), 17.

⁹ B. Sharon Byrd, Joachim Hruschka, *Kant's Doctrine of Right. A Commentary* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 178.

¹⁰ Byrd, Hruschka, *Kant's Doctrine of Right. A Commentary*, 167, 181.

¹¹ Christian F. Rostbøll, „Kant, Freedom as Independence, and Democracy“, *The Journal of Politics* vol. 78, nr. 3 (2016), 798.

sąrangą ir jo normatyvinius principus kontekste. Darydamas skirtį tarp klasikinių liberalų (liberaliosios demokratijos) ir kantistų respublikonų („republikoniškosios“ demokratijos), Luigi Caranti straipsnyje *Kant via Rousseau against Democracy* pažymi, kad tiek vieniems, tiek kitiems atstovaujamoji valdžia reiškiasi skirtingai. Pirmiesiems valdžia yra atstovaujamoji, jei egzistuoja mechanizmas, užtikrinantis piliečių interesų perdavimą valdantiejiems, ir yra priimami tinkami sprendimai konstitucijos atžvilgiu. Antriesiems valdžia yra atstovaujamoji, jei ji atstovauja bendrajai valiai ir jei visuose valdžios veiksmuose ir sprendimuose visomis konkrečiomis aplinkybėmis akivaizdžiai matomi respublikinio valdymo būdo normatyviniai principai (piliečių nepriklausomybė (nepaklusti jokiems kitiems išoriniams įstatymams, išskyrus tuos, kuriems piliečiai davė savo sutikimą), piliečių priklausomybė nuo vieno įstatymų leidžiamojo organo ir lygybė tarp piliečių)¹². Panašiai kaip ir Caranti, Alessandro Pinzani savo straipsnyje *Representation in Kant's Political Theory* vokiečių filosofo politinę reprezentaciją apmąsto pasitelkdamas respublikinio valdymo būdo institucinę sąrangą. Kaip jis nurodo, valdžia yra legituota, jei ji valdo respublikiniu valdymo būdu, t. y. kai yra valdžių padalijimas ir kai valdžia atstovauja realų suverena, t. y. liaudį¹³. Taigi nors ką tik išvardintos pozicijos pasižymi skirtingais vektoriais (Kanto politinės reprezentacijos sampratą vieni tyrėjai apmąsto demokratijos, kiti – respublikinio valdymo būdo kontekste), visgi jos turi bendrą tematinę potekstę. Galima sakyti, jog abi pozicijos suponuoja, kad Kanto politinę reprezentaciją reikia suprasti išimtinai remiantis atstovavimo institucija. Šios pozicijos atliepia tai, ką Samuel Hayat ir José M. Rosales akcentuoja straipsnyje *The Modernity of Political Representation*. Pasak jų, Kantas „<...> suteikė politiniam atstovavimui lemiamą vaidmenį iš naujo racionaliai apibrėžti politinį teisėtumą. Atstovavimo institucija liaudies sutikimą iš tikrųjų padarė politinės sistemos pagrindu, todėl bet koks kitas teisėtumo šaltinis tapo nereikalingas <...>“¹⁴.

Pažymėtina, jog nors Lietuvos politinės filosofijos akademiniame lauke Kanto filosofija susilaukia išskirtinio dėmesio, visgi tiesioginių ir nuodugnių tyrimų, susijusių su vokiečių filosofo politinės reprezentacijos perspektyva, neaptinkama. Šioje vietoje reikėtų išskirti Alvydo Jokubaičio knygą *Politinio proto kritika*, kurioje nagrinėjama politinių ir estetinių idėjų sąsaja Kanto filosofinės minties kontekste¹⁵. Nors ši sąsaja ir leidžia Jokubaičiui fiksuoti, kaip politinės idėjos

¹² Luigi Caranti, „Kant via Rousseau against Democracy“, in *Kant and the Problem of Politics. Rethinking the Contemporary World*, edited by Luigi Caranti and Alessandro Pinzani (New York: Routledge, 2023), 39, 47-51.

¹³ Alessandro Pinzani, „Representation in Kant's Political Theory“, in *Annual Review of Law and Ethics*, edited by B. Sharon Byrd, Joachim Hruschka, Jan C. Joerden (Berlin: Duncker & Humblot, 2008), 210-211.

¹⁴ Samuel Hayat, José M. Rosales, „The Modernity of Political Representation“, *Contributions to the History of Concepts* vol. 15, nr. 1 (2020), 73.

¹⁵ Alvydas Jokubaitis, *Politinio proto kritika* (Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2024). Taip pat reikia išskirti Jokubaičio tyrimą *Politinis metafizikos sugrįžimas*. Jame Jokubaitis, kritiškai vertindamas politinių proto idėjų vietą ir apskritai idėjų „sujuslinimo“ (simbolinio pateikimo) momentą Kanto filosofijoje (kai, pavyzdžiui, juslinio objekto neturinčiai proto idėjai – istorijos tikslui – suteikiamas

(pavyzdžiui, liaudies idėja) gali būti simboliškai pateiktos, visgi jo knygoje liko nepaliestas klausimas, kaip politinių ir kitų praktinių idėjų simbolinis pateikimas gali padėti permąstyti Kanto politinės reprezentacijos sampratą¹⁶. Taip pat verta atkreipti dėmesį į Luko Ivanausko straipsnį *Politinio mąstymo metmenys Immanuelio Kanto kritinėje filosofijoje*. Pastarajame Ivanauskas, nagrinėdamas, kaip įvairios politinės proto idėjos gali būti simboliškai pagal analogiją pateikiamos, parodo, kad politikos mokslas priklauso nuo sprendimo galios refleksijos ir estetinių idėjų¹⁷. Nors atsispirdami nuo Kanto knygos *Sprendimo galios kritika* Jokubaitis ir Ivanauskas savaip plėtojo politinių idėjų simbolinio pateikimo koncepciją, visgi jie šios koncepcijos nesusiejo su vokiečių mąstytojo politinės reprezentacijos problematika.

Darbo aktualumas ir problema. Tenka pripažinti, jog Kanto politinės reprezentacijos sampratos semantinis statusas nėra apsprendžiamas vien tik apeliacija į atstovavimo instituciją bei sykiu į demokratiją ar į respublikinį valdymo būdą, kaip antai daro jau minėti autoriai. Pirmiausia Macarena Marey straipsnyje *The Ideal Character of the General Will and Popular Sovereignty in Kant* akcentuoja, jog Kanto politinės reprezentacijos samprata yra gana „plati, miglota ir nepastovi“, todėl jos nereikėtų sutapatinti vien tik su šiuolaikine atstovaujamosios valdžios suprastimi¹⁸. Pastarąją laikyseną dėl Kanto politinės reprezentacijos sampratos „platumo, miglotumo ir nepastovumo“ iš dalies atspindi ir tyrėjų darbai, deklaruojantys apie Kanto politinės reprezentacijos sampratoje aptinkamas skirtingas atstovavimo institucijos formuluotes. Būtent Susana Shell tyrime *Representation and Democracy in the Metaphysics of Morals: Kant's Late Answer to the „Problem“ of Sovereignty*¹⁹ ir Christophas Hanischas darbe *Kant on Democracy*²⁰ fiksuoja, jog Kantui atstovavimo institucija neatsiejama tiek nuo valdžių padalijimo, tiek nuo vieningos liaudies valios.

Kita vertus, šioje vietoje svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, jog kai kuriuose Kanto politiniuose traktatuose ir rankraščiuose politinė reprezentacija siejama su skirtingais vokiečių kalbos žodžiais. Pavyzdžiui, veikale *Der Streit der Fakultäten (Fakultetų ginčas)* Kantas politinę reprezentaciją perteikia žodžiais „(volks)repräsentanten“ ir „stellvertreter“²¹. Tuo tarpu teisės filosofijai skirtame

politinis simbolis), parodo, kaip metafizinės spekuliacijos sugrįžta į politiką (žr. Alvydas Jokubaitis, „Politinis metafizikos sugrįžimas“, *Politologija* vol. 118, nr. 2 (2025), 8-22).

¹⁶ Reikia pabrėžti tai, jog knygoje *Politinio proto kritika* galima rasti komentarų apie politinę reprezentaciją, bet tai labiau bendro pobūdžio komentarai, nesusiję su pastanga supprobleminti politinės reprezentacijos klausimo Kanto atžvilgiu (žr. Jokubaitis, *Politinio proto kritika*, 58-59).

¹⁷ Lukas Ivanauskas, „Politinio mąstymo metmenys Immanuelio Kanto kritinėje filosofijoje“, *Politologija* vol. 115, nr. 3 (2024), 51-76.

¹⁸ Macarena Marey, „The Ideal Character of the General Will and Popular Sovereignty in Kant“, *Kant-Studien* vol. 109, nr. 4 (2018), 574-575.

¹⁹ Susan Shell, „Representation and Democracy in the Metaphysics of Morals: Kant's Late Answer to the „Problem“ of Sovereignty“, *Kantian Review* vol. 30 (2025), 86.

²⁰ Christoph Hanisch, „Kant on Democracy“, *Kant-Studien* vol. 107, nr. 1 (2016), 72.

²¹ Immanuel Kant, „Der Streit der Fakultäten“, in *Kant's Werke* (Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1917), 90.

vokiečių filosofo rankraščių rinkinyje *Reflexionen zur Rechtsphilosophie* (*Apmąstymai apie teisės filosofiją*) aptinkamas žodis „darstelle“²², kuris taip pat referuoja į politinę reprezentaciją. Tokia Kanto skirtingų vokiečių kalbos žodžių, susijusių su politine reprezentacija, panauda atliepia tai, ką Yves Sintomer ir Alessandro Mulieri teigia savo tyrimuose. Antai Sintomer tyrime *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion* tikina, jog „<...> vokiečių [kalboje – M. V.] yra keletas nepakeičiamų terminų, kuriais galima išversti tai, ką kasdienėje kalboje turime omenyje sakydami „reprezentacija““²³. Panašią poziciją pateikia ir Mulieri straipsnyje *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*. Jo įsitikinimu, „lotyniškas žodis *repraesentatio*, kuris žymi kilmę visų žodžių, susijusių su „reprezentacija“ įvairiose Europos kalbose, jau turėjo keletą prasmų, kurios dažnai buvo nesuderinamos viena su kita. Anglų ir prancūzų kalbos išlaikė vieną žodį skirtingoms su reprezentacija susijusioms prasmėms apibūdinti – *representation* ir *représentation*. Kiekviena Europos kalba sukūrė savo būdą, kaip susidoroti su lotyniško žodžio *repraesentatio* semantiniu turtingumu. Pavyzdžiui, vokiečių ir italų kalbose buvo sukurti skirtingi žodžiai <...>“²⁴. Taigi tiek Sintomer, tiek Mulieri liudija apie lotyniško žodžio „repraesentatio“ išsiskleidimą į platų semantinį spektrą, atitinkamai randamą ir kai kuriose nūdienos Europos kalbose. Būtent Sintomer ir Mulieri savo tyrimuose tai iliustruoja nurodydami į vokiečių kalbos žodžius „stellvertretung“, „repräsentation“ ir „darstellung“. Jie tikina, jog nors pastarieji žodžiai įprastai yra siejami ar net verčiami kaip „reprezentacija“, visgi jie visi turi savitas ir net viena kitai prieštaraujančias prasmes, kurios ir atspindi lotyniško termino daugiaprasmiškumą. Nors abu žodžiai „stellvertretung“ ir „repräsentation“ žymi juridinę pakeitimo formą sukuriant vienybę tarp atstovo ir atstovaujamojo, jie turi skirtingus semantinius atspalvius. Trumpai tariant, žodis „stellvertretung“ ženklina mandatinę reprezentaciją („mandate representation“), pabrėžiančią mandato suteikimą atstovauti paskirus privačius interesus²⁵, o „repräsentation“ – įkūnijimo reprezentaciją („embodiment representation“), akcentuojančią ne mandato perdavimą ir paskirų privačių interesų atstovavimą, o visumą atliepiančio bendrojo intereso ar bendrojo gėrio atstovavimą įkūnijant ją viename kūne ar institucijoje“²⁶. Savo ruožtu žodis „darstellung“ referuoja į simbolinę reprezentaciją („symbolic representation“), kuomet pojūčiais neapčiuopiama idėja pateikiama pasitelkiant figūrą ar simbolį²⁷. Pravartu atkreipti dėmesį ir į tai, jog tiek Sintomer, tiek Mulieri tikina, kad skirtingos ir

²² Immanuel Kant, „Reflexionen zur Rechtsphilosophie“, in *Kants Handschriftlicher Nachlass* (Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1934), 596.

²³ Yves Sintomer, „The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion“, *Raisons Politiques* vol. 50, nr. 2 (2013), iv.

²⁴ Alessandro Mulieri, „Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation“, *Redescriptions Political Thought Conceptual History and Feminist Theory* vol. 19, nr. 2 (2016), 128.

²⁵ Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 129.

²⁶ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, xi-xiii, xix; Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 129.

²⁷ Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 133-135; Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, v-vii.

prieštaraujančios mandatinė, įkūnijimo ir simbolinė reprezentacijos yra siejamos ir su skirtingų bei prieštaraujančių vienas kitam požiūrių į politinę reprezentaciją formavimu bei aiškinimu²⁸. Pavyzdžiui, Mulieri kitame tyrime *Exploring the Semantics of Constructivist Representation* parodo, jog politinės reprezentacijos kontekste skirtingi konstruktyvistiniai požiūriai (nuosaikūs (Urbinati) ir radikalūs (Frank Ankersmit)) ir jų turiniai priklauso nuo prioriteto suteikimo skirtingiems semantiniams tipams, t. y. mandatinei ar (ir) simbolinei reprezentacijai²⁹.

Taigi tiek Mulieri, tiek Sintomer pateikia tris reprezentacijas (mandatinę, įkūnijimo ir simbolinę), kurios apskritai gali tapti įvairių požiūrių į politinę reprezentaciją nagrinėjimo pagrindu. Todėl atsižvelgiant į tai, jog Kantas vartoja vokiečių kalbos žodžių „stellvertretung“, „repräsentation“ ir „darstellung“ vedinius, kurie siejasi su politine reprezentacija ir kurie vis dėlto turi savitus, kontrastingus semantinius atspalvius, aktualu taikyti mandatinę, įkūnijimo bei simbolinę reprezentaciją siekiant rekonstruoti ir papildyti vokiečių filosofo politinės reprezentacijos sampratą. Be kita ko, anksčiau pateikta literatūros apžvalga parodo, kad būtent kritinėje akademinėje recepcijoje stokojama nuodugnios ir nuoseklios analizės apie santykį tarp trijų reprezentacijų (mandatinės, įkūnijimo ir simbolinės) ir Kanto politinės reprezentacijos sampratos³⁰. Taigi toks pastabų kontekstas skatina klausti: kuo mandatinė, įkūnijimo ir simbolinė reprezentacija gali būti aktuali Kanto politinės reprezentacijos sampratos atžvilgiu?

Darbo tikslas. Rekonstruoti ir papildyti Kanto politinės reprezentacijos sampratą, į ją nuosekliai integruojant mandatinę, įkūnijimo ir simbolinę reprezentaciją.

²⁸ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, i-ii; Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 141.

²⁹ Alessandro Mulieri, „Exploring the Semantics of Constructivist Representation“, in *The Constructivist Turn in Political Representation*, edited by Lisa Disch, Mathijs van de Sande and Nadia Urbinati (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019), 205-223.

³⁰ Verta paminėti du tyrimus, kurie vienaip ar kitaip nagrinėja žodžio „darstellung“ vaidmenį Kanto praktinėje filosofijoje. Pirmiausia jau minėtas Pinzani savo straipsnyje *Representation in Kant's Political Theory* parodo, kad Kanto vartojamas žodis „darstellen“ yra svarbus nagrinėjant politinės reprezentacijos statusą knygos *The Metaphysics of Morals* atveju. Sykiu reikia pripažinti, jog Pinzani, susiedamas žodį „darstellen“ išimtinai su sprendimo galia, savo tyrimą nepagrįstai susiaurina Kanto politinės reprezentacijos atžvilgiu, o galiausiai vokiečių filosofo politinės reprezentacijos perspektyvą nukreipia link respublikinio valdymo būdo (Pinzani, *Representation in Kant's Political Theory*, 204-211). Šioje vietoje reikšminga atminti, jog Kantas žodį „darstellen“ knygoje *Sprendimo galios kritika* susieja su hipotipoze (*darstellung, subjectio sub aspectum*) (Immanuel Kant, „Kritik der Urteilskraft“, in *Kant's Werke* (Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1913), 351). Hipotipozė savo ruožtu žymi sąvokų ir idėjų „sujuslinimo“ procesą, kurio metu intelekto sąvokoms realumas suteikiamas remiantis aprioriniais stebiniais, o proto idėjomis – simboliais pagal analogiją (Immanuel Kant, *Sprendimo galios kritika*, vertė Romanas Plečkaitis (Vilnius: Margi raštai, 2019), 260-261). Pinzani, nagrinėdamas Kanto politinę reprezentaciją, nesusiejo ir neišplėtojo žodžio „darstellung“, simbolinės reprezentacijos, proto idėjų ir politinės reprezentacijos tematinės sankirtos. Pastarasis užmojis bus atliekamas šiame darbe. Tuo tarpu Heineris Bielefeldtas knygoje *Symbolic Representation in Kant's Practical Philosophy* imasi uždavinio parodyti, kaip Kanto praktinėje filosofijoje žodis „darstellung“ ir su juo susijusi simbolinė reprezentacija padeda išreikšti normatyvinius turinius bei kaip tai sykiu padeda formuoti nūdienos liberalizmo etikos kalbą (Heiner Bielefeldt, *Symbolic Representation in Kant's Practical Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 3). Visgi Bielefeldtas savo tyrime ryšio tarp žodžio „darstellung“, simbolinės reprezentacijos ir politinės reprezentacijos Kanto praktinėje filosofijoje nefiksuoja.

Darbo uždaviniai:

1. Nusakyti Kanto politinės minties pagrindinius elementus (teisės sąvokos, laisvės ir respublikos koncepciją), vedančius prie jo politinės reprezentacijos sampratoje aptinkamų atstovavimo institucijos skirtingų formuluočių.
2. Artikuluoti Kanto atstovavimo institucijos sąsają tiek su valdžių padalijimo, tiek su vieningos liaudies valios matmeniu. Įvesti ir palyginti Sintomer ir Mulieri pasiūlytą mandatinę bei įkūnijimo reprezentaciją Kanto atstovavimo institucijos formuluočių atžvilgiu ir pastarąsias iš naujo įvertinti.
3. Išskleisti Kanto suformuluotą perskyrą tarp intelekto ir proto bei nusakyti šios perskyros momentą (proto idėjų pateikimą remiantis simboliais pagal analogiją bei nuo šio pateikimo neatsiejamą proto idėjų praktinį poveikumą), atliepanti Sintomer ir Mulieri akcentuotą simbolinę reprezentaciją.
4. Parodyti, jog simbolinės reprezentacijos įvedimas į Kanto politinės reprezentacijos sampratą leidžia pastarąją susieti ir su jo apmąstymais apie moralę ir religiją. Nusakyti tokios sąsajos implikacijas Kanto politinei reprezentacijai.

Darbe ginamos tezės:

1. Mandatinės ir įkūnijimo reprezentacijų, referuojančių į skirtingas atstovavimo funkcijas, t. y. į privačių interesų ir į bendrojo intereso / gėrio (Kanto atveju – vieningos liaudies valios kaip *a priori* principo) atstovavimą, įvedimas ir jų gretinimas leidžia rekonstruoti Kanto politinės reprezentacijos sampratoje aptinkamas atstovavimo institucijos skirtingas formuluotes. Ne tik Kanto atstovavimo institucijos formulotė, tiesiogiai besiremianti vieninga liaudies valia, yra grįsta įkūnijimo reprezentacija, bet pastarosios laikomasi ir formuluojant atstovavimo instituciją valdžių padalijimo pagrindu.
2. Simbolinės reprezentacijos integravimas neleidžia Kanto politinės reprezentacijos sampratos redukuoti vien tik į mandatinę ar (ir) įkūnijimo reprezentaciją, t. y. į privačių interesų ar (ir) į vieningos liaudies valios kaip *a priori* principo atstovavimą. Simbolinė reprezentacija papildo Kanto politinės reprezentacijos sampratą etinės-religinės bendruomenės, turinčios artikuliuotą politinę viziją apie amžinąją taiką, momentu, kuris pateikiamas remiantis Jėzaus asmeniu kaip personifikuota gerojo principo proto idėja.

Darbo struktūra. Siekiant įgyvendinti pirmuosius du išsikeltus uždavinius, pirmoje darbo dalyje yra nusakoma Kanto politinė mintis ir nagrinėjamos jo politinės reprezentacijos sampratoje aptinkamos dvi skirtingos atstovavimo institucijos formuluotės. Greta to, fiksuojama šių atstovavimo institucijos formuluočių kritinė akademinė recepcija. Parodoma, jog ši recepcija stokoja semantinio pobūdžio atodairos į vokiečių kalbos žodžių terminologinę vartoseną, referuojančią ir į mandatinę, ir į įkūnijimo reprezentaciją. Tuomet, siekiant iš naujo įvertinti Kanto

pateiktas atstovavimo institucijos formuluotes ir papildyti jo politinės reprezentacijos sampratą, nagrinėjamos ir lyginamos mandatinė ir įkūnijimo reprezentacijos.

Realizuojant paskutinius du uždavinius, antroje darbo dalyje atsispiriama nuo prielaidos, jog Kanto filosofinėje mintyje simbolinės reprezentacijos plėtotė pirmiausia fiksuojama intelekto ir proto perskyros momente, o ne jo nuostatose apie politiką. Nusakoma, kaip intelekto ir proto perskyros momente simbolinė reprezentacija „veikia“ proto idėjų „sujuslinimo“ registru bei suponuoja proto idėjų poveikimo praktiniame pasaulyje dėmenį. Pastarasis simbolinės reprezentacijos dėmuo toliau darbe išskleidžiamas remiantis Kanto pasitelkiamu Jėzaus asmeniu kaip personifikuota gerojo principo proto idėja. Galiausiai parodoma, kaip per Jėzaus asmenį kaip personifikuotą gerojo principo proto idėją simbolinė reprezentacija byloja ir apie pateikimą etinės-religinės bendruomenės, kuri šalia žmonių moralinio tobulėjimo kaip tikslo turi ir aiškų politinį akcentą – amžinąją taiką.

1. KANTO POLITINĖ MINTIS IR ATSTOVAVIMO INSTITUCIJA. MANDATINĖS IR ĮKŪNIJIMO REPREZENTACIJOS TAIKYMAS KANTO POLITINĖS REPREZENTACIJOS SAMPRATOJE

1.1. Kanto politinės minties apmatai

Kantas traktate *I amžinąją taiką* teigia, jog „<...> bet kokia politika turi priklaupiti prieš teisę [„recht“ – M. V.] <...>“³¹. Šioje vietoje verta klausti, kokia prasme Kantas vartoja žodį „teisė“ ir kaip apskritai reikia suprasti šį teiginį? Visų pirma, kaip jau buvo galima įsitikinti iš pateiktos citatos, Kanto traktatuose žodis „teisė“ neretai atitinka vokiečių kalbos žodį „recht“. Antai knygos *Die Metaphysik der Sitten* (*Dorovės metafizika*) pirmos dalies, kurioje plėtojami politikos principai, pavadinime *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre* (*Metafiziniai teisės doktrinos pagrindai*) Kantas panaudoja vokiečių kalbos žodį „rechtslehre“, įvardinantį teisės doktriną³². Tokiame kontekste pravartu atkreipti dėmesį į Heinerio Bielefedto pastabą apie žodį „recht“. Jis knygoje *Symbolic Representation in Kant's Practical Philosophy* tikina, jog žodis „recht“ turi tris reikšmes: pirma, jis gali reikšti konkrečią individo ar grupės teisę (pavyzdžiui, individo teisę balsuoti), antra, šis žodis gali referuoti į teisinių normų tvarką (pavyzdžiui, teisininkai, studijuojantys bendrą teisinę tvarką, vokiečių kalboje vadinami „rechtsgelehrte“), trečia, jis gali nurodyti į moralės turinį (pavyzdžiui, į sąžiningumą)³³. Sąsają tarp teisės ir moralės akcentuoja ir H. L. A. Hartas. Pastarasis straipsnyje *Are There Any Natural Rights?* pažymi, kad „žodžiai „droit“, „diritto“ ir „Recht“, kuriuos vartoja kontinentinės teisės atstovai, neturi paprasto vertimo į anglų kalbą ir anglų teisininkams atrodo, kad jie neapibrėžtai svyruoja tarp teisės ir moralės, tačiau iš tikrųjų jie žymi moralės sritį (teisės moralę), kuriai būdingi ypatingi bruožai. Ji apima teisingumo, sąžiningumo, teisių ir pareigos sąvokas <...>“³⁴. Toks žodžio „teisė“ tariamas ryšys su moralės sritimi bendrai atliepia ir kai kurių Kanto tyrinėtojų poziciją esą vokiečių mąstytojo minėta teisės doktrina yra jo moralės filosofijos ir pastarosios principų nuoseklus vedinys. Ši pozicija gali būti sustiprinta laisvės kategorijos argumentu. Kaip antai Paulas Guyer'is straipsnyje *Kant's Deductions*

³¹ Immanuel Kant, „I amžinąją taiką“, in *Immanuel Kant. Politiniai traktatai*, vertė Antanas Gailius, Gediminas Žukas, sudarė Alvydas Jokubaitis (Vilnius: aidai, 1996), 160-161; Immanuel Kant, „Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf“, in *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis. Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*, herausgegeben von Heiner F. Klemme (Hamburg: Felix Meiner Verlag GmbH, 1992), 96.

³² Immanuel Kant, „Die Metaphysik der Sitten“, in *Kant's Werke* (Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1914), 203.

³³ Bielefeldt, *Symbolic Representation in Kant's Practical Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 96.

³⁴ H. L. A. Hart, „Are There Any Natural Rights?“, in *The Philosophical Review* vol. 64, nr. 2 (1955), 177-178.

of the Principles of Right patikina, Kanto teisės koncepcija „<...> tikrai kyla iš laisvės sampratos ir jos vertės, kuri yra pagrindinis kantiškos moralės principas“³⁵.

Reikia pastebėti, kad nors iš ką tik pateiktų pastabų galima manyti laisvės kategoriją esant Kanto moralės bei teisės filosofijos pamatiniu centru ar net esant tuo, kas teikia būtiną „dedukcinį“ santykį tarp moralės ir teisės, visgi laisvės kategorijos pateikimas vokiečių filosofo traktatuose nepasižymi vientisumu. Problema yra ta, jog Kanto svarstymams apie laisvės kategoriją teisės ir moralės atžvilgiu būdingos skirtingos šios kategorijos raiškos. Kaip Kantas veikale *The Metaphysics of Morals* teigia, moralės atveju svarbi yra vidinė laisvė žmogui, t. y. vidinė žmogaus paskata elgtis iš pareigos moralės dėsniui nepaisant juslinių determinantų³⁶. Tuo tarpu teisės požiūriu svarbi yra išorinė laisvė individų tarpusavio santykių atžvilgiu. Antai Kantas minėtame veikale akcentuoja, kad „teisės samprata <...> pirmiausia susijusi tik su išoriniu ir iš tiesų praktiniu vieno asmens santykiu su kitu, kiek jų veiksmai kaip faktai gali turėti (tiesioginės ar netiesioginės) įtakos vienas kitam“³⁷. Panašią formuluotę apie teisės ir laisvės ryšį vokiečių filosofas pateikia ir kitame politikai skirtame darbe – *Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama*. Jame teigiama, jog „<...> teisės sąvoka kyla vien iš laisvės sąvokos išoriniuose žmonių tarpusavio santykiuose <...>“³⁸. Kita vertus, Kantas, kalbėdamas apie individų tarpusavio santykių išorinę laisvę, laikosi nuostatos, jog iš teisės sąvokos būtinai (nes jis mano, kad ji atitinka analitinių teiginių tipą) seka ir prievartos momentas. Kaip jis pažymi knygoje *The Metaphysics of Morals* „<...> teisė ir leidimas naudoti prievartą reiškia vieną ir tą patį“³⁹. Šiuo požiūriu vėlgi įrodoma, kad moralės ir teisės plotmėje laisvės kategorija artikuliuojama skirtingai. Iš to, kas jau pasakyta, tampa aišku, jog moralės atveju išorinė prievarta, nukreipta į veiksmo pasirinkimą, pažeidžia moralinio subjekto vidinę laisvę, nepaiso vidinės jo paskatos elgtis iš pareigos moralės dėsniui. Tuo tarpu teisės atžvilgiu prievarta yra būtina, nes ji padeda sureguliuoti individų išorinius santykius ir šitaip jiems užtikrinti išorinę laisvę. Būtent dėl laisvės kategorijos vientisumo stokos Kanto atžvilgiu akademiniam lauke galima aptikti tyrimų, akcentuojančių (priešingai nei daro Guyer'is) vokiečių mąstytojo teisės filosofijos nepriklausomumą nuo jo moralės filosofijos. Pavyzdžiui, Arthuras Ripsteinas tyrime *Kant on Law and Justice* teigia, kad politikos atžvilgiu „Kantą domina ne tai, kaip

³⁵ Paul Guyer, „Kant's Deductions of the Principles of Right“, in *Kant's Metaphysics of Morals: Interpretative Essays*, edited by Mark Timmons (New York: Oxford University Press, 2002), 26.

³⁶ Immanuel Kant, *The Metaphysics of Morals*, translated by Mary Gregor (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 45-49.

³⁷ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 56.

³⁸ Immanuel Kant, „Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama“, in *Immanuel Kant. Politiniai traktatai*, vertė Antanas Gailius, Gediminas Žukas, sudarė Alvydas Jokubaitis (Vilnius: aidai, 1996), 78.

³⁹ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 58.

žmonės turėtų sąveikauti etikos požiūriu, o tai, kaip jie gali būti priversti sąveikauti teisės požiūriu“⁴⁰.

Svarbu pridurti ir tai, jog teisės sąvoka nėra susijusi nei su konkrečiais individų pasirinkimų turiniais, nei su konkrečiomis individų veiksmų paskatomis. Kanto žodžiais tariant, teisės sąvoka nereiškia, kad „<...> asmens pasirinkimas yra susijęs su kito asmens noru <...>, bet tik su pastarojo pasirinkimu. <...> šiame abipusiame pasirinkimo santykiyje neatsižvelgiama į pasirinkimo klausimą, t. y. į tikslą, kurį kiekvienas turi galvoje siekdamas norimo objekto“⁴¹. Taigi teisės sąvokos atžvilgiu išorinė laisvė žymi individų tarpusavio santykių lygmenį, individų laisvę spręsti ir rinktis remiantis savo paskirais bei skirtingais tikslais. Galų gale, iš to, kas pasakyta, galima teigti, jog teisės atžvilgiu žmonių sprendimai ir pasirinkimai nebūtinai yra formuojami ir skatinami principais, išreiškiančiais moralinį gėrį, t. y. nėra veikiami vidinės laisvės ribose. Šios pastabos atspindi Kanto įsitikinimą, jog teisinę valstybę gali sukurti ir velnių tauta⁴². Visgi tokios teisės sąvokos formuluotės nereiškia, jog individai disponuoja absoliučia išorine laisve kitų individų atžvilgiu. Teisės sąvoka reikalauja suderinamumo tarp individų skirtingų pasirinkimų. Tokį suderinamumą žymi Kanto pateiktas visuotinis teisės principas, pagal kurį „<...> veiksmas yra teisingas, jei jis gali kartu egzistuoti su kiekvieno laisve pagal visuotinį dėsni“⁴³. Taigi Kantas apibrėžia teisinį bet kokio veiksmo, kurį atlieka individas, leistinumą (teisingumą) apeliuojant į suderinamumą su kitų individų laisve. Be kita ko, tiek iš teisės sąvokos, tiek iš visuotinio teisės principo formuluotės tampa aišku, kad jos jau žymi ir praktinę sritį ar net normatyvumui paklūstančio veiksmo galimybę. Bet kas yra teisės sąvokos ir visuotinio teisės principo šaltinis ir kas juos gali orientuoti į praktinę sritį normatyviniam užmojui?

Ženklus teisės sąvokos abstrakcijos (neapeliavimas į individų pasirinkimų turinius ir paskatas) ir teisės principo visuotinumą (bandymas suderinti paskiro individo laisvę su visų individų laisve) laipsnis suponuoja keletą svarbių dalykų. Pirmiausia Kantas siekia parodyti, kad teisės sąvoka nėra ir negali būti išvedama iš empirinės plotmės, pavyzdžiui, remiantis „makiavelišku patarimu“ žvelgti tiesiai į tikrovę ir fiksuoti, kokia ji yra iš tikrųjų, ar tiesiogiai klausti, ką žmonės galvoja. Kad ir ką tikrovė pateiktų ar ką žmonės manytų, empirinė plotmė nesuteiks reikiamo visuotinumą ir abstrakcijos laipsnio. Trumpai tariant, empirinė plotmė referuoja į konkretybes, kas savo ruožtu negali sietis nei su visuotinumu, nei su abstrakčiais išoriniais santykiais tarp individų. Ko gero, empirinė plotmė konkretybių pagrindu pateiktų, viena vertus, prieštaravimus, kurie anuliuotų visuotinumą, kita vertus, apibrėžtus individų pasirinkimų turinius ir paskatas, kurios peržengtų

⁴⁰ Arthur Ripstein, „Kant on Law and Justice“, in *The Blackwell Guide to Kant's Ethics*, edited by Thomas E. Hill (Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2009), 162.

⁴¹ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 56.

⁴² Kant, *I amžinąją taiką*, 142.

⁴³ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 56.

abstrakčių išorinių santykių tarp individų ribą. Todėl vokiečių filosofas teisės sąvokai siūlo empirinei plotmei alternatyvų šaltinį. Kaip antai Kantas veikale *Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama* pažymi, jog „<...> teisė yra kiekvieno asmens laisvės apribojimas, suderinant ją su visų asmenų laisve, kiek tai pagal bendrąjį įstatymą yra įmanoma; o viešoji teisė yra visuma išorinių įstatymų, kurie tokį visuotinį suderinamumą daro įmanomą. <...> ir tai – grynasis, *a priori* įstatymus diktuojantis protas, neatsižvelgiantis į jokių empirinius tikslus <...>; juk tų tikslų atžvilgiu ir apie tai, kokį kiekvienas norėtų sau kelti, žmonės mąsto labai skirtingai, tad jų valios neįmanoma paversti jokių bendru principu, taigi ir jokių su kiekvieno laisve suderinamu įstatymu“⁴⁴. Taigi vienintelis teisės sąvokos ir visuotinio teisės principo šaltinis, galintis, viena vertus, išlaikyti išorinių santykių tarp individų plotmę be paskirų apibrėžtų individų pasirinkimų turinių ir paskatų ir, kita vertus, duoti visuotinumą neįvesdamas į prieštaravimus, yra *a priori* režimu veikiantis protas.

Ne mažiau svarbu yra ir tai, kad teisės sąvokos ir visuotinio teisės principo išvedimo iš empirinės plotmės negalimumą tam tikra prasme iliustruoja ne kas kita, o laisvės idėja, kuria disponuoja protas⁴⁵. Bet svarbiausia yra tai, kad ši idėja leidžia kartu parodyti, kaip teisės sąvoka ir visuotinis teisės principas įgyja praktinę dimensiją bei į veiksmą nutaikytą normatyvinę orientaciją. Kantas knygos *Grynojo proto kritika* antrojo leidimo pratarmėje pabrėžia, jog laisvė yra proto idėja, kuri mąstoma „vien tik protu“ be jokio empirinę patirtį atitinkančio objekto ir kuri yra žmogaus praktinio pasaulio pagrindas, įgalinantis realizuoti normuojančius principus veiksmų atžvilgiu⁴⁶. Kitaip tariant, praktinio pasaulio veiksmus normuojantys principai galimi tik per laisvės idėjos praktinį panaudojimą. Panašią poziciją dėl laisvės vokiečių mąstytojas pateikia ir traktate *The Metaphysics of Morals*. Pasak jo, „laisvės sąvoka yra grynai racionali sąvoka, <...> t. y. sąvoka, kurią atitinkantis pavyzdys negali būti pateiktas jokioje galimoje patirtyje, <...> laisvės sąvoka negali būti laikoma konstitutyviu, o tik reguliatyviu <...> principu. Ir laisvės sąvoka proto praktinėje panaudoje įrodo savo realumą praktiniais principais, kurie yra grynojo proto priežastingumo dėsniai, lemiantys pasirinkimą nepriklausomai nuo jokių empirinių sąlygų <...>“⁴⁷. Trumpai tariant, tokios Kanto nuostatos leidžia sustiprinti laikyseną, jog teisės sąvoka ir kartu visuotinis teisės principas tampa praktinį veiksmą normuojančiais vedliais per laisvės idėjos „proto praktinę panaudą“, t. y. gebėjimo rinktis ir taikyti *a priori* proto principus anapus empirinių sąlygų⁴⁸.

⁴⁴ Kant, *Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama*, 78.

⁴⁵ Detalesnis nusakymas apie proto idėjas ir jų vaidmenį Kanto filosofijoje bus pateiktas antroje šio darbo dalyje.

⁴⁶ Immanuel Kant, *Grynojo proto kritika*, vertė Romanas Plečkaitis (Vilnius: Mintis, 1996), 45-47.

⁴⁷ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 48.

⁴⁸ Atsigręžiant į tai, kas pasakyta, galima įtarti, jog tam tikra prasme priartėjama prie minėtos Guyer'io laikysenos, jog Kanto teisės filosofija esmiškai kyla iš moralės filosofijos šerdį sudarančios laisvės sampratos. Tačiau, gerai apsvarsčius, ar nereiktų rimtai įvertinti teiginio, jog tiek Kanto teisės, tiek moralės filosofija kyla iš laisvės metafizikos.

1.2. Respublika ir atstovavimo institucijos formulotės Kanto politinėje mintyje

Praeitame skyriuje išskleisti Kanto samprotavimai veda prie nuostatos, jog jam politinė tvarka fundamentaliai nepriklauso nuo empirinių sąlygų, o yra kreipiama *a priori* gryojo proto principais. Tokią perspektyvą Kantas aiškiai artikuliuoja viename veikalo *Gryojo proto kritika* fragmente. Šiame veikale aptinkamas pagaulus teiginys, jog „santvarka, laiduojanti *didžiausią žmogaus laisvę* pagal įstatymus, dėl kurių *kiekvieno laisvė* tampa *suderinama su visų kitų laisve* (o ne santvarka, teikianti *didžiausią laimę*, nes šioji atsiras jau pati savaime), yra vis dėlto bent jau būtina idėja, kurią reikia imti pagrindu, sudarant ne tik pirmuosius valstybės konstitucijos metmenis, bet ir visus įstatymus“⁴⁹. Šis teiginys turi keletą tolesnei šio darbo eigai svarbių aspektų. Pirmiausia svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog pateikta Kanto citata struktūriniame lygmenyje atitinka anksčiau išskleistus tiek teisės sąvokos, tiek visuotinio teisės principo elementus: išorinės laisvės svarba individų tarpusavio santykių atžvilgiu bei apeliavimas į visuotinumą suderinant individų laisves. Taigi Kantas bendru požiūriu valstybės tvarką, plačiau – politiką, siūlo sykiu kreipti normatyviškai pagal *a priori* teisės sąvoką ir visuotinį teisės principą. Tokiame kontekste jau minėtas vokiečių filosofo įsitikinimas, jog politika turi priklausyti prieš teisę, tampa daug suprantamesnis. Greta to, būtina pridurti ir tai, jog knygos *Gryojo proto kritika* nagrinėjame teiginyje atsiranda ir būtinumo veikti pagal proto praktinę idėją (šiuo atveju – tam tikra santvarkos idėja) politiniame gyvenime dėmuo. Tam, kad pastaroji pastaba būtų labiau artikuliuota, reikia dar kartą grįžti prie Kanto veikalo *Gryojo proto kritika*. Jame Kantas teigia, jog proto praktinių idėjų nereikėtų laikyti kažkuo, kas yra „savavališkai išgalvota“, jos veikia yra „proto prigimties“ nulemtos⁵⁰. Šitaip Kantas pabrėžia šių idėjų neišvengiamumą veikiant praktiniame pasaulyje. Kita vertus, neišvengiamumo momentas praktinių idėjų atžvilgiu turi ir būtinumo pobūdį. Vokiečių filosofo žodžiais tariant, „<...> praktinė idėja visada be galo vaisinga ir realioje veikloje neišvengiamai būtina. Ji yra paskata grynajam protui realiai sukurti tai, kas glūdi sąvokose <...>, ji <...> turi būti viso to, kas susiję su praktika, taisyklė“⁵¹. Taigi remiantis Kantu, galima sakyti, jog proto praktinė idėja yra normų, orientuotų į praktiką ir kreipiančių ją tam tikra linkme, sritis. Proto praktinių idėjų „turinys“ – ne objektai, empiriniai faktai, bet veikiau taisyklės ar net idealai, kurių būtina siekti praktiniame pasaulyje. Tam, kad būtų galima pademonstruoti šių idėjų vaidmenį kreipiant praktinį pasaulį, vokiečių filosofas knygoje *Gryojo proto kritika* susitelkia ties Platono įžvalgomis.

Kanto manymu, dėl to, jog Platonas iškėlė klausimą apie galimybę architektoniškai sutvarkyti pasaulį remiantis idėjomis (religinėmis, moralės ir įstatymų leidybos), Antikos

⁴⁹ Kant, *Gryojo proto kritika*, 277.

⁵⁰ Ibid., 283.

⁵¹ Ibid., 284.

mąstytojas „vertas dėmesio ir sekimo“⁵². Kantas knygoje *Grynojo proto kritika* apeliuoja į Platoną ir tuomet, kai santvarkos idėją, kuri yra būtina vertinant ir kreipiant valstybės tvarką, įvardija „Platono respublika“⁵³. Žinoma, vokiečių filosofas nesiekia atlikti paties Platono veikalo „literatūrinio tyrinėjimo“ ir išskleisti Platono politinę mintį apie respubliką. Greičiau knygoje *Grynojo proto kritika* jis identifikuoja santvarkos idėją, kuri yra neatsiejama nuo *a priori* teisės sąvokos ir visuotinio teisės principo. Ir kituose savo darbuose Kantas aiškiai nurodo, kad respublika iš esmės tinka šiam vaidmeniui. Antai traktate *I amžinąją taiką* aptinkamas teiginys, jog „respublikinė santvarka, būdama skaidri, nes plaukia iš grynojo teisės sąvokos šaltinio, teikia dar ir viltį pasiekti trokštamą tikslą – amžiną taiką“⁵⁴. Panašiai Kantas kalba ir knygoje *The Metaphysics of Morals*, kai minima valstybė kaip idėja, t. y. „<...> tokia, kokia ji turėtų būti pagal grynuosius teisės principus. Ši idėja tarnauja kaip norma, kiekvienam realiam susivienijimui, sudarančiam valstybę (taigi tarnauja kaip norma jos vidinei konstitucijai)“⁵⁵. Vėliau toje pačioje knygoje ši valstybės idėja kaip norma jau įvardijama esant ne kas kita, o „grynąja respublika“⁵⁶. Tuo tarpu darbe *The Conflict of the Faculties* vokiečių filosofas vartoja išraišką „noumenalioji respublika“ („*respublica noumenon*“) kaip respublikos idealą, kuris atitinka grynojo proto principus (teisės sąvoką ir visuotinį teisės principą) ir kuris tarnauja kaip „<...> amžina norma visoms pilietinėms organizacijoms ir priemonė užbaigti visus karus <...>“⁵⁷. Šioje vietoje pravartu klausti, kuo pagal Kantą pasižymi respublika, atitinkanti *a priori* teisės sąvoką ir visuotinį teisės principą?

Pirmiausia vokiečių filosofui sąvoka „republika“ reiškia politinę tvarką, kuri yra grindžiama trimis principais. Kaip Kantas traktate *I amžinąją taiką* pažymi, „santvarka, įsteigta remiantis, pirma, visuomenės narių *laisvės* (kaip žmonių) principu, antra, visų *priklausomybės* (kaip pavaldinių) nuo vienos bendros įstatymų leidybos principu, trečia, asmenų *lygybės* (kaip valstybės piliečių) įstatymu, yra respublikinė“⁵⁸. Trumpai tariant, laisvė reiškia, jog žmogus nėra verčiamas paklusti įstatymams, kuriems nedavė savo sutikimo, tuo tarpu priklausomybė ir lygybė, nurodyma apie priklausymą ir lygybę prieš bendrą įstatymų leidybą, pabrėžia, jog niekas valstybėje negali būti aukščiau įstatymo. Be kita ko, tokia respublikos kaip politinės tvarkos nuspręstis suponuoja tai, jog Kanto politinė mintis iš esmės skiriasi nuo vieno iš pagrindinių moderniosios politikos sampratos kūrėjų Thomaso Hobbeso nuostatų⁵⁹. Juk pastarasis veikale

⁵² Ibid., 278.

⁵³ Ibid., 277.

⁵⁴ Kant, *I amžinąją taiką*, 121-122.

⁵⁵ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 124-125.

⁵⁶ Ibid., 148.

⁵⁷ Immanuel Kant, „The Conflict of the Faculties“, in *Kant Political Writings*, edited by H. S. Reiss (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 187.

⁵⁸ Kant, *I amžinąją taiką*, 120.

⁵⁹ Įdomu tai, jog akademiniam lauke būta pozicijų, teigiančių apie hobsišką Kanto politinės minties pobūdį. Šioje vietoje verta paminėti Gary B. Herbertą, kuris tikina, jog Kantas hobsišką savanaudiškumo logiką įgyvendina daug kruopščiau nei pats Hobbesas (Gary B. Herbert, „Kant contra Hobbes“, *Hobbes Studies* vol. 17, nr. 1 (2004), 6).

Leviatanas tikina, jog politinės tvarkos atsiradimas ir tikslas yra fundamentaliai susijęs su mirties grėsmės ir patogesnio gyvenimo klausimu individų atžvilgiu⁶⁰. Iš Kanto perspektyvos matosi, jog, priešingai nei Hobbesas, politinės tvarkos pamatas ir vektorius nėra individų saugumo poreikio patenkinimas ar patogesnio gyvenimo suteikimas, o laisvės ir lygybės užtikrinimas, ir bendru požiūriu – visuotinio teisės principo siekimas. Maža to, reikia atminti ir tai, jog vokiečių filosofas grindžia politinę tvarką *a priori* gryojo proto principais neapeliuodamas į empirines sąlygas. Tuo tarpu anglų mąstytojas apeliuoja į patirtį, parodančią žmonėse esančią bendrą mirties baimę ir patogaus gyvenimo troškimą, kuri ir lemia politinės tvarkos steigimą⁶¹. Svarbu pabrėžti, jog abiejų filosofų pastangos konceptualizuoti prieigas prie skirtingų valstybės formų skirstymo taip pat pasižymi nesuderinamumu. Pastarosios pastabos išskleidimas atvers šiame darbe perspektyvą, parodančią kompleksiškesnę Kanto respublikos sampratą, o kartu ir pastarosios esminę sąsają su atstovavimo institucija.

Kalbant apie Hobbesą, reikia nurodyti, jog, išskirdamas tris tradicines santvarkos rūšis (monarchiją, aristokratiją ir demokratiją), jis patikina, jog šiam skirstymui individo mirties grėsmės ir patogesnio gyvenimo klausimai turi reikšmingą poveikį. Paties anglų filosofo žodžiais tariant, „skirtumą tarp šių trijų valstybės formų sudaro ne valdžios skirtumas, o skirtingas šių valstybės formų tinkamumas ar sugebėjimas tautai suteikti taiką ir saugumą, įgyvendinti tam tikslui, dėl kurio jos buvo įsteigtos, t. y. taika ir žmonių saugumas“⁶². Be kita ko, minėti klausimai iš dalies sąlygoja ir Hobbeso nepasitikėjimą demokratija. Pasak jo, demokratiniai ginčai, kuriuose kiekvienas žmogus yra teisėjas apie tai, kas yra gėris ir blogis, kelia „sumaištį ir silpnina valstybę“⁶³. Trumpai tariant, Hobbesui demokratija lemia tai, jog valstybė gali nebeatliepti tikslų, dėl kurių ji ir yra sukurta. Tuo tarpu Kanto valstybės formų skirstymas yra konceptualiai subtilesnis, kuriame, kaip bus parodyta vėliau, respublikiniam valdymo būdui suteikiamas prioritetas dėl atstovavimo institucijos, o nepasitikėjimas demokratine santvarka⁶⁴ kyla būtent dėl šios institucijos stokos klausimo. Pirmiausia Kantas pažymi, jog valstybės formos klasifikuojamos pagal du būdus. Jis knygoje *Į amžinąją taiką* teigia, jog „valstybės (*civitas*) formos gali būti skiriamos pagal kiekį asmenų, turinčių savo rankose aukščiausią valstybinę valdžią, arba pagal tautos valdymo būdą jos valdovo, neatsižvelgiant į tai, kad ir kaip jis būtų suskirstytas. Pirmoji forma vadinama *viešpatavimu* (forma

⁶⁰ Thomas Hobbes, *Leviatanas*, iš anglų kalbos vertė K. Rastenis (Vilnius: Pradai, 1999), 179.

⁶¹ Hobbes, *Leviatanas*, 30-31.

⁶² Ibid., 197.

⁶³ Ibid., 319.

⁶⁴ Šioje vietoje naudinga atminti tai, jog Kantas nepasitikėjimą išreiškia tiesioginei demokratijai. Tad, kai kalbama apie Kantą, žodis „demokratija“ nurodo į išraišką „tiesioginė demokratija“, nebent darbe nurodoma kitaip. Be to, jei kalbama apie nūdienos atstovaujamąją demokratiją ir jei ji būtų vertinama iš kantiško žiūros taško, tai, kaip rodo kai kurių vokiečių filosofo tyrinėtojų darbai, vertinimas būtų ne ką „palankesnis“. Tačiau kalbant apie specifinę demokratijos rūšį – „respublikoniškąją“ demokratiją, tai, pasak tyrėjų, „kantiškos kritikos strėlės“ ją aplenkė (žr. Luigi Caranti, „Why does Kant Think that Democracy is Necessarily Despotic?“, *Kantian Review* vol. 28, nr. 2 (2023), 175-180).

imperii) ir galimos tik trys jo rūšys (*autokratija*, *aristokratija* ir *demokratija* <...>). Antroji forma yra valdymo forma (*forma regiminis*) ir apibūdina konstitucija <...> pagrįstą būdą, kuriuo valstybė įgyvendina savo valdžios pilnatvę; šiuo požiūriu valdymo forma yra *respublikinė* arba *despotinė*⁶⁵. Kitais žodžiais tariant, Kanto valstybės formų pateiktis nurodo, viena vertus, į įprastą valstybių skirstymą pagal tai, kiek asmenų turi politinę valdžią – vienas (monarchija), keli (aristokratija), visi (demokratija), kita vertus, į valdymo būdą, kuriuo vykdoma būtent politinė valdžia. Toliau toje pačioje knygoje Kantas akcentuoja, jog „*respublikonizmas* yra valstybinis principas, atskiriantis vykdomąją valdžią (vyriausybę) nuo įstatymų leidžiamosios; despotizmas – valstybinis principas, kai vyriausybė savavališkai įgyvendina įstatymus, išleistus jos pačios; tad viešoji valia čia tapatinama su asmenine regento valia“⁶⁶. Panašiai kaip ir knygoje *I amžinąją taiką*, Kantas kitame darbe *The Metaphysics of Morals* taip pat pabrėžia, jog respublika yra neatsiejama nuo valdžių padalijimo, tik šį kartą jis išskiria tris valdžias – įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžią⁶⁷. Taigi vokiečių filosofui respublika pasižymi valdžių padalijimu, kai tuo tarpu despotiniam valdymo būdui būdinga tai, jog ir įstatymų leidžiamoji, ir vykdomoji (ir teisminė) valdžia priklauso vienam ir tam pačiam politiniam vienetui. Kita vertus, iš to, kas pasakyta, matosi, jog Kantui respublika ne tik ženklina valdžių padalijimą, bet ir tai, kad joje tarpsta įstatymai, kurie atliepia „viešąją valią“, o ne paskirus asmens ar grupės privačius interesus. Trumpai tariant, Kanto perspektyvoje respublikai yra būdingas liaudies suverenitetas ir atodaira į vieningą liaudies valią⁶⁸. Atsižvelgiant į jau minėtus tris respublikos principus (laisvė, priklausymas ir lygybė), galima teigti, kad liaudis respublikoje traktuojama kaip politinės tvarkos šaltinis ir subjektas. Šią nuostatą Kantas patvirtina veikale *The Metaphysics of Morals*. Pastarajame jis nurodo, jog respublikos atveju liaudyje „<...> nuo pat pradžių slypi aukščiausia valdžia, iš kurios turi būti kildinamos visos asmenų kaip paprastų subjektų (ir bet kokių atveju kaip valstybės pareigūnų) teisės <...>“⁶⁹. Tuo tarpu knygoje *I amžinąją tvarką* Kantas liaudies suverenitetą respublikos atžvilgiu iliustruoja pasitelkdamas pavyzdį apie tiesioginį ir aiškų visų piliečių sutikimą, ar valstybei kariauti, ar nekariauti. Vokiečių filosofo žodžiais sakant, „<...> jeigu nuo valstybės piliečių pritarimo „kariauti ar nekariauti“ (o šioje santvarkoje [respublikoje – M. V.] kitaip ir negali būti), tai natūraliausia, kad prieš nutardami, jie gerai pagalvotų, ar verta pradėti šį bjaurų žaidimą“⁷⁰. Papildomai reikia pasakyti, jog minėtiems Kanto veikalams (*I amžinąją tvarką* ir *The Metaphysics of Morals*) būdinga nuosekli linija akcentuojant, jog respublikoje įstatymai ir jų leidyba priklauso nuo liaudies

⁶⁵ Kant, *I amžinąją taiką*, 123.

⁶⁶ Ibid., 123.

⁶⁷ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 123-125.

⁶⁸ Išraiška „vieninga liaudies valia“ prasminiu lygmeniu tapati išraiškoms „bendroji valia“, „visapusė valia“. Šiame darbe šios išraiškos vartojamos kaip sinonimai.

⁶⁹ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 149.

⁷⁰ Ibid., 122.

vieningos valios, o ne nuo konkretaus asmens ar grupės valios. Knygoje *I amžinąją tvarką* Kantas mini teisinę tautos (liaudies) įstatymų leidybą⁷¹. Tuo tarpu darbe *The Metaphysics of Morals* teigiama, kad „įstatymų leidžiamoji valdžia gali priklausyti tik vieningai liaudies valiai“⁷². Nors minėti Kanto darbai šiais klausimais (valdžių padalijimas ir vieningos liaudies valios matmuo įstatymų leidyboje) ir neprieštarauja vienas kitam, visgi atidesnis žvilgsnis į juos leidžia artikuliuoti Kanto pasitelktas skirtingas atstovavimo institucijos formuluotes.

Pirmiausia svarbu pabrėžti, jog vokiečių filosofo įsitikinimu, be atstovavimo institucijos nebūtų įmanomas leidžiamosios valdžios atskyrimas nuo vykdomosios, kas, priešingu atveju, lemtų despotizmą. Antai veikale *I amžinąją taiką* teigiama, jog „bet kokia valdymo forma, kuri nėra atstovaujamoji, iš tikrųjų yra *formos nebuvimas*, nes įstatymų leidėjas ir valios vykdytojas negali būti tas pats asmuo“⁷³. Kitaip tariant, Kanto samprotavimai apie įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios santykį atstovavimo kontekste atskleidžia tai, kad nors suverenitetas ir priklauso liaudžiai, vis dėlto respublikiniu valdymo būdu vykdomoji valdžia nerealizuojama pačios liaudies, ją privalo vykdyti atstovas (-ai). Ne mažiau svarbu yra ir tai, jog tokiu būdu atstovavimo institucija respublikai prideda papildomą teigiamą konceptualųjį elementą – respublikoje dėl atstovavimo institucijos vyrauja viešąją valią atliepiantys įstatymai. Visa tai galima iliustruoti remiantis Kanto pateiktu negatyviu demokratijos vertinimu. Jam nepasitikėjimas demokratija kyla dėl to, jog ji pasižymi įstatymų leidžiamosios bei vykdomosios valdžios „suliejimu“ ir nors iš pirmo žvilgsnio atliepia vieningą liaudies valią, visgi atidesnė žiūra parodo priešingą dalyką. Kaip vokiečių filosofas knygoje *I amžinąją taiką* pažymi, „<...> *demokratija* neišvengiamai yra *despotizmas* tikrąja šio žodžio prasme, nes ji įsteigia tokią vykdomąją valdžią, kai visi ką nors nutaria dėl vieno ir, šiaip ar taip, prieštaraujant vienam (kuris nepritaria), t. y. visi, kurie vis dėlto nėra visi; o tai yra bendrosios valios prieštaravimas sau ir laisvei“⁷⁴. Pagal Kantą demokratijoje, priešingai nei respublikoje, *visi* turi vykdomąją valdžią, o iš to seka, jog tie, kurie turi leidžiamąją valdžią, savo rankose laiko ir vykdomąją. Kaip jau buvo parodyta, atstovavimo institucija šias valdžias ir atskiria. Galiausiai tai implikuoja, jog be šios institucijos, kuri atskiria valdžias, politinė tvarka struktūruojama ir realizuojama įstatymais, kurie veikiau yra privačios, o ne bendrosios valios (jei yra vienas, kuris nepritaria) išraiška. Kaip antai Hanischas apibendrina, „Kanto susirūpinimas dėl demokratinės vykdomosios valdžios atsiranda iš suvokiamo nesuderinamumo, kylančio iš demokratinės įstatymų leidžiamosios valdžios, kuri tuo pačiu metu nori vykdyti įstatymus, o visa tai neišvengiamai lemia nenuoseklų bendrosios valios pasireiškimą“⁷⁵. Be to, vienas ar keli žmonės

⁷¹ Kant, *I amžinąją taiką*, 120.

⁷² Kant, *The Metaphysics of Morals*, 125.

⁷³ Kant, *I amžinąją taiką*, 124.

⁷⁴ Ibid., 123-124.

⁷⁵ Hanisch, *Kant on Democracy*, 67.

gali būti daugumos įkaitais, o būtent tai yra teisės sąvokos ir visuotinio teisės principo pažeidimas. Iš to seka, jog demokratija yra nesuderinama su šiais *a priori* gryojo proto principais, skirtais kreipti ir formuoti politinę tikrovę. Verta pridurti, jog respublika dėl atstovavimo institucijos būtinai atitinka ir teisės sąvoką su visuotiniu teisės principu. Kantas veikale *I amžinąją taiką* teigia, kad „<...> jeigu valdymas turi atitikti teisės sąvoką, tai jam būtina atstovaujamoji sistema, kuri viena tik nulemia respublikinį valdymo būdą ir be kurios jis yra despotinis ir prievartinis <...>“⁷⁶. Juk žmonės laisvi, lygūs ir priklauso nuo tos pačios įstatymų leidybos institucijos, o jų išorinės laisvės ribos suderintos tik dėl to, jog nėra tų, kurie sykiu ir kuria, ir vykdo įstatymus. Pagal Kantą visa tai garantuoja ne kas kita, o atstovavimo institucija.

Toks pastabų kontekstas paskatina manyti, jog Kanto politinės reprezentacijos sampratoje naudojamos dvi atstovavimo institucijos formuluotės. Visų pirma, knygoje *I amžinąją taiką* atstovavimo institucija eksplicitiškai iš esmės yra neatsiejama ar net linkusi būti tapatinama su valdžių padalijimo matmeniu. Nors toje pačioje knygoje implicitiškai numanoma sąsaja tarp vieningos liaudies valios ir atstovavimo institucijos, bet joje Kantas pats aiškiai to nefiksuoja. Tuo tarpu vokiečių filosofas veikale *The Metaphysics of Morals* (kuris, beje, pasirodė dvejis metais vėliau (1797 m.) nei darbas *I amžinąją taiką*) jau tiesiogiai akcentuoja minėtą sąsają. Anot jo, „vienintelė tikra respublika yra ir gali būti liaudies *atstovaujamoji sistema*, ginanti liaudies teises jos vardu, <...>“⁷⁷. Tokia situacija, į kurią atveda Kanto nuostatų rekonstravimas ir kuri byloja apie atstovavimo institucijos dvi formuluotes su skirtingais poliais, puikiai atitinka ir laikyseną, kurią išsako Hanischas. Jo įsitikinimu, politinės reprezentacijos samprata Kantui svarbi dviem aspektais, „<...> viena vertus, atstovavimas reiškia atskiros vykdomosios valdžios ir jos pareigūnų atstovavimą, kai jie vykdo įstatymų leidžiamosios valdžios duotus įstatymus. Kita vertus, teisės doktrina [veikalo *The Metaphysics of Morals* pirma dalis – M. V.] aptaria kitokio pobūdžio atstovavimo santykius, <...> įgaliotas suvereną (vieną, keli ar visi „fiziniai asmenys“) atstovauja visapusei liaudies valiai“⁷⁸. Panašios pozicijos laikosi ir Shell straipsnyje *Representation and Democracy in the Metaphysics of Morals: Kant's Late Answer to the „Problem“ of Sovereignty*. Nagrinėdama, kaip keičiasi Kanto požiūris į demokratiją ir suvereniteto statusą, ji tikina, jog „nors anksčiau [veikale *I amžinąją taiką* – M. V.] Kantas pritarė „atstovaujamajai sistemai“ (repräsentatives System), kuri susideda iš įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios atskyrimo <...>, dabar [knygoje *The Metaphysics of Morals* – M. V.] jis kalba apie pačios liaudies atstovavimą arba tai, ką jis vadina „liaudies atstovaujamoji sistema“ (repräsentatives System des

⁷⁶ Kant, *I amžinąją taiką*, 125.

⁷⁷ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 149.

⁷⁸ Hanisch, *Kant on Democracy*, 72.

Volks) <...>“⁷⁹. Šioje vietoje pravartu klausti, ką sako tokios atstovavimo formuluotės Kanto politinės reprezentacijos sampratos atžvilgiu? Ar jos, pavyzdžiui, reiškia esminį pertrūkį Kanto samprotavimuose apie atstovavimo instituciją, o gal šios formuluotės, nors ir būdamos iš pirmo žvilgsnio skirtingos, visgi semantiškai yra susijusios tarpusavyje? Iš tiesų stebina bei klausimus verčia kelti ir tai, jog minėti Kanto politinės minties tyrėjai, nors ir sutinka dėl dviejų atstovavimo institucijos formuluočių, vis dėlto pateikia skirtingas išvadas. Antai Shell tikina, jog Kantas, paveiktas ano meto Prancūzijos revoliucijos įvykių, konceptualiai keičia atstovavimo institucijos statusą. Knygoje *The Metaphysics of Morals* formuluotė „liaudies atstovaujamoji sistema“ iš tikro reiškia, jog buvo pereita nuo pasyvių piliečių prie aktyvių piliečių, kai vieninga liaudies valia jau tapo realia, nes tiesiogiai buvo išreiškiama Prancūzijos Nacionalinės Asamblėjos nutarimais⁸⁰. Šitaip Shell suponuoja, kad vokiečių filosofo politinės reprezentacijos koncepcija dėl įvykusio pokyčio Kanto politinėje mintyje iš dalies tinka atstovaujamajai demokratijai. Tuo tarpu Hanischas siūlo nesivadovauti nūdienos atstovaujamosios demokratijos kategorijomis apmąstant vokiečių filosofo politinę reprezentaciją, todėl laikosi akademiškai saugesnės pozicijos dėl galimo pokyčio Kanto samprotavimuose. Pasak jo, „Kanto „atstovavimo“ sąvoka lieka pernelyg neapibrėžta ir neidentifikuoja demokratinę, valdžią suteikiančių procedūrų <...>. Vieningos liaudies valios atstovavimas išlieka suderinamas su valstybės forma, kuri procedūriškai izoliuoja tuos, kurie yra atstovaujami, nuo tų, kurie atstovauja pavaldiniams pagal vieningos valios idealų, substancinį turinį. Regis, Kantą domina tai, „kas“ perduodama politinio atstovavimo atveju; jam, regis, mažiau rūpi, „kaip“ tai daroma“⁸¹. Visgi svarbu pridurti ir tai, jog nors abiejų tyrėjų skirtingos pozicijos yra patrauklios argumentacijos prasme, tačiau tos pozicijos praleidžia ir neįtraukia fakto, jog Kantas, kalbėdamas tiek apie atstovaujamąją sistemą (susiaistytą su valdžios padalijimu) knygoje *I amžinąją taiką*, tiek apie liaudies atstovaujamąją sistemą (susijusią su vieningos liaudies valia) savo darbe *The Metaphysics of Morals*, vartoja šiose išraiškose to paties vokiečių kalbos žodžio „repräsentation“ vedinius⁸². Norint iš naujo įvertinti identifikuotus Kanto politinės reprezentacijos sampratoje svyruojančius atstovavimo institucijos vaidmenis respublikos atžvilgiu, šiame momente naudinga įsivesti ir palyginti mandatinę bei įkūnijimo reprezentacijas.

⁷⁹ Shell, *Representation and Democracy in the Metaphysics of Morals: Kant's Late Answer to the „Problem“ of Sovereignty*, 86.

⁸⁰ Ibid., 89-91.

⁸¹ Hanisch, *Kant on Democracy*, 73.

⁸² Vokiečių kalba – „repräsentative System“, „repräsentatives System des Volks“ (žr. Kant, *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*, 64; Kant, *Die Metaphysik der Sitten*, 341).

1.3. Mandatinė ir įkūnijimo reprezentacija bei Kanto atstovavimo institucijos formuluotės

1.3.1. Mandatinė ir įkūnijimo reprezentacija: apibrėžtys, skirtumai ir vaidmuo politinėje mintyje

Siekdami apmąstyti politinę reprezentaciją, Sintomer ir Mulieri savo tyrimuose pirmiausia susitelkia ties terminologiniu faktu, jog kai kurios Europos kalbos savo vartosenoje turi net po kelis žodžius, įvardijančius lotynų kalbos žodžio „repraesentatio“ daugiaprasmiškumą (išskyrūs, pavyzdžiui, anglų kalbą, kurioje yra vienas žodis, apimantis įvairias reprezentacijos prasmes)⁸³. Šie tyrėjai apeliuoja į Hasso Hofmanno nuostatą, jog skirtingi reprezentacijos termino panaudojimo būdai gali būti aptinkami skirtinguose istoriniuose ir kultūriniuose kontekstuose. Hofmannas plėtoja šią poziciją analizuodamas reprezentacijos žodžio gimimą ir raidą nuo Antikos laikų iki XIX a. Jis parodo, kad reprezentacija buvo sunkiai suprantamas žodis net ir ankstyviausiais jo vartojimo atvejais. Šiam terminui buvo taikoma tiek daug semantinių atspalvių, kad tiesiogine prasme neįmanoma apibrėžti vienos žodžio prasmės. Ir kaip pažymi Mulieri, vokiečių kalboje vyrauja trys žodžiai, kurie turi skirtingas prasmes, bet vis dėlto referuoja į reprezentaciją – „stellvertretung“, „repräsentation“ ir „darstellung“⁸⁴. Šie žodžiai, kaip vėliau bus parodyta, išreiškia mandatinę („stellvertretung“), įkūnijimo („repräsentation“) bei simbolinę („darstellung“) reprezentacijas, kurios ir gali būti įvairių požiūrių (įskaitant ir Kanto) apie politinę reprezentaciją aiškinimo pagrindu. Šiame taške darbo atžvilgiu yra svarbūs pirmųjų dviejų reprezentacijų semantiniai tipai, tuo tarpu simbolinė reprezentacija bus nagrinėjama antroje dalyje.

Antai Mulieri ir Sintomer supratimu, vokiečių kalbos žodžiai „stellvertretung“ ir „repräsentation“, atitinkamai referuodami į mandatinę ir įkūnijimo reprezentacijas kaip juridines pakeitimo formas, vis dėlto turi skirtingus semantinius atspalvius: pirmasis vartojamas kalbant apie mandato suteikimą, kai atstovaujama privačius interesus⁸⁵, antrasis – liečia visumos (įkūnijant ją pasitelkiant ką nors) ir ją atliepiančio bendrojo intereso / gėrio atstovavimo klausimą⁸⁶. Visų pirma, kalbėdamas apie mandatinę reprezentaciją, Mulieri pažymi, jog ji pradėjo formotis viduramžiais prekybos ir mainų srityse⁸⁷. Būtent anuomet, kai formavosi naujo tipo socialinis audinys, veikiamas prekybos ir mainų santykių, nauja reprezentacijos (kaip atstovavimo) forma tapo reikalinga. Ši nauja forma pasižymėjo tuo, jog vieno asmens pakeitimo kitu asmeniu veiksmui (pavyzdžiui, norint įvairiuose prekybiniuose santykiuose atstovauti kitą asmenį) būtinai reikėjo juridinio atitikimo ar

⁸³ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, i-ii, iv; Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 128, 141.

⁸⁴ Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 128-129.

⁸⁵ Ibid., 129.

⁸⁶ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, xi-xiii, xix; Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 129.

⁸⁷ Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 135-136.

net vienybės momento. Kaip Mulieri, kalbėdamas apie žodį „*stellvertretung*“ kaip mandatinės reprezentacijos atitikmenį, akcentuoja, „*stellvertretung*, kurį nurodo *repraesentatio*, nėra skirtingų valių [asmenų – M. V.] susitarimo, kuriuo viena valia deleguodama asmenį tapti jo atstovu sukuria juridinę grupę, rezultatas. Tai veikiau yra *stellvertretung* rūšis, kuri reiškia beveik visišką šių dviejų asmenų valių atitikimą. Štai kodėl tai galima išreikšti per reprezentaciją kaip pakeitimo idėją. Štai kodėl šis *Stellvertretung* tipas taip pat gali būti laikomas atstovaujamojo ir atstovo vienybės forma“⁸⁸. Šiuo požiūriu mandatinė reprezentacija – tai pakeitimo forma, kai, pavyzdžiui, sukuriant juridinę vienybę tarp dviejų asmenų, leidžiama fiktyviai „fiziškai“ įtraukti nesantį asmenį į prekybos mainus. Apibendrinant, galima teigti, jog mandatinė reprezentacija (ir sykiu ją žymintis vokiečių kalbos žodis „*stellvertretung*“) turi tokius kertinius elementus: pirma, atstovavimą privatiems interesams (asmens ar grupės), antra, dviejų (arba daugiau) asmenų valių atitikimą, trečia, kas kyla iš antro – vienybę tarp atstovo ir atstovaujamojo. Galiausiai ši mandatinė reprezentacija su savo kertiniais elementais „nusėdo“ ir net tapo dominuojanti politinėje mintyje. Kaip pažymi Sintomer, „mandatinė reprezentacija tapo politiškai hegemoniška XVII amžiuje, o dar labiau XVIII amžiuje, kai atsirado prigimtinės teisės teorijos ir respublikos idėjos, įskaitant visuomeninės sutarties idėją <...>. Po modernių revoliucijų įvairių grupių atstovavimas prieš karalių, kuris buvo būdingas *Ancien Régime*, užleido vietą idėjai, kad žmonės deleguoja galią atstovaujamajai valdžiai“⁸⁹. Be to, kas nūdienoje įvardijama liberalia atstovaujama demokratija, kuri yra paremta reguliarių rinkimų bei mandatų suteikimo praktika ir kuri stiprinama nuostata, jog ta praktika yra veiksmingiausia tenkinant piliečių ar jų grupių interesus, teoriškai yra formuojama ir stiprinama ne kuo kitu, o mandatinės reprezentacijos semantiniu tipu. Kaip antai Mulieri pastebi, XX a. akademiniai bandymai (pavyzdžiui, Bernardo Manino politinė mintis) pagrįsti vienokią ar kitokią atstovaujamosios demokratijos formą yra neatsiejami nuo pastangų remtis išimtinai mandatinės reprezentacijos semantiniu tipu ir iš dalies nepaisyti kitų⁹⁰. Visgi Mulieri ir Sintomer tyrimai atskleidžia, jog istoriškai vertinant šalia mandatinės reprezentacijos būta jai priešingos juridinės pakeitimo formos – įkūnijimo reprezentacijos, kurią atitinka vokiečių kalbos žodis „*repräsentation*“.

Atsigręžiant į įkūnijimo reprezentacijos semantinį tipą ir jam perteikti esantį žodį „*repräsentation*“, pirmiausia reikia pasakyti, jog šios reprezentacijos „ištakos iš esmės slypi viduramžių gildijų ir komunų teisėje“ ir jog „problema buvo susijusi su grupių, kurioms reikėjo veikti laikui bėgant ir kurioms galėjo atstovauti kas nors iš jų tarpo, teisiniu stabilizavimu“⁹¹. Kaip Sintomer pabrėžia, „šiuo požiūriu atstovavimas reiškia ne tiek „veikti kito vardu“, kiek „veikti

⁸⁸ Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 136.

⁸⁹ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, x-xi.

⁹⁰ Mulieri, *Exploring the Semantics of Constructivist Representation*, 207-211.

⁹¹ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, xi.

kaip“. Tai reiškia juridinį-politinį daugialypumo įkūnijimą viename organe, o ne juridinės valdžios perdavimą“⁹². Šioje vietoje svarbu iškelti klausimą, ar įkūnijimo reprezentacija turi būti suprantama pažodžiui, t. y. kaip įkūnijimo veiksmas (pavyzdžiui, kai Prancūzijos karalius Liudvikas XVI sakęs „Aš esu valstybė“, vadinasi jis įkūnija valstybę), ar visgi ši reprezentacija referuoja į atstovavimą, tik veikiantį kitaip nei mandatinės reprezentacijos atveju? Tiesą sakant, Sintomer byloja ir apie vieną, ir apie kitą variantą, o kai kuriais atvejais ir apie dviejų variantų samplaiką. Tačiau šio darbo kontekste aktualus yra antrasis variantas, kuris ir bus toliau išskleistas. Pavyzdžiui, bendruomenės taryba, nepaisanti bendruomenėje vyraujančių įvairių ir net nesuderinamų privačių interesų ir atstovaujanti visos bendruomenės labui, yra įkūnijimo reprezentacijos atvejis⁹³. Taigi, priešingai nei mandatinė reprezentacija, kurioje juridinis pakeitimo veiksmas realizuojamas paskiro asmens ar grupės privačių interesų atstovavimo lygmenyje, įkūnijimo reprezentacijos atveju juridinis pakeitimo veiksmas byloja apie bendruomenės kaip visumos, kurią ir turi kas nors atstovauti, matmenį. Kitaip tariant, klausama ne apie tai, kas atstovaus kieno nors paskirus interesus, o veikiau apie tai, kas, įkūnydamas visumą savo asmeniu ar paskira institucija (pavyzdžiui, taryba), atstovaus jai ir veiks visumos labui, kuri yra sudaryta iš daugybės skirtingų asmenų ar grupių, kartais turinčių ir nesuderinamus privačius interesus⁹⁴. Beje, Mulieri, pateikdamas skirtumą tarp žodžių „repräsentation“ ir „stellvertretung“, pažymi, jog „<...> repräsentation <...> reiškia taip pat „pakeitimą“, bet jis yra susijęs tik su bendrojo gėrio atstovavimu viešojoje erdvėje, o *vertretung* arba *stellvertretung* paprastai atitinka mandatą arba yra susijęs su privačių interesų atstovavimu“⁹⁵. Šiame momente labai svarbu užtvirtinti įkūnijimo reprezentacijos semantinio tipo esminius skirtumus nuo mandatinės. Šitai leis fiksuoti bei įvertinti minėtų reprezentacijų esmines implikacijas samprotavimams apie politinę tikrovę. Nagrinėdamas šias reprezentacijas, jų semantines logikas ir joms įvardinti skirtus vokiečių kalbos žodžius, Sintomer straipsnyje *The Meanings of Political Representation* parodo, jog, viena vertus, „stellvertretung“ ženkliną partikuliarumą, fragmentaciją, privačius interesus, kita vertus, „repräsentation“ – vienumą, totalumą, bendruosius interesus ir net transcendentines vertybes⁹⁶. Kalbant apie politinę mintį, vienaip ar kitaip nagrinėjančią politinę reprezentaciją, įkūnijimo reprezentacija verčia sutelkti dėmesį į visiškai priešingus elementus nei mandatinės reprezentacijos atveju. Kaip antai Sintomer akcentuoja, vokiečių politinės minties tradicijoje, „<...> Repräsentation, t. y. atstovavimas, įkūnijantis politinės bendruomenės vienybę ir kartu nurodantis į aukštesnę egzistencinę realybę (visų pirma Liaudį ar Naciją, kiek jos skiriasi nuo empirinės liaudies), dažnai buvo priešpastatomas

⁹² Ibid., xi.

⁹³ Mónica Brito Vieira, David Runciman, *Representation* (Cambridge: Polity Press, 2008), 10-12.

⁹⁴ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, xi-xii.

⁹⁵ Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 129.

⁹⁶ Yves Sintomer, „The Meanings of Political Representation“, *Foreign Theoretical Trends* (2019), 8.

Vertretung [„(stell)vertretung“ – M. V.], t. y. įgaliojimu pagrįstam daugelio socialinių interesų atstovavimui, kuris buvo kaltinamas nesugebėjimu užtikrinti tikros politinės bendruomenės susiformavimo“⁹⁷. Verta apsvarstyti ir tai, jog priešprieša tarp įkūnijimo ir mandatinės reprezentacijos gali apimti ir distinkciją tarp „viršjuslinės“ ir „empirinės“ liaudies intereso (-ų) atstovavimo. Pirmiausia empirinė plotmė žymi paskirus ir dažnai skirtingus visuomenėje tarpstančius asmenų ar grupės privačius interesus, kurių atstovavimas (mandatinė reprezentacija), nors ir naudingas atstovaujamiesiems, visgi neatliepia liaudies kaip visumos bendrojo intereso. Taip pat kyla klausimas, ar per rinkimus į parlamentą išreiškta liaudies valia yra tai, kas tikrai turėtų būti traktuojama kaip esminis kriterijus, kreipiantis visuomenę į bendrąjį gėrį? Juk neatmestinas scenarijus, kuriame reali kiekybinė liaudies valios išraiška gali „pasukti“ visuomenės kryptį į priešingą pusę. Reikalingas, galima sakyti, „viršjuslinis“ vektorius, nepaisantis empirinės liaudies ir sykiu užtikrinantis liaudies atžvilgiu bendrąjį interesą ar bendrąjį gėrį. Būtent Sintomer mini anglų politinės minties atstovą Edmundą Burke’ą, kuris laikosi įkūnijimo reprezentacijos semantinio tipo ir kuriam dėl to parlamentas yra ne atskirus privačius interesus ginanti institucija, o „vienos tautos ir vieno intereso, t. y. visumos“, svarstymo vieta⁹⁸. Ir kaip Sintomer akcentuoja, „kadangi ši visuma nėra redukuojama iki empirinės ją sudarančių dalių sumos, ji įgauna įkūnijimo formą atstovų institucijoje, nepriklausomai nuo jokio imperatyvaus mandato, ir tik jie [atstovai – M.V.] gali sukurti vieningą atstovavimą, pagrįstą politine bendruomene ir tuo, kas jai naudinga“⁹⁹. Panaši laikysena aptinkama ir vokiečių politinės minties svarstymuose apie atstovaujamąją demokratiją. Joje palankiai priimama įkūnijimo reprezentacijos perspektyva, kuri, kaip jau teko įsitikinti, yra neatsiejama nuo bendrojo intereso / gėrio atstovavimo. Kalbėdamas apie „repräsentation“ vaidmenį vokiečių politinės minties tradicijoje, Sintomer pabrėžia, jog „vokiečių politikos teoretikai gynė „laisvą mandatą“ [turintį būtent įkūnijimo reprezentacijos semantinės logikos elementų – M. V.] atstovaujamojoje valdžioje, t. y. išrinkti atstovai gali laisvai nesilaikyti savo rinkimų pažadų ar realios liaudies valios, o tai visiškai prieštarauja teisiniam mandatui privačioje teisėje“¹⁰⁰. Apibendrinant abi – mandatinę ir įkūnijimo – reprezentacijas politikos lygyje, būtina konstatuoti, jog nors abi žymi juridinę pakeitimo formą sukuriant vienybę tarp atstovo ir atstovaujamojo, visgi semantiniai akcentai dėliojami skirtingose vietose. Mandatinė reprezentacija siejasi su asmens ar

⁹⁷ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, xx. Svarbu pridurti, jog Sintomer vienu iš įkūnijimo reprezentacijos pavyzdžiu vokiečių politinės minties tradicijoje pateikia XX a. filosofą Carlą Schmittą (Sintomer, *The Meanings of Political Representation*, 8). Tačiau įkūnijimo reprezentacija formavosi viduramžiais ir buvo vyraujanti keletą amžių Europos politikos teoretikų (kaip antai Hobbesas) tarpe (Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, xiii-xvi). Todėl įkūnijimo reprezentacijos laiko ribos nėra tik XX a. Šiame darbe, kaip bus parodyta vėliau, laikomasi nuostatos, jog Kantas, vartodamas žodžio „repräsentation“ vedinius, taip pat referuoja į įkūnijimo reprezentacijos semantinį tipą.

⁹⁸ Ibid., xix.

⁹⁹ Ibid., xix.

¹⁰⁰ Sintomer, *The Meanings of Political Representation*, 8.

grupės privačių interesų atstovavimu, turinčiu tendenciją fragmentuoti politinę bendruomenę. Tuo tarpu įkūnijimo reprezentacija žymi bendrojo intereso ar gėrio atstovavimą, atliepiantį politinę bendruomenę kaip visumą. Tačiau kaip šios reprezentacijos siejasi su Kanto politinės reprezentacijos sampratoje aptinkamomis dviem atstovavimo institucijos formuluotėmis? Ir svarbiausia, ar atodaira į minėtas reprezentacijas leidžia ką nors reikšmingo pasakyti apie šias formuluotes?

1.3.2. Sankirta tarp mandatinės ir įkūnijimo reprezentacijos Kanto politinėje mintyje: implikacijos atstovavimo institucijos formuluotėms

Būtent Kanto traktatuose vokiečių kalba aptinkami žodžių „stellvertretung“ ir „repräsentation“ vediniai ženkliną politinę reprezentaciją. Kaip pavyzdį, parodantį žodžių „stellvertretung“ ir „repräsentation“ vedinių vartoseną Kanto darbuose, galima pasitelkti vieną fragmentą iš jo knygos *Der Streit der Fakultäten (Fakultetų ginčas)*. Kalbėdamas apie Britanijos liaudį, Kantas pažymi, kad Britanijos liaudies didybės įžeidimas būtų teigiant, kad ji gyvena absoliučios monarchijos valdžios sąlygomis. Vietoj to sakoma, kad konstitucija riboja monarcho valią per du parlamento rūmus kaip liaudies atstovus („die zwei Häuser des Parlaments, als Volksrepräsentanten“). Tačiau, pasak vokiečių filosofo, visi puikiai žino, kad jo (monarcho) įtaka šiems atstovams („Einfluß desselben auf diese Repräsentanten“) yra tokia didelė ir neklystanti, jog parlamento rūmai nepriima jokių sprendimų, išskyrus tuos, kurių Jo Didenybė nori. Visgi, anot Kanto, kartais monarchas tikrai rekomenduos sprendimus, dėl kurių žino, kad susidurs su prieštaravimais (kaip ir vergijos panaikinimo atveju), tiesiog tam, kad pateiktų tariamą parlamento nepriklausomumo įrodymą. Šitaip liaudis yra apgaunama iliuzijos, kad monarchija yra ribojama jos pačių priimtu įstatymu, tuo tarpu jų atstovai („indessen das seine stellvertreter“), papirkti kyšiais, slapta pavergia juos absoliučiam monarchui¹⁰¹. Iš tiesų stebina tai, jog Kantas tame pačiame fragmente naudoja du skirtingus žodžius („(volks)repräsentanten“ ir „stellvertreter“) kalbėdamas apie atstovavimo instituciją Britanijos liaudies atveju. Panaši šių dviejų skirtingų vokiečių kalbos terminų vartojimo tendencija atstovavimo institucijos fone atrandama ir Kanto veikale *Die Metaphysik der Sitten (Dorovės metafizika)*. Tik šįkart tendencija fiksuojama tose knygos vietose, kuriose kalbama apie respubliką, valdžių padalijimą ir, žinoma, atstovavimo instituciją. Jo žodžiais tariant, „vienintelė tikra respublika yra ir gali būti liaudies *atstovaujamoji sistema* [„repräsentatives System des Volks“ – M. V.], ginanti liaudies teises jos vardu <...>“¹⁰². Tuo tarpu tame pačiame traktate Kantas vartoja žodį „stellvertreter“, kai kalba apie valdžių padalijimą, teisminę valdžią,

¹⁰¹ Kant, *Der Streit der Fakultäten*, 90; Kant, *The Conflict of the Faculties*, 186-187.

¹⁰² Kant, *Die Metaphysik der Sitten*, 341; Kant, *The Metaphysics of Morals*, 149.

teisėjus ir žiuri komisijas. Plėtodamas mintį apie tai, jog respublikiniame valdymo būde tiesiogiai teisti žmogų negali nei įstatymų leidžiamoji, nei vykdomoji valdžia, o tai gali daryti tik paskirtas prisiekusiųjų teismas su teisėjų pagalba, vokiečių filosofas prisiekusiųjų įvardijimui panaudoja žodį „stellvertreter“. Pasak jo, „<...> tik liaudis gali priimti sprendimą [teisme – M. V.] dėl vieno iš savo narių, nors ir tik netiesiogiai, per savo deleguotus atstovus [„selbst abgeordnete stellvertreter“ – M. V.] (prisiekusiųjų teismą)“¹⁰³. Taigi iš to, kas ką tik buvo pateikta pavyzdžiais, kol kas aišku yra tik viena – Kantas vartoja skirtingus vokiečių kalbos žodžius atstovavimo institucijos fone. Tačiau nors ši terminologinės vartosenos rekonstrukcija yra naudinga siekiant suprobleminti atstovavimo instituciją Kanto atžvilgiu, visgi pastaroji lieka konceptualiai „bevaisė“ iki tol, kol nebus įvestos mandatinė ir įkūnijimo reprezentacijos, kurias ir atitinka vokiečių kalbos žodžių „stellvertretung“ bei „repräsentation“ vediniai. Todėl būtina atsižvelgti į tai, kas buvo anksčiau išdėstyta apie esminius semantinius skirtumus tarp žodžių „stellvertretung“ bei „repräsentation“. Be kita ko, pravartu atsiminti ir tai, jog Kanto politinės reprezentacijos sampratoje atstovavimo institucija yra esmiškai susaistyta, viena vertus, su atstovavimu liaudžiai, kita vertus, su valdžių padalijimu. Šiame taške reikia susitelkti ties žodžiu „liaudis“, išraiška „vieninga liaudies valia“ bei ties valdžios padalijimu.

Pirmiausia svarbu išsiaiškinti ką reiškia žodis „liaudis“ ir išraiška „vieninga liaudies valia“¹⁰⁴ Kanto atveju? Kaip nurodo Ingeborga Maus tyrime *From Nation-State to Global State, or the Decline of Democracy*, liaudies terminas Kanto tekstuose nereferuoja į etninę, kalbinių savitumų ir atskiru teritoriniu vienetu pasižyminčią žmonių grupę, veikiau į laisvą žmonių asociacijos kategoriją¹⁰⁵. Panašų požiūrį pateikia ir Michaelis Krylukas straipsnyje *Kant and Democracy: Problems and Possibilities*, kuriame akcentuojama, kad liaudies kategorija suprantama „<...> visiškai abstrakčiai, teisine prasme kaip vienybė, įkurta vieninteliu tikslu – užtikrinti kiekvieno laisvę pagal įstatymą“¹⁰⁶. Kitaip tariant, tokios Maus ir Kryluko laikysenos parodo, jog liaudies terminą būtų geriau traktuoti iš dalies abstrakčiai siekiant išlaikyti saugų atstumą nuo empirinių sąlygų. Tokios išdėstytos pastabos apie liaudį suponuoja keletą svarbių dalykų, kai pradedama kalbėti apie vieningos liaudies valią, o sykiu ir apie atstovavimo instituciją Kanto atžvilgiu. Pirmiausia liaudis ir su ja esmiškai susijusi vieninga liaudies valia nėra apčiuopiami empiriniai objektai. Neįmanoma jų fiksuoti parodant ranka į ką nors empirinėje tikrovėje ir sušukti, pavyzdžiui, štai – „liaudis ir tokia jos valia!“. Vėlgi konkretybes teikianti empirinė plotmė, iš kurios

¹⁰³ Kant, *Die Metaphysik der Sitten*, 317-318; Kant, *The Metaphysics of Morals*, 128-129.

¹⁰⁴ Daug detaliau apie Kanto vieningos liaudies valios sampratą ir josios skirtumą nuo Jean-Jacques'o Rousseau ir Hobbeso bendrosios valios perspektyvos žiūrėti: Katrin Flikschuh, „Elusive Unity: The General Will in Hobbes and Kant“, *Hobbes Studies* vol. 25, nr. 1 (2012), 21-42; Macarena Marey, „The Ideal Character of the General Will and Popular Sovereignty in Kant“, *Kant-Studien* vol.109, nr. 4 (2018), 557-580.

¹⁰⁵ Ingeborg Maus, „From Nation-State to Global State, or the Decline of Democracy“, *Constellations* vol. 13, nr. 4 (2006), 465-484.

¹⁰⁶ Michael Kryluk, „Kant and Democracy: Problems and Possibilities“, *The Blog of the American Philosophical Association* (2025).

būtų galima nusakyti, ko iš tikrųjų nori liaudis, nepateisintų nei abstraktaus išorinių santykių tarp individų, nei visuotinumą derinant individų laisvės principo, būtent kurio reikalauja *a priori* grynojo proto teisės sąvoka ir visuotinis teisės principas. Kita vertus, rėmimasis empirine plotme siekiant identifikuoti liaudį ir jos valią gali kelti ir realią grėsmę politinei tvarkai. Kaip antai Otfriedas Höffe'as studijoje *Kant* deklaruoja, „<...> vieningos liaudies valios <...> nereikėtų vertinti kaip empirinio dydžio. Toks supratimas būtų ne tik neteisingas filosofiniu požiūriu, bet ir politiškai pavojingas, nes atvertų duris teroro valdymui pagal Robespierre'o <...> modelį. <...> realus empirinis diskursas negali garantuoti sutarimo bendrosios valios atžvilgiu. Kiekvienam konkrečiam bandymui pasiekti susitarimą grėsmę kelia iškraipymo pavojus dėl klaidingų požiūrių į savo interesus, faktinių klaidų, skubotų sprendimų, emocinių barjerų, struktūrinių išankstinių nuostatų, ideologinių išankstinių nuostatų, paslėpto spaudimo ir galiausiai melo bei apgaulės“¹⁰⁷. Būdamas nuoseklus savo pateiktai teisės sąvokai, visuotiniam teisės principui ir respublikos sampratai, Kantas vieningai liaudies valiai suteikia *a priori* statusą. Kaip antai vokiečių filosofas, kalbėdamas apie prievolę paklusti įstatymams ir apie skirtį tarp vienašališkos bei visapusės valios traktate *The Metaphysics of Morals*, pažymi, „<...> vienašališka valia [„unilateral will“ – M. V.] (ir dvišalė [„bilateral“ – M. V.], kuri vis tiek yra *partikuliari* valia, taip pat yra vienašališka) negali visų įpareigoti <...> prievolei; tam reikia *visapusės* valios [„omnilateral will“ – M. V.], kuri būtų vieninga ne atsitiktinai, o *a priori* ir todėl neišvengiamai yra vienintelė valia, kuri yra įstatymus leidžianti“¹⁰⁸. Ir kaip teisingai pastebi Kanto vieningos liaudies valios koncepciją nagrinėjanti Marey, „politiniu požiūriu visapusės valios apriorinis statusas padeda pagrįsti valstybės, arba teisinės būklės, būtinybę ir parodyti, kad pozityvioji teisė yra teisinga tada ir tik tada, kai ją visapusiškai įteisino kolektyvinis subjektas [liaudis – M. V.], kurio vienovė yra asociatyvi“¹⁰⁹. Visa tai reiškia, jog įstatymų leidyba yra teisėta ir sykiu kreipia link noumenaliosios respublikos tik tada, jei ji atstovauja vieningai liaudies valiai. Pastaroji – tai *a priori* grynojo proto principas, kuris veikia normuojančio principo režimu ir į kurį derėtų atsižvelgti kreipiant politinę tvarką. Visa tai puikiai iliustruoja Kanto teiginys traktate *Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama*. Anot vokiečių filosofo, įstatymų leidėjas privalo leisti tokius įstatymus, „<...> kokie jie galėtų kilti iš suvienytos visos tautos valios, o į kiekvieną valdinį, jeigu tik jis nori būti pilietis, žiūrėti taip, lyg jis tokiai valiai būtų pritars. <...> jeigu *tiktai nors galima*, kad tauta jam pritartų, tai mūsų pareiga laikyti jį teisingu, – net jei tauta šiuo metu būtų tokioje padėtyje ar nusiteikusi taip mąstyti, kad apklausta jam pritarti greičiausiai atsisakytų“¹¹⁰. Iš išdėstytų pastabų svarbu fiksuoti, jog Kantas, kalbėdamas apie liaudį ar vieningą liaudies valią, pastarųjų atžvilgiu konceptualiai skiria empirinę ir

¹⁰⁷ Otfried Höffe, *Kant*, translated by Marshall Farrier (Albany: State University of New York Press, 1992), 183.

¹⁰⁸ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 84.

¹⁰⁹ Marey, *The Ideal Character of the General Will and Popular Sovereignty in Kant*, 574.

¹¹⁰ Kant, *Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama*, 88-89.

viršjuslinę – *a priori* – dimensiją. Dėl to galima teigti, kad vokiečių filosofas tose savo veikalu vietose, kur kalba apie liaudies ar apie vieningos liaudies valios (*a priori* dimensija) atstovavimą, neatsitiktinai naudoja semantiškai tinkančius vokiečių kalbos žodžio „repräsentation“ vedinius¹¹¹. Juk pastarasis žodis vokiečių kalboje perteikia dar viduramžiuose atsiradusį įkūnijimo reprezentacijos semantinį tipą. Ir kaip jau buvo parodyta, įkūnijimo reprezentacija semantiškai yra susaistyta ne su paskirų privačių asmens ar grupės interesų atstovavimu, o su bendrojo intereso ar bendrojo gėrio (Kanto atveju vieningos liaudies valios kaip *a priori* principu¹¹²) atstovavimu. Tai yra ne kas kita, o viršjuslinis vektorius, kuris nepaiso kiekybinės empirinės liaudies plotmės. Savo ruožtu kiekybinę empirinę liaudį ir jos atstovavimą Kantas savo veikaluose susieja su vokiečių kalbos žodžiu „stellvertretung“ ir jo vediniais. Tam, kad ši sąsaja būtų išskleista, derėtų grįžti prie valdžių padalijimo. Darbe *The Metaphysics of Morals* Kantas išskiria tris valdžias ir kartu nusako tariamus loginius ryšius tarp jų pasiremdamas teiginių logikos principu. Anot jo, „kiekviena valstybė turi tris valdžios institucijas <...>: *suvereni valdžia* [*Herrscher-gewalt*] (suverenitetas) – įstatymų leidėjo asmenyje; *vykdomoji valdžia* – valdovo asmenyje (pagal įstatymą); ir *teisminė valdžia* (kiekvienam tai, kas jam priklauso pagal įstatymą) – teisėjo asmenyje (*potestas legislatoria, rectoria et iudiciaria*). Tai yra tarsi trys teiginiai praktiniame silogizme: pagrindinė prielaida, kurioje pateikiamas valios įstatymas; šalutinė prielaida, kurioje pateikiamas įsakymas elgtis pagal įstatymą, t. y. pavaldumo įstatymui principas; ir išvada, kurioje pateikiamas *nuosprendis* (sakiny), t. y. kas nagrinėjamu atveju yra teisinga“¹¹³. Šioje vietoje reikia susitelkti ties įstatymų leidžiamąja ir teismine valdžia. Kantas pažymi, jog „įstatymų leidžiamoji valdžia gali priklausyti tik vieningai liaudies valiai. <...>. Todėl tik sutampanti ir vieninga visų valia, kiek kiekvienas nusprendžia tą patį visiems ir visi kiekvienam, taigi tik bendra vieninga liaudies valia gali būti įstatymų leidžiamoji“¹¹⁴. Tačiau, kaip matosi iš Kanto taikyto silogizmo valdžių padalijimui, politinei tvarkai, arba teisei valstybei, nepakanka vieningos liaudies valios principo. Jei įstatymai kuriami apeliuojant į atstovavimą vieningos liaudies valios, kuri, kaip jau buvo parodyta, yra politinę praktiką normuojantis *a priori* grynojo proto principas, tai įstatymų taikymas *konkrečiam empiriniam atvejui* (t. y. kiekvienam tai, kas jam priklauso pagal įstatymą) suponuoja partikuliarios arba vienašališkos valios atstovavimą. Būtent silogizme teisminė valdžia ir iliustruoja partikuliarios valios atstovavimo

¹¹¹ Pavyzdžiui, liaudies atstovai („volksrepräsentanten“), liaudies atstovaujamoji sistema („repräsentatives System des Volks“).

¹¹² Šioje vietoje aktuali yra Caranti pastaba, kuri nurodo, jog „Kanto modelis nėra įsipareigojęs kokiai nors episteminei supergaliai ar nerealistiskam lūkesčiui, kad piliečiai turėtų susitarti (bent jau *in foro interno*) dėl to, ką diktuoja bendroji valia. Kanto manymu, būta vietos nesutarimams tarp konkuruojančių, tačiau pagrįstų bendrosios valios interpretacijų, tačiau visuomenė, kurioje politiniai klausimai apibrėžiami kaip konkuruojančios interpretacijos apie tai, kas geriausiai prisideda prie bendrojo gėrio, jau yra gana geros formos ir bet koku atveju artimesnė respublikos idealui nei sistema, kurioje partiškumas yra priimamas kaip <...> žaidimo taisyklė“ (Caranti, *Why does Kant Think that Democracy is Necessarily Despotic?*, 178).

¹¹³ Kant, *The Metaphysics of Morals*, 125.

¹¹⁴ Ibid., 125.

pavyzdį ir reikalingumą. Teisminės valdžios fone partikuliari ar vienašališka valia nėra nei sutampanti, nei vieninga visų valia. Veikia tai yra valia, kuri siejasi su konkrečios asmens ar grupės privačiais interesais ir kurią dėl to reikia atstovauti. Tokiame pastabų kontekste pasidaro daug aiškiau, kodėl Kantas, teigdamas, jog tiesiogiai teisti žmogų gali tik paskirtas prisiekusiųjų teismas su teisėjų pagalba, prisiekusiuosius kaip partikuliarios valios atstovus jis įvardija žodžiu „stellvertreter“. Kanto teigimu, „<...> tik liaudis gali priimti sprendimą [teisme – M. V.] dėl vieno iš savo narių, nors ir tik netiesiogiai, per savo deleguotus atstovus [„selbst abgeordnete stellvertreter“ – M. V.] (prisiekusiųjų teismą)“¹¹⁵.

Visa ši dėstoma linija leidžia suprasti, kodėl Kantas, kalbėdamas apie atstovavimo institucijos sąsają tiek su valdžių padalijimo, tiek su vieningos liaudies valios kategorija respublikinio valdymo būdo kontekste, naudoja to paties vokiečių kalbos žodžio „repräsentation“ vedinius. Kaip jau buvo anksčiau parodyta, veikaluose *I amžinąją taiką*, kuriame atstovavimo institucija yra susaistyta su valdžios padalijimo matmeniu, ir *Die Metaphysik der Sitten (Dorovės metafizika)*, kur savo ruožtu ji yra susijusi su vieninga liaudies valia, atitinkamai vartojamos išraiškos „atstovaujamoji sistema“ („repräsentative System“) bei „liaudies atstovaujamoji sistema“ („repräsentatives System des Volks“). Jei išraiškos „liaudies atstovaujamoji sistema“ atveju daug aiškiau yra suvokiamas ryšys su vieninga liaudies valia, tai išraiška „atstovaujamoji sistema“, kuri aptinkama veikale *I amžinąją taiką* ir kuri rodo atstovavimo institucijos tiesioginę sąsają ne su vieninga liaudies valia, o su valdžių padalijimo matmeniu, reikalauja detalesnio išskleidimo. Būtina atminti, jog, panašiai kaip ir knygoje *The Metaphysics of Morals*, Kantas darbe *I amžinąją taiką* vis dėlto pabrėžia vieningos liaudies valios kriterijų, kuris ir yra pažeidžiamas despotizme, pasižyminčiame įstatymų leidžiamosios bei vykdomosios valdžios „suliejimu“ ir kuriančiame savavališkus asmeninius interesus, o ne vieningą liaudies valią atliepiančius įstatymus¹¹⁶. Todėl galima teigti, jog šiame veikale Kantas, naudodamas vokiečių kalbos žodžio „repräsentation“ vedinį, vėlgi laikosi įkūnijimo reprezentacijos semantinio tipo ir suponuoja, jog kalbama ne apie empirinę liaudies valios plotmę, o veikiau yra akcentuojama viršjusi *a priori* liaudies valia ir jos atstovavimas. Tai parodo ir kita vieta tame pačiame veikale, kur Kantas kalba apie valdžių padalijimą ir kur sykiu patikina, jog monarchija, valdoma vieno asmens (turima omenyje Frydrichą II) be realaus liaudies mandato, gali būti valdoma respublikine dvasia, jei monarchas vadovaujasi *a priori* vieningos liaudies valios principu, t. y. tuo, kas yra anapus empirinės liaudies plotmės¹¹⁷. Trumpai tariant, monarchas, nesikreipdamas tiesiogiai į liaudį, turi klausti savęs, ar siūlomam jo įstatymui galėtų pritarti visa

¹¹⁵ Kant, *Die Metaphysik der Sitten*, 317-318; Kant, *The Metaphysics of Morals*, 128-129.

¹¹⁶ Kant, *I amžinąją taiką*, 123-124.

¹¹⁷ Ibid., 124.

liaudis. Vėlgi pastarajame minėtos knygos fragmente Kantas išraiškoje „atstovaujamoji sistema“ („repräsentativen System“) vartoja žodžio „repräsentation“ vedinį¹¹⁸.

Taigi apibendrinant tai, kas buvo išdėstyta, galima sakyti, jog Kantas, siedamas atstovavimo instituciją tiek su valdžių padalijimo, tiek su vieningos liaudies valios matmeniu, minėtose knygose nuosekliai laikosi to pačio įkūnijimo reprezentacijos semantinio tipo, kuris abiejuose atvejuose reiškia ne ką kitą, o atstovo (-ų) atodairą į vieningą liaudies valią kaip *a priori* principą. Savo ruožtu toks įkūnijimo reprezentacijos semantinio tipo laikymasis byloja apie tai, jog nėra pagrindo teigti apie Kanto samprotavimuose įvykusį pokytį kalbant apie politinę reprezentaciją. Ir tokia apibendrinimo linija yra priešinga Shell pozicijai, kuri nurodo, jog dvi skirtingos atstovavimo institucijos sąsajos Kanto skirtinguose veikaluose (*I amžinąją taiką* ir *The Metaphysics of Morals*) būtent žymi jo samprotavimų pokytį dėl įvykių Prancūzijoje XVIII a. pab. Kaip jau buvo minėta, Shell akcentuoja, jog po Prancūzijos revoliucijos įvykių Kantas knygoje *The Metaphysics of Morals* formuluoja apie vieningos liaudies valios, kuri iki tol buvo suverenu tik idealiai, tapimą faktine duotybe, nes tiesiogiai buvo išreiškiama Prancūzijos Nacionalinės Asamblėjos nutarimais¹¹⁹. Todėl atstovavimo institucija vokiečių filosofui nustojo sietis su valdžių padalijimo matmeniu, kaip tai išreikšta veikale *I amžinąją taiką*¹²⁰. Antai Shell tikina, „<...> kai suverenitetas tokiu būdu „perduotas liaudžiai“, valstybė nebebuvo ta „atstovaujamoji sistema“ [kai atstovavimo institucija knygoje *I amžinąją taiką* siejosi su valdžių padalijimo matmeniu – M. V.], kokia buvo anksčiau, o tapo „liaudies atstovaujamoji sistema“. <...> delegatų asamblėja taip pat ne tik „atstovavo“ liaudžiai įprasta prasme, tai yra, veikdama taip, kaip jai atrodo tinkama, ir tik *nominaliai* liaudies vardu. Vietoj to delegatai <...> šiuo atveju buvo tiesiogiai įpareigoti vykdyti konkretų liaudies pasirinktą mandatą. <...> asamblėja ne tik *atstovavo* vieningai liaudies valiai <...>, praktiškai ji pati *buvo* liaudis“¹²¹. Tačiau Shell savo tyrime neatkreipia dėmesio į tai, jog abiejose atstovavimo institucijos formuluotėse Kantas naudoja vieno ir to paties vokiečių kalbos žodžio „repräsentation“ vedinius, kurie, kaip jau buvo parodyta, viena vertus, yra skirti išreikšti įkūnijimo reprezentacijos semantinę logiką, kita vertus, referuoja į vieningą liaudies valią kaip *a priori* principą.

¹¹⁸ Kant, *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*, 63.

¹¹⁹ Tačiau tai, kad asamblėjos atveju vieninga liaudies valia ir sykiu liaudis tapo faktine duotybe, gali suponuoti scenarijų, kur daugumos dominavimas mažumos atveju nėra eliminuotas. Toks scenarijus tikrai nesiderintų prie Kanto akcentuotos *a priori* teisės sąvokos ir visuotinio teisės principo. Kaip antai Caranti taikliai iliustruoja, „<...> Kantui rinkimų (ar kitos piliečių preferencijų perdavimo formos įstatymų leidėjams) <...> nepakanka, kad režimas būtų laikomas respublikiniu. <...> jei politinis kūnas yra taip susiskaldęs, kad bendrasis gėris retai laikomas aukščiausiu principu, kuriuo turi vadovautis politiniai veikėjai, tuomet balsavimo biuleteniai atskleis tik tai, kas turi populiariausią partinę darbotvarkę, o aukščiausieji teismai nebus pakankama priemonė eliminuoti dominavimą“ (Caranti, *Why does Kant Think that Democracy is Necessarily Despotic?*, 180-181).

¹²⁰ Shell, *Representation and Democracy in the Metaphysics of Morals: Kant's Late Answer to the „Problem“ of Sovereignty*, 86, 90-91.

¹²¹ Ibid., 90.

2. SIMBOLINĖS REPREZENTACIJOS KLAUSIMAS KANTO POLITINĖS REPREZENTACIJOS SAMPRATOJE

2.1. Simbolinė reprezentacija: apibrėžtis ir vaidmuo politinėje mintyje

Tiek mandatinė, tiek įkūnijimo reprezentacija kaip juridinė pakeitimo forma semantiškai „neišsemia“ lotyniško žodžio „repraesentatio“ prasminio turinio, o kartu ir politinės reprezentacijos supraties. Kaip antai Davidas Runcimanas straipsnyje *The Paradoxes of Democracy and the Paradoxes of Representation* pažymi, „neįmanoma tiksliai pasakyti, ką reiškia reprezentacija tiek politinės, tiek nepolitinės aplinkos atžvilgiu. Įvairiais būdais buvo bandoma reprezentaciją apibrėžti gana paprastai per jos sąvokos etimologiją kaip „re-representaciją“, arba kažko pateikimą <...>. Tačiau, skirtingai nei demokratija, reprezentacijos sąvoka neišliko ištikima savo etimologijai“¹²². Viena iš lemiamų priežasčių, kodėl žodis „reprezentacija“ ar išraiška „politinė reprezentacija“ kelia semantinio neapibrėžtumo problemą yra ta, jog, skirtingai nei demokratija, jų semantinio turinio formavimui daugybė šaltinių buvo ir yra palankūs. Kaip antai Mónica Brito Vieira ir Runcimanas knygoje *Representation* patikina, „kalbant apie reprezentaciją, neabejotina viena, bet galbūt tik viena: tai sąvoka, kuri apima nepaprastai platų prasmų ir pritaikymo spektrą – nuo mentalinių vaizdinių iki ekonominių sandorių, nuo teisinio proceso iki teatro spektaklio. Visos šios įvairios, tačiau susijusios, o galbūt ir supainiotos sąvokos prasmės yra įsitraukusios į vykstančius debatus apie politinę reprezentaciją“¹²³. Šioje darbo dalyje svarbia tampa simbolinė reprezentacija, kuri kontrastuoja su mandatine bei įkūnijimo ir kuri užima svarią vietą politinės minties tradicijoje, nagrinėjančioje politinės reprezentacijos problematiką. Taip pat svarbu pabrėžti, jog vokiečių kalboje įsivyravo konkretus terminas „darstellung“ ir jo vediniai, kurie žymi lotynų kalbos žodžio „repraesentatio“ vieną iš daugelio prasmų – būtent simbolinės reprezentacijos semantinį tipą¹²⁴.

Lyginant simbolinę reprezentaciją su mandatine ir įkūnijimo, svarbu pabrėžti tai, jog istoriškai pirmasis susiformavo simbolinės reprezentacijos prasminis turinys. Sintomer žodžiais tariant, „chronologiškai pirmoji [prasmė – M. V.] reiškia tai, ką <...> galėtume pavadinti „simboline

¹²² David Runciman, „The Paradoxes of Democracy and the Paradoxes of Representation“, in *Repraesentatio: Mapping a Keyword for Churches and Governance*, edited by Massimo Faggioli, Alberto Melloni (Berlin: Lit Verlag, 2006), 165.

¹²³ Mónica Brito Vieira, David Runciman, *Representation*, vii.

¹²⁴ Sintomer, *The Meanings of Political Representation*, 3. Reikia pridurti tai, ką Pitkin knygoje *The Concept of Representation* pabrėžia. Pasak jos, svarstant apie politinę reprezentaciją paranku atsižvelgti į dvi jos formas: „galime paklausti, ką atstovas daro, kas sudaro atstovavimo veiklą. Arba galime klausti, kas yra atstovas, koks jis turi būti, kad galėtų atstovauti“ (Pitkin, *The Concept of Representation*, 59). Galų gale, Pitkin nurodo, kad šios dvi politinės reprezentacijos formos vokiečių kalboje atitinka dvi sąvokas: „vertreten“ („to act for another“) ir „darstellen“ („to stand for another“) (ibid., 59). Pirmoji politinės reprezentacijos forma žymi atstovavimo veikmę, kai deleguoti atstovai veikia už kitus, tuo tarpu antroji – deskriptyvinį ir simbolinį pateikimą ko nors kaip kažką. Visgi Pitkin prieiga prie politinės reprezentacijos akademiname pasaulyje susilaukia kritikos dėl to, jog ji, nepaisydama žodžio „reprezentacija“ istorinės semantinės raidos bei kontekstualumo, siekia pateikti fiksuotą konkrečią reprezentacijos žodžio apibrėžtį (žr. Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 130-133).

reprezentacija“ turėdami omenyje pačią bendrinę žodžio „simbolinis“ prasmę (susijusią tiek su simboliais, tiek su socialinio pasaulio vaizdais, ženklais, ritualais ir kt.). Žodis *repraesentatio* atsirado Romos imperijos laikais ir iki šiol yra aptariamas teologijoje, filosofijoje ir estetikoje. Viena plačiai pripažinta idėja yra ta, kad figūracinės reprezentacijos sąvoka bendriausia prasme reiškia realybės ar asmens, kurio nėra, sugražinimo veiksmą į esamybę¹²⁵. Kita vertus, simbolinė reprezentacija nėra suvedama vien tik į „sugražinimo veiksmą“. Žvelgiant semantiškai toks suvedimas simbolinę reprezentaciją priartintų prie mandatinės ir įkūnijimo reprezentacijų, kuriose pakeitimo forma (atstovavimo metu) suponuoja pateikimą to, ko nesama. Mulieri manymu, simbolinė reprezentacija reiškia aktą, kuomet pasitelkiant viešą iliustraciją ar figūrą siekiama reprezentuoti ar pateikti pojūčiais neapčiuopiamą (neretais atvejais ir sunkiai suvokiamą) idėją, esmę ar įvykį¹²⁶. Pavyzdžiui, Katalikų Bažnyčioje Eucharistijos Sakramentas simbolizuoja Kristaus kančią ant kryžiaus. Arba, kaip pažymi Vieira ir Runcimanas, viduramžių konciliarizmo kontekste bažnyčios „<...> taryba savo išmintimi simbolizavo platesnės Bažnyčios esmę <...>“¹²⁷. Kalbant apie politinį lygmenį, simbolinė reprezentacija referuoja į vienokios ar kitokios idėjos, esmės apie bendruomenę (pavyzdžiui, kas ji yra kaip bendruomenė politine prasme) pateikimą. Kaip antai Mulieri, kalbėdamas apie atstovaujamąją demokratiją ir akcentuodamas, kad ji apima ne tik mandatinę, bet ir simbolinę reprezentaciją, pažymi: pastaroji laiduoja „<...> liaudies idėjas, kurios atsiranda iš rinkiminės politikos, bet taip pat ir iš neparlamentinių bei neinstitucinių politikos formų“¹²⁸. Mulieri pastabai antrina ir Sintomer. Pasak jo, „politinių atstovų veiksmai iš tikrųjų gali būti suprantami kaip tai, kas formuoja visuomenę, o sykiu ir tai, kas konstruoja grupes, kurias jie turėtų atstovauti <...>. Tačiau reikia pabrėžti, kad, kaip ir politinis performansas, vaizdinių apie socialines grupes ir politines bendruomenes kūrimas nėra išrinktų ar oficialių atstovų <...> prerogatyva. Kasdieniuose mainuose, pavyzdžiui, viešojoje erdvėje, juos įgyvendina daugybė veikėjų – nuo menininkų iki žiniasklaidos, socialinių judėjimų organizatorių ir paprastų piliečių. Šie veikėjai konstruoja realybę pasitelkdami „tarpininkavimo sistemas“, apimančias žmonių tinklus, figūras ir materialius įrankius“¹²⁹. Iš ką tik išdėstytų Mulieri ir Sintomer pastabų reikia fiksuoti du svarbius dalykus. Pirma, simbolinė reprezentacija, kurios dėka reprezentuojama idėja ar esmė apie bendruomenę politine prasme, sykiu pateikia politinę bendruomenę kaip visumą. Antra, toks pateikimo momentas gali būti realizuojamas ne tik oficialios atstovavimo institucijos (pavyzdžiui, monarcho ar parlamento), bet ir įvairių kitų veikėjų, pavyzdžiui, visuomeninių judėjimų, pagrindu. Lietuvos atveju vienas iš tokių neparlamentinių ir neinstitucinių judėjimų buvo Sąjūdis, kuris XX a.

¹²⁵ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, v.

¹²⁶ Mulieri, *Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation*, 135.

¹²⁷ Mónica Brito Vieira, David Runciman, *Representation*, 14.

¹²⁸ Mulieri, *Exploring the Semantics of Constructivist Representation*, 214.

¹²⁹ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, viii-ix.

paskutiniame dešimtmetyje po pralaimėjimų rinkimuose iš institucinio-politinio-visuomeninio tapo politiniu-visuomeniniu judėjimu su tikslu įtvirtinti Lietuvos valstybingumą bei lietuvių tautos dvasinį atgimimą¹³⁰. Būtent toks tikslas apima simbolinės reprezentacijos momentą, nes Sąjūdis deklaruoja idėją apie Lietuvą ir lietuvių tautą politine prasme.

Šioje vietoje svarbu fiksuoti semantinę sąsają tarp simbolinės reprezentacijos (reprezentuoti ar pateikti pojūčiais neapčiuopiamą idėją) ir jai išreikšti skirto vokiečių kalbos žodžio „darstellung“ bei jo vedinių. Kaip antai Martha B. Helfer knygoje *The Retreat of Representation. The Concept of Darstellung in German Critical Discourse* pažymi, „veiksmažodžio forma „darstellen“ ir daiktavardžio forma „Darstellung“ <...> pirmą kartą pasirodo ankstyvojoje moderniojoje vokiečių kalboje su erdvinėmis asociacijomis. Grimmas [XVIII-XIX a. gyvenęs vokiečių kalbininkas – M. V.] pateikia keletą pavyzdžių, datuojamų 1439 m., kuriuose žodis reiškia objekto ar subjekto pastatymą, prezentaciją ar reprezentaciją konkrečioje vietoje. <...>. Iki XVI amžiaus žodis įgauna papildomų prasmų, įskaitant konkrečių objektų produkavimą ir formos bei matomumo suteikimą nematerialiems esiniams. 1691 m. Kasparo Stielerio žodyne „Vokiečių kalbos genealogija ir raida“ žodis „darstellen“ reiškia „gaminti, siūlyti ar prezentuoti (offere), reprezentuoti (repraesentare) arba pastatyti prieš akis (ante oculos ponere, stature)“ <...>“¹³¹. Nesunku pastebėti, jog „formos ir matomumo suteikimas nematerialiems esiniams“ žodžio „darstellung“ ir jo vedinių atveju suponuoja kokios nors idėjos ar esmės pateikimą prieš akis. Tačiau ką gali reikšti praktiniame lygmenyje simbolinės reprezentacijos pagrindu pateikti vienokią ar kitokią esmę ar idėją apie tai, kas yra bendruomenė politine prasme? Siekiant atsakyti į šią užklausą, galima atsigręžti į Erico Voegelino politinę mintį, kurioje simbolinė reprezentacija yra daug fundamentalesnė politinės bendruomenės atžvilgiu nei paskirų privačių interesų atstovavimas mandato pagrindu. Jis knygoje *The New Science of Politics* skiria egzistencinę nuo elementarios reprezentacijos ir pažymi, jog pirmoji veikia būtent simbolinės reprezentacijos būdu ir ji, suteikdama bendruomenei tam tikrą idėją ar esmę (Voegelino atveju – transcendentinės tiesos artikuliacija) apie ją pačią, pateikia bendruomenę kaip visumą politine prasme ir laiduoja pagrindą jai veikti istorijoje¹³². Taigi simbolinė reprezentacija „sulipdo“ bendruomenę į politinę visumą ir šitaip suteikia jai veikmę praktiniu lygmeniu. Pastaroji pastaba suponuoja svarbų akcentą kalbant apie atstovaujamąją demokratiją. Voegelino įsitikinimu, simbolinė reprezentacija laiduoja liaudį kaip politinę visumą, kuri savo ruožtu gali veikti atstovaujamosios demokratijos registru, t. y. rinktis savo atstovus¹³³. Bent jau atstovaujamosios demokratijos atžvilgiu Voegelino nuostatos suponuoja, jog būta

¹³⁰ <https://www.vle.lt/straipsnis/sajudis/>.

¹³¹ Martha B. Helfer, *The Retreat of Representation. The Concept of Darstellung in German Critical Discourse* (New York: State University of New York Press, 1996), 13.

¹³² Eric Voegelin, *The New Science of Politics* (Chicago: The University of Chicago Press, 1992), 1, 27-50.

¹³³ Voegelin, *The New Science of Politics*, 38-41.

fundamentalios simbolinės reprezentacijos „ikidemokratinės“ raiškos, steigiančios apskritai politinį demokratinį gyvenimą kaip tokį ir „einančios pirmiau“ už mandatinį atstovavimą. Be kita ko, Voegelino samprotavimai apie simbolinę reprezentaciją ir jos fundamentalų vaidmenį politiniam gyvenimui kontrastuoja bent jau su ankstesne anglosaksiška politinės minties tradicija. Kaip Sintomer teigia, „<...> anglosaksų politinė teorija, remdamasi „pagrindinio veikėjo“ schema ir liberalia perspektyva, anksčiau postulavo, kad atstovaujamas tarpsta pirmiau nei politinis atstovavimas. <...>. Pagal visuomeninės sutarties teorijos tradiciją pilietinė visuomenė egzistuoja pirmiau nei valstybė ir tik dėl sutarties politiniai atstovai gali teisėtai priimti sprendimus žmonių vardu“¹³⁴. Visgi nūdienos anglosaksiškoje politinės minties tradicijoje būta akademinės laikysenos, kurioje simbolinė reprezentacija tampa svarbiu poliū. Sintomer teigimu, „per pastaruosius du dešimtmečius situacija gerokai pasikeitė <...>. Anglakalbė politinė teorija pasuko konstruktyvistinio kelio link. Empirinės politikos sociologijos ir istorijos rezultatus, kuriuose pabrėžiama politinės komunikacijos ir simbolinės reprezentacijos įtaka viešosios nuomonės ir grupių tapatybių formavimuisi, buvo sunku suderinti su nekonstruktyvistinėmis teorijomis“¹³⁵. Visos šios išdėstytos pastabos apie simbolinės reprezentacijos semantinį tipą, kuris neatsiejamas nuo politinės reprezentacijos ir kuriam perteikti vokiečių kalboje aptinkamas atitinkamas žodis „darstellung“ ir jo vediniai, bus svarbios Kanto politinės reprezentacijos sampratos tolesniam nagrinėjimui. Tačiau siekiant toliau plėtoti santykį tarp simbolinės reprezentacijos semantinio tipo ir Kanto politinės reprezentacijos sampratos, pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į vokiečių kalbos žodžio „darstellung“, jo vedinio ir simbolinės reprezentacijos panaudojimo niuansus Kanto veikaluose. Vokiečių filosofas referuoja į politinę reprezentaciją rankraščių rinkinio *Reflexionen zur Rechtsphilosophie* (*Apmąstymai apie teisės filosofiją*) fragmente vartodamas žodį „darstelle“¹³⁶, kuris, kaip ką tik buvo parodyta, politinės minties tradicijoje, nagrinėjančioje politinę reprezentaciją, atspindi simbolinę reprezentaciją. Visgi vokiečių filosofas šiame rankraščių rinkinyje, kaip ir kituose savo politiniuose traktatuose, žodžio „darstellung“ ar jo vedinio plačiau nenusako. Tuo labiau Kantas politiniuose traktatuose neplėtoja sąsajos tarp žodžio „darstellung“, pastarojo vedinių ir simbolinės reprezentacijos. Tai jis atlieka ne politikai skirtuose veikaluose: *Grynojo proto kritika*, *Sprendimo galios kritika* ir *Religija vien tik proto ribose*. Ką šiuose veikaluose Kantas turi omenyje vartodamas žodį „darstellung“ ir kartu nuo jo neatsiejamą simbolinę reprezentaciją?

¹³⁴ Sintomer, *The Meanings of Political Representation*, 4.

¹³⁵ Ibid., 4.

¹³⁶ Kant, *Reflexionen zur Rechtsphilosophie*, 596.

2.2. Simbolinės reprezentacijos raiška Kanto veikaluose: *Grynojo proto kritika, Sprendimo galios kritika ir Religija vien tik proto ribose*

Jau pirmoje Kanto kritikoje – *Grynojo proto kritika* – vokiečių kalbos žodis „darstellen“ turi lemiamą reikšmę pažinimo judesiui, nors šiam žodžiui ir nėra skirto detalesnio nagrinėjimo šiame veikale. Kaip vokiečių filosofas nurodo, „jei pažinimas turi turėti objektyvų realumą, t. y. būti susijęs su objektu <...> tai objektas turi būti koku nors būdu pateiktas <...> Pateikti objektą, jei tik turimas omenyje vėlgi ne tarpiškas, bet betarpiškas pateikimas stebiniu [„unmittelbar in der Anschauung darstellen“ – M. V.¹³⁷], reiškia ne ką kita, kaip objekto vaizdinį susieti su patyrimu (tikruoju arba bent galimu)“¹³⁸. Kitaip tariant, pažinimo vyksmas reikšmingai priklauso nuo mąstymo sąsajos su joslumu, t. y. nuo mąstymo „sujungimo“ su jusliniu objektu per stebinio pateikimą, o šį procesą Kantas įvardija būtent žodžiu „darstellen“. Kaip suprasti šį procesą? Kiekvienas pažinimas, anot vokiečių filosofo, susideda iš joslumo ir intelekto. „Objektus mums pateikia joslumas, ir tik jis mums teikia *stebinius*; o intelektu objektai *mąstomi*, ir iš jo kyla *sąvokos*“¹³⁹. Visgi reikia atminti, jog tiek joslumas, tiek intelektas savyje turi grynąsias *a priori* struktūras tam, kad galėtų realizuoti visuotinius bei būtinus principus, kitu atveju, pažinimas bus atsitiktinis ir dalinis. Juslinio stebėjimo gryniosios *a priori* formos, pasak Kanto, yra erdvė ir laikas, o tai reiškia, jog šie pažinimo komponentai, viena vertus, būdingi ne objektui, kita vertus, nėra absoliutūs ir egzistuojantys savaime¹⁴⁰. Iš to seka, kad erdvė ir laikas yra siejami tik su pažįstančiuoju subjektu. Tai turi lemiamą pasekmę žmogaus ir pasaulio santykiui, nes suponuojama, kad objektai negali būti pažinti tokie, kokie jie yra patys savaime. Šią nuostatą dar labiau sustiprina grynųjų intelekto sąvokų perspektyva. Visą grynųjų joslumo formų pateiktą medžiagą perima intelektas. Joslumo duomenys yra tvarkomi 12 kategorijų, t. y. intelekto grynosiomis sąvokomis, kurias Kantas išveda iš grynojo intelekto 4 loginių sprendimo funkcijų. Anot Kanto, „jei mes abstrahuojamės nuo sprendinio apskritai bet kokio turinio ir kreipiame dėmesį tik į pačią intelektinę sprendimo formą, tai matome, kad mąstymo funkciją jame galima išreikšti keturiais pavadinimais, iš kurių kiekviename glūdi trys momentai“¹⁴¹. Tačiau kaip gryniosios intelekto sąvokos yra sujungiamos su pojūčio objektais, pateiktais grynųjų *a priori* joslumo formų (erdvės ir laiko)? Kad išspręstų šią problemą, Kantas pateikia kitą pažinimą grindžiančią grynąją sąmonės struktūrą – schemą, kuri veikia vaizduotės ir intelekto teikiamos

¹³⁷ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft* (Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1923), 178.

¹³⁸ Kant, *Grynojo proto kritika*, 169-170.

¹³⁹ Ibid., 73.

¹⁴⁰ Ibid., 73-88.

¹⁴¹ Ibid., 110.

sintezės pagrindu ir kurios dėka gryniosios intelekto sąvokos¹⁴² yra susiejamos su jusliniu turiniu¹⁴³. Iš to, kas buvo ką tik išdėstyta, galima teigti, jog žodis „darstellung“ ir jo vediniai Kantui pažinimo procese ženklina tiesioginį schemos pateikimą kaip tarpininkavimą tarp dviejų pažinimą teikiančių polių – grynųjų juslumo formų duotų duomenų ir grynųjų intelekto sąvokų. Kitaip tariant, žodis „darstellung“ ir jo vediniai pažinimo procese žymi „sąvokų sujuslinimą“. Kaip nurodo Helfer, žodžio „darstellung“ suprastis veikale *Grynojo proto kritika* atliepia kasdienį vokiečių kalbos vartosenos pavyzdį – jusliškai ką nors pateikti kaip esamą¹⁴⁴. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad Kanto vartojama žodžio „darstellung“ suprastis veikale *Grynojo proto kritika* iš dalies atitinka tai, kas buvo anksčiau pasakyta apie simbolinę reprezentaciją, kurią ir išreiškia šis vokiečių kalbos terminas ir kuri yra aktuali politinėje mintyje, nagrinėjančioje politinę reprezentaciją. Antai Sintomer panašiai nurodo, jog simbolinė reprezentacija „<...> bendriausia prasme reiškia realybės ar asmens, kurio nėra, sugražinimo veiksmą į esamybę“¹⁴⁵.

Būtina nurodyti dar keletą aspektų, kurie yra svarbūs tolesniam nagrinėjimui. Pirmiausia antrojo knygos *Grynojo proto kritika* leidimo pratarmėje Kantas pažymi, „kad *pažinčiau* objektą, aš turiu įstengti įrodyti jo galimybę (arba patyrimo liudijimu, remdamasis objekto tikrumu, arba a priori protu). Bet *mąstyti* aš galiu ką noriu, jei tik neprieštarauju pats sau, t. y. jei tik mano sąvoka yra galima mintis, nors aš ir negalėčiau laiduoti, kad ją, kaip galimybių visumą, atitinka objektas arba kad neatitinka“¹⁴⁶. Šioje vietoje Kantas kalba apie tai, jog daiktų pačių savaime negalima pažinti, bet galimybė apie juos mąstyti išlieka. Kartu vokiečių filosofo nusakyta mintis – „*mąstyti* aš galiu ką noriu“ – suponuoja sąvokų / idėjų, referuojančių į visumą ir dėl to negalinčių turėti juslinio objekto atitikmens esamumą. Ir ši sąvoka / idėja yra proto (*Vernunft*), o ne intelekto (*Verstand*) išdava. Išties Kanto knygos *Grynojo proto kritika* skyriuje *Transcendentalinės dialektikos priedas* aptinkamas grynojo proto idėjų eksplicitinis patvirtinimas pažinimo proceso atžvilgiu. Vokiečių filosofas tikina, jog „apžvelgę visą savo intelektinių žinių apimtį, mes matome, kad tai, kuo protas visai savitai disponuoja ir ką siekia įgyvendinti, yra pažinimo *sistemingumas*, t. y. jo sąryšis, pagrįstas vienu principu. Šis proto vienumas visada numato idėją, būtent pažinimo visumos formos idėją <...>“¹⁴⁷. Grynojo proto idėjų vaidmuo nėra siejamas su sąvokų, kurias atitinka empiriniai objektai, kūrimu, o veikia su reguliatyvia funkcija intelekto veikimo atveju.

¹⁴² Šioje vietoje reikia pabrėžti tai, jog Kantas knygos *Grynojo proto kritika* skyriuje *Apie grynųjų intelektinių sąvokų schemiškumą* išskiria tris intelekto sąvokų rūšis: grynąsias juslines sąvokas (pavyzdžiui, „trikampis“), empirines sąvokas (pavyzdžiui, „šuo“) ir grynąsias intelekto sąvokas (pavyzdžiui, „priežastingumas“). Šios trys sąvokų rūšys nurodo atitinkamai ir skirtingas vaizduotes – *a priori*, kuriančioji ir transcendentalinė vaizduotė –, kurios savo ruožtu skirtingu būdu jungia skirtingas intelekto sąvokas su stebiniais, tačiau jungimo pagrindas yra vaizduotės sugeneruota schema arba vaizdas (žr. Kant *Grynojo proto kritika*, 158-165).

¹⁴³ Ibid., 115-117.

¹⁴⁴ Helfer, *The Retreat of Representation. The Concept of Darstellung in German Critical Discourse*, 23.

¹⁴⁵ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, v.

¹⁴⁶ Kant, *Grynojo proto kritika*, 45.

¹⁴⁷ Ibid., 456.

Kantas nurodo, „<...> kaip intelektas įvairovę objekte suvienija per sąvokas, taip ir protas savo ruožtu sąvokų įvairovę suvienija per idėjas <...>“¹⁴⁸. Galiausiai vokiečių filosofas, kalbėdamas apie gamtos mokslo atstovus¹⁴⁹, pabrėžia, kad „<...> proto sąvokos nepaimamos iš gamtos; veikiau mes pagal šias idėjas pateikiame gamtai klausimus ir savo žinojimą laikome nepakankamu, kol jis joms neadekvatus. Sutinkame, kad vargu ar galime rasti *grynąją žemę, grynąjį vandenį, grynąjį orą*, ir t.t. Vis dėlto jų sąvokos būtinės <...>, kad deramai apibrėžtume kiekvienos iš šių gamtinių priežasčių dalyvavimą reiškinyje <...>“¹⁵⁰. Be kita ko, aptariant grynojo proto sąvokas / idėjas, kurios yra daug fundamentalesnės už gamtos mokslo, galima atsižvelgti į laisvės idėją. Iš to, kas pasakyta apie pažinimo procesą, tampa aišku, jog pasaulis *reiškiasi* tam tikru būdu, kurį laiduoja pažįstantysis. Pasaulis griežtai paklūsta determinizmui, kurį įgalina schematizuotos substancijos, priežasties ir pasekmės, viena laikio egzistavimo bei sąveikos kategorijos, arba patyrimo analogijos, kurios „<...> iš esmės vaizduoja gamtos vienumą visų reiškinių sąryšyje <...>“¹⁵¹. Tad tokia fone pasaulis išsiskleidžia tik kaip tampa priežastiniais ryšiais susijusi visybė. Kita vertus, pasak Kanto, pasaulyje veiksmo-atoveiksmio grandinė nutįsta į begalybę, bet grynasis protas (kaip jau buvo parodyta – aukščiausia žmogiškojo pažinimo struktūros instancija, siekianti užbaigtos žinojimo formos), ieškodamas „priežastinio santykio sąlygų absoliutaus totalumo“, laiduoja „spontaniškumo, galinčio pradėti veikti savaime, be kitos ankstesnės priežasties, kuri jį vėlgi sąlygotų veikti pagal priežastinio ryšio dėsnį, idėją“¹⁵². Tai yra transcendentalinė laisvės idėja. Jos intelektas, suveddamas pasaulį į priežasties-pasekmės ryšį, negali patvirtinti, nes ji, kaip ką tik buvo paminėta, suponuoja „priežastinio santykio sąlygų absoliutų totalumą“. Kitaip tariant, laisvės idėja referuoja į absoliutą, totalumą, t. y. viršjuslišką visumą, o tai savo ruožtu reiškia, kad intelektas negali pateikti empirinių objektų, leidžiančių pažinti ir patvirtinti laisvės idėją. Kaip Kantas pažymi, „idėją aš suprantu kaip būtiną proto sąvoką, kuriai jutimai negali pateikti jokio adekvataus objekto“¹⁵³. Reikšminga pridurti tai, jog vokiečių filosofas traktato *Grynojo proto kritika* skyriuje *Transcendentalinė dialektika* detalai nagrinėja tris – laisvės, Dievo ir sielos – transcendentalines grynojo proto idėjas¹⁵⁴, kurios savaip pateikia „viršjuslišką“ visumą ir kurios sykiu „stumia“

¹⁴⁸ Ibid., 455.

¹⁴⁹ Reikia pažymėti, jog šioje vietoje galima ir kita interpretacijos kryptis, kai klausiama, ar gamtos mokslų disponuojamos bendrosios sąvokos yra idėjos. Kaip antai Jokubaitis nurodo: „empirinis pažinimas neįmanomas be bendrųjų sąvokų, kurios, remiantis Kantu, skiriasi nuo idėjų. Pastarosios nurodo į kažką gerokai daugiau, negu pasiekia indukcinis apibendrinimas“ (žr. Jokubaitis, *Politinio proto kritika*, 50).

¹⁵⁰ Kant, *Grynojo proto kritika*, 456.

¹⁵¹ Ibid., 211.

¹⁵² Ibid., 387.

¹⁵³ Ibid., 283.

¹⁵⁴ Kalbant, pavyzdžiui, apie grynojo proto politines idėjas veikalo *Grynojo proto Kritika* atžvilgiu, reikia paminėti, jog kai kurių Kanto tyrinėtojų įsitikinimu, toks grynojo proto politinių idėjų ignoravimas šiame veikale yra tikslingas. Jokubaitis pažymi, jog „<...> Kanto transcendentalinė dialektika praleido ne tik politiką, bet ir daug kitų praktinio proto sričių. Idėjų pasaulis yra gerokai platesnis negu trys Kanto aptartos metafizinės idėjos. Mažesni idėjų skaičiai Kantas galėtų aiškinti būtinybe jas sieti su intelekto kategorijomis. Tai grynojo proto analizės nuoseklumo požiūriu pagrįstas

pažinimo procesą į priekį niekada netapdamos pažinimo objektu. Trumpai tariant, transcendentalinės gryojo proto idėjos pasižymi ne konstitutyviu, o reguliatyviu dėmeniu. Maža to, kaip ir grynųjų sąvokų / kategorijų atveju, gryojo proto idėjos paklūsta „sujuslinimo“ procesui, kuris idėjoms suteikia objektyvų realumą ir kuris savo ruožtu joms laiduoja praktinio poveikimo dėmenį. Skirtingai nuo intelekto grynųjų sąvokų / kategorijų, proto idėjų „sujuslinimo“ procesas Kanto samprotavimų perspektyvoje konceptualiai neatsiejamas būtent nuo simbolinės reprezentacijos.

Pirmiausia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad vokiečių filosofas knygoje *Sprendimo galios kritika* įsiveda naują idėjos „tipą“ – estetinę idėją, kurią jis vadina proto idėjos „antrininke“. Jo vertinimu, estetinė idėja skiriasi nuo proto idėjos tuo, jog ji yra vaizduotės sukurtas vaizdinys, kuris skatina perteklinai mąstyti apie ką nors, bet dėl to tampa sunkiai sąvokų (tad ir apskritai kalbos) pagrindu suprantamas. Tuo tarpu proto idėja yra proto sąvoka, kuriai joks vaizduotės vaizdinys „negali būti adekvatus“¹⁵⁵. Kaip Rodolphe'as Gasché'as pratarinėje apie Friedricho Schlegelio knygą *Philosophical Fragments* tikina, „estetinės idėjos skiriasi nuo racionalių ar intelektualių idėjų, t. y. nuo idėjų griežtąja prasme. Palyginti su pastarosiomis, kurios yra proto reprezentacijos, estetinės idėjos yra vaizduotės, kaip produktyvaus gebėjimo, reprezentacijos“¹⁵⁶. Jokubaitis taip pat pažymi skirtumą tarp estetinių ir proto idėjų: „kadangi estetinė idėja neturi adekvataus išorinio objekto, ją galima priskirti prie metafizinių, t. y. patyrimą peržengiančių, idėjų. Tačiau vienu atžvilgiu ji skiriasi nuo metafizinių idėjų – turi stebinius ir vaizdinius“¹⁵⁷. Greta šių filosofų panašių nuostatų dėl skirtumo tarp estetinių ir proto idėjų, galima išskirti ir tai, kad tiek Gasché'as, tiek Jokubaitis vis dėlto pripažįsta, jog estetinės idėjos aktyvuoja protą ieškoti simbolių jo idėjoms¹⁵⁸.

Knygoje *Sprendimo galios kritika* vokiečių kalbos žodis „darstellung“ siejamas su hipotipoze¹⁵⁹, kuri pagal analogiją su empiriniu stebiniu simboliškai reprezentuoja, pateikia proto idėją. Pasak Kanto, hipotipozė yra simbolinė, „<...>“ kai sąvoka, kurią galima mąstyti tik protu ir

argumentas „<...>“ (Jokubaitis, *Politinio proto kritika*, 34-35). Tuo tarpu tyrime *Politinio mąstymo metmenys Immanuelio Kanto kritinėje filosofijoje* Ivanauskas teisingai pastebi, jog Kantas knygoje *Gryojo proto kritika* transcendentalinių proto idėjų nagrinėjimą pradeda nuo Platono respublikos idėjos aptarimo, kurios jis galų gale „<...>“ neįtraukia į transcendentalinių idėjų sąrašą“ (Ivanauskas, *Politinio mąstymo metmenys Immanuelio Kanto kritinėje filosofijoje*, 59). Anot Ivanausko, vokiečių filosofas tai darė sąmoningai, o viena iš pagrindinių priežasčių yra pačios politikos pobūdis. Jo vertinimu, „iš žmogaus proto ir jo antinomijų negalime išvesti politikos, kuri siejasi ne tik su neįsulytais idėjomis, bet ir su socialumu bei jusliniu patyrimu. <...> protas nepajėgus apmąstyti tokios politikos visumos, kuri apimtų ir reiškinius, nepaneigdama Kanto laisvės ir determinizmo antinomijos sprendimo. Protas negali nei pagrįsti žmonių socialumo, nei aprėpti reiškinių<...>“ (Ibid., 60).

¹⁵⁵ Kant, *Sprendimo galios kritika*, 208-209.

¹⁵⁶ Rodolphe Gasché, „Ideality in Fragmentation“, in Friedrich Schlegel *Philosophical Fragments*, translated by Peter Firchow (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991), xxv.

¹⁵⁷ Jokubaitis, *Politinis metafizikos sugrįžimas*, 17.

¹⁵⁸ Gasché, *Ideality in Fragmentation*, xxvi-xxvii; Jokubaitis, *Politinis metafizikos sugrįžimas*, 17.

¹⁵⁹ Šioje vietoje pravartu nurodyti, jog vokiečių kalba išleistoje Kanto knygoje *Kritik der Urteilskraft* (*Sprendimo galios kritika*) hipotipozė pažymima būtent kaip *darstellung*, *subjectio sub adspectum* (Kant, *Kritik der Urteilskraft*, 351). Tuo tarpu knygoje lietuvių kalba – *atvaizdavimas*, *subjectio sub adspectum* (Kant, *Sprendimo galios kritika*, 261).

kurios negali atitikti joks juslinis stebiny, grindžiama tokiu stebiniu <...>“¹⁶⁰. Galiausiai vokiečių filosofas nurodo, kad proto idėjos „sujuslinimas“ – tai dviejų momentų dalykas: „<...> sprendimo galia atlieka du dalykus: pirma, sąvoką taiko juslinio stebėjimo objektui; antra, pačią stebėjimo refleksijos taisyklę taiko visai kitam objektui, kurio pirmasis tėra simbolis“¹⁶¹. Taip pat reikia fiksuoti tai, jog simbolinė reprezentacija pagal analogiją su kuo nors nereiskia dviejų dalykų panašumo, bet tik santykių panašumą dviejų nepanašių dalykų atžvilgiu. Visa tai Kantas iliustratyviai parodo knygoje *Prolegomenai*, kurioje sąveika tarp dviejų judančių kūnų tampa simboline teisinės valstybės reprezentacija. Vokiečių filosofo įsitikinimu, „<...> aš niekada negaliu kitam ko nors padaryti, nesuteikdamas jam teisės, esant toms pačioms sąlygoms, padaryti man tą patį, lygiai kaip nė vienas kūnas savo judinančia jėga negali veikti kito kūno, šituo nesukeldamas jo atoveiksmio. Čia teisė ir judinanti jėga – visai nepanašūs daiktai, bet jų santykiai tarpusavyje visiškai panašūs. Todėl tokia analogija aš galiu pateikti santykio tarp daiktų, absoliučiai man nežinomų, sąvoką“¹⁶². Panašiai Kantas parodo, kodėl monarchija (galima teigti, monarchijos idėja) gali būti simboliškai reprezentuota pagal analogiją su gyvu kūnu. Jo požiūriu, jei monarchija yra valdoma pagal „vidinius tautos dėsnius“, tai ją gali simbolizuoti gyvas kūnas. Ir nors nėra jokio panašumo tarp monarchijos ir gyvo kūno, visgi taisyklės, kuriomis yra apmąstomi šie du dalykai, ir principai, kurių pagrindu jie veikia (tiek gyvo kūno, tiek monarchijos ryšiai tarp sudedamųjų dalių yra tokie patys), yra panašūs¹⁶³. Ko gero, vietoj gyvo kūno kaip reprezentacinio simbolio gali būti ir kitas objektas, bet svarbu yra tai, kad pasitelktas objektas simbolizuoti kitą objektą atitiktų stebėjimo refleksijos taisyklę bei veikimo principus. Kitaip tariant, reikšminga tampa tai, ar mąstoma apie abu nepanašius dalykus taip pat ir ar pastarieji veikia tais pačiais principais. Būtent Kantas, kalbėdamas, jog moralinis gėris kaip idėja negali būti pateikiamas tiesiogiai juslėmis, deklaruoja esą „<...> grožis yra to, kas morališkai gera, simbolis“¹⁶⁴. Grožio patyrimas pasižymi principais (betarpiškumu, nesuinteresuotumu, laisve ir visuotinumu), kurie būdingi ir moralinio gėrio idėjai, todėl pirmasis gali būti antrojo simbolis¹⁶⁵. Svarbu suprasti, jog Kantui proto idėjų simbolinė reprezentacija („darstellung“) neišplečia ir nepagilina žmogaus pažinimo turinių, bet veikiau turi poveikio dėmenį praktinio pasaulio atžvilgiu. Antai, kalbėdamas apie Dievo idėją, jis patikina, jog „jei patį įsivaizdavimo būdą jau galima vadinti pažinimu (tai visai leistina, jei tai ne objekto teorinio apibrėžimo – kas objektas yra pats savaime – principas, bet praktinio apibrėžimo, kuo jo idėja turi mums tapti, ir tikslingo jos taikymo principas), tai visas mūsų Dievo pažinimas

¹⁶⁰ Kant, *Sprendimo galios kritika*, 261.

¹⁶¹ Ibid., 262.

¹⁶² Imanuelis Kantas, *Prolegomenai. Kiekvienai būsimai metafizikai, galėsiančiai būti mokslu*, vertė Romanas Plečkaitis (Vilnius: Mintis, 1972), 155.

¹⁶³ Kant, *Sprendimo galios kritika*, 262.

¹⁶⁴ Ibid., 263.

¹⁶⁵ Ibid., 264.

tėra simbolinis <...>¹⁶⁶. Išties tokia perspektyva verčia kai kuriuos Kanto tyrėjus teigiamai revizuoti jo pateiktos Dievo idėjos praktinio poveikimo dimensiją simbolinės reprezentacijos kontekste. Kaip antai Allenas W. Woodas knygoje *Kant and Religion* deklaruoja, „štai kodėl mąstymas apie dievybę tik per „transcendentalinę“ arba „deizmu“ grįstą sąvoką (be simbolinės hipotipozės) negali turėti jokios praktinės reikšmės, <...>“¹⁶⁷. Woodui antrina ir Gasché’as, kuris, pabrėždamas estetinių idėjų reikšmę proto siekiui ieškoti idėjų simbolių, fiksuoja, jog „<...> estatinės idėjos sukuria subjektyvias minimalias sąlygas, kuriomis protas gali tapti imlus idėjoms griežtąja prasme <...> tiek jas taikant teoriškai, tiek praktiškai“¹⁶⁸. Kantas apie proto idėjų praktinį poveikumą simbolinės reprezentacijos („darstellung“) pagrindu kalba ir knygoje *Religija vien tik proto ribose*. Joje vokiečių filosofas, priešingai nei veikale *Sprendimo galios kritika*, proto idėjų ar sąvokų „susjuslinimo“ neapibrėžia remiantis hipotipoze, o įvardija kaip analogijos schematizmą, kuris reiškia proto idėją ar sąvoką „<...> padaryti suprantamą pagal analogiją su kuo nors jusliniu <...>“¹⁶⁹. Tokia knygoje *Religija vien tik proto ribose* pasikeitusi proto idėjų „sujuslinimo“ laikysena kai kurių tyrėjų traktuojama kaip vokiečių filosofo bandymas simboliškumą redukuoti į schematizmą¹⁷⁰. Tuo tarpu kiti laikosi nuostatos, jog analogijos schematizmas turi ir schematizmo, ir simboliškumo bruožų¹⁷¹. Kad ir kaip būtų, pravartu fiksuoti tai, jog Kantas knygoje *Religija vien tik proto ribose* tvirtai laikosi simbolinės reprezentacijos (žodžio „darstellung“ pagrindu) kalbėdamas apie proto idėjos praktinį poveikumą. Antai jis pažymi, jog Dievo Sūnus Jėzus – tai personifikuota gerojo principo idėja, pateikta proto¹⁷². Galų gale, Kantas nurodo, jog Jėzaus asmuo, jo gyvenimas yra pateikimas gerojo principo („die Darstellung des guten Prinzips“), kuris žymi moralinį tobulumą ir kuris kiekvienam žmogui yra sektinas pavyzdys¹⁷³. Ir kaip teisingai pastebi Nicola J. Grayson tyrime *The Schematism of Analogy and the Figure of Christ. Bridging Two Types of Hypotyposis*, analogijos schematizmo atveju „<...> Kristaus figūra atlieka esminį vaidmenį įgyvendinant praktinę aukščiausio gėrio idėją ir atskleidžia grynojo praktinio proto gebėjimą panaudoti figūras (kaip personifikacijas) demonstravimo [„exhibition“ – M. V.] kontekste. Viena vertus, Kristus tiesiogiai schemas pagrindu pateikia gėrio idėją (nes jis yra Dievo dalis), kita vertus, netiesiogiai jis pateikia idealų tikslą kaip standartą žmonėms“¹⁷⁴. Apibendrinant

¹⁶⁶ Ibid., 263.

¹⁶⁷ Allen W. Wood, *Kant and Religion* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 120.

¹⁶⁸ Gasché, *Ideality in Fragmentation*, xxvi.

¹⁶⁹ Immanuel Kant, *Religija vien tik proto ribose*, vertė Romanas Plečkaitis (Vilnius: prada, 2000), 84).

¹⁷⁰ Howard Caygill, *A Kant Dictionary* (Oxford: Blackwell, 1995), 66.

¹⁷¹ Nicola J. Grayson, „The Schematism of Analogy and the Figure of Christ. Bridging Two Types of Hypotyposis“, in *Kant and the Continental Tradition. Sensibility, Nature, and Religion*, edited by Sorin Baiasu, Alberto Vanzo (New York: Routledge, 2020), 174.

¹⁷² Kant, *Religija vien tik proto ribose*, vertė Romanas Plečkaitis (Vilnius: prada, 2000), 78-86.

¹⁷³ Kant, *Religija vien tik proto ribose*, 105; Immanuel Kant, *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* (Hamburg: Felix Meiner Verlag GmbH, 2003), 108.

¹⁷⁴ Grayson, *The Schematism of Analogy and the Figure of Christ. Bridging Two Types of Hypotyposis*, 183.

tai, kas buvo artikuliuota, galima pasakyti, jog veikaluose *Sprendimo galios kritika* bei *Religija vien tik proto ribose* aptinkama Kanto nusakyta proto idėjų simbolinė reprezentacija (neatsiejama nuo vokiečių kalbos žodžio „darstellung“) atliepia struktūriniu-prasminiu lygiu jau anksčiau išskleistas Mulieri bei Sintomer mintis apie simbolinės reprezentacijos semantinį tipą. Juk Kantas proto idėjų „sujuslinimo“ aptartyje knygoje *Sprendimo galios kritika* ir *Religija vien tik proto ribose* vokiečių kalbos žodį „darstellung“ naudoja tokia prasme, kuri referuoja būtent į simbolinę reprezentaciją, kuri juslinio pobūdžio iliustracijomis, figūracijomis ar simboliais netiesiogiai reprezentuojama ar pateikiama tam tikra pojūčiais neapčiuopiama idėja. Taip pat pabrėžtina, jog Kanto atveju simbolinė proto idėjos reprezentacija turi aiškiai artikuliuotą poveikimo praktiniam pasauliui dėmenį. Tačiau kuo tokia simbolinės reprezentacijos aptartis Kanto atžvilgiu gali papildyti jo politinės reprezentacijos sampratą?

2.3. Simbolinė reprezentacija ir etinės-religinės bendruomenės momentas Kanto politinės reprezentacijos sampratoje

Pirmiausia svarbu konstatuoti, jog Kantas rankraščių rinkinio *Reflexionen zur Rechtsphilosophie* (*Apmąstymai apie teisės filosofiją*) viename iš fragmentų referuoja į politinę reprezentaciją vartodamas vokiečių kalbos žodį „darstelle“, nusakančią simbolinę reprezentaciją. Bet sykiu tame pačiame fragmente vokiečių filosofas vartoja ir kitus žodžius – „repräsentanten“ ir „stellvertreter“, taip pat referuojančius į politinę reprezentaciją. Šiame fragmente, kalbėdamas apie Nacionalinę Asamblėją Prancūzijos revoliucijos kontekste, Kantas žodį „darstelle“ susieja su liaudies kaip visumos pateikimu, kuomet liaudis kaip visuma buvo karaliaus sušaukta Nacionalinės Asamblėjos (kurios narius Kantas įvardija žodžiu „repräsentanten“) pagrindu. Kanto įsitikinimu, karalius, kuris tapo tos sušauktos visumos dalimi (šioje vietoje karalių vokiečių filosofas įvardija žodžiu „stellvertreter“), negalėjo pripažinti fakto, jog šitaip liaudis gali pateikti („darstelle“) save pačią¹⁷⁵. Remiantis tuo, kas jau buvo šiame darbe išskleista, galima teigti, jog Kantas, minėtame fragmente vartodamas terminus „darstelle“, „repräsentanten“ ir „stellvertreter“, žodžiui „darstelle“ teikia visai priešingą semantinį akcentą, lyginant su kitais minėtais vokiečių kalbos žodžiais. Kaip pirmoje šio darbo dalyje atskleista, Kanto politinės reprezentacijos sampratoje žodžiai „repräsentanten“ ir „stellvertreter“ ženklina atitinkamai įkūnijimo ir mandatinę reprezentacijas, kurios reiškia skirtingas juridines-politines pakeitimo formas. Tuo tarpu žodis „darstelle“ nurodo į simbolinę reprezentaciją, kuri, kaip buvo parodyta antros dalies pirmame skyriuje, reiškia, viena vertus, ko nors, kurio nesama, pateikimą kaip esamą, kita vertus, pojūčiais neapčiuopiamos idėjos ar esmės apie bendruomenę pateikimą. Sulig šiomis simbolinės reprezentacijos ypatybėmis, visų pirma, galima

¹⁷⁵ Kant, *Reflexionen zur Rechtsphilosophie*, 595-596.

akcentuoti, kad Kantas bent jau minėtame fragmente suponuoja apie juridinio-politinio atstovavimo (ir mandatinės, ir įkūnijimo reprezentacijos atvejais)¹⁷⁶. Būtent pastarajam momentui Kantas ir naudoja vokiečių kalbos žodį „darstelle“, kuris bendru požiūriu reiškia ką nors (minėto fragmento atveju liaudį kaip visumą) pateikti (minėto fragmento atveju Nacionalinės Asamblėjos pagrindu) kaip esamą. Regis, vokiečių filosofas, šiame fragmente vartodamas tris skirtingus vokiečių kalbos žodžius politinės reprezentacijos kontekste, pabrėžia skirtumą tarp liaudies kaip visumos pateikimo („darstellung“), privačių interesų atstovavimo („stellvertretung“) ir vieningos liaudies valios kaip *a priori* principo atstovavimo („repräsentation“). Pastarosios pastabos atliepia Sintomer nuostatas apie simbolinės reprezentacijos fundamentalų vaidmenį juridinio-politinio atstovavimo atžvilgiu. Anot jo, „<...> bet koks juridinis-politinis atstovavimas apima bendruomenės, kuri yra atstovaujama, vaizdinio kūrimą ir tuo pačiu metu valdžioje esančių žmonių pasirodymą prieš tuos, kuriems jie turėtų atstovauti. Nėra politinės reprezentacijos be „įsivaizduojamų bendruomenių“ konstitucijos, bet taip pat ir be šios bendruomenės bei politinių atstovų inscenizacijos“¹⁷⁷. Visgi Kantas darbo *Reflexionen zur Rechtsphilosophie (Apmąstymai apie teisės filosofiją)* fragmente nenusako, ar Nacionalinė Asamblėja, simbolizuodama liaudį kaip visumą, pateikia ir idėją ar esmę apie liaudį. Trumpai tariant, iš Kanto pastabų, aptinkamų fragmente, nėra aišku, ar atstovavimo institucija simbolizuoja, kas yra liaudis kaip bendruomenė politinė (ar kokia kita) prasme. Beje, kaip jau buvo pirmoje darbo dalyje atskleista, liaudies kategoriją Kantas linkęs traktuoti abstrakčiai, be etninių, teritorinių niuansų išlaikant saugų atstumą nuo empirinių sąlygų, kurios pažeistų *a priori* teisės sąvoką bei visuotinį teisės principą. Tačiau siekiant panagrinėti nusakančios bendruomenės idėjos pateikimą Kanto simbolinės reprezentacijos atveju, verta sugrįžti prie knygos *Religija vien tik proto ribose*. Toks sugrįžimas leis darbe parodyti, jog Kantui simbolinė reprezentacija atlieka fundamentalų vaidmenį suteikiant bendruomenei etinę-religinę prasmę ir jog toks simbolinės reprezentacijos vaidmuo turi politinį matmenį.

Kaip praeitame skyriuje jau buvo pasakyta, Kantui Dievo Sūnus Jėzus – personifikuota proto idėja – tai pateikimas gerojo principo („die Darstellung des guten Prinzips“) kaip sektino pavyzdžio žmogui praktiniame pasaulyje¹⁷⁸. Tačiau ką Kantas turi omenyje sakydamas apie Jėzų kaip

¹⁷⁶ Apie alternatyvią interpretacijos liniją šio Kanto fragmento atžvilgiu žr. Pinzani, *Representation in Kant's Political Theory*, 204-205.

¹⁷⁷ Sintomer, *The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion*, viii

¹⁷⁸ Svarbu pasakyti, jog šio darbo interpretacijos kryptis apie Kanto knygoje *Religija vien tik proto ribose* aptinkamą simbolinę reprezentaciją, apimančią Jėzaus asmenį, iš dalies panaši į Jameso DiCenso darbe *Kant, Religion, and Politics* randamu požiūriu. Tačiau būta skirtumų. Pirmiausia DiCenso savo darbe simbolinės reprezentacijos nesusieja su vokiečių kalbos žodžiu „darstellung“ ir jo vediniais, o atkreipia dėmesį į kitus Kanto vartojamus vokiečių kalbos žodžius apie Jėzų („urbild“ – proto idėjos pateikimas Jėzaus vaizdiniu bei „vorbild“ – siektinos ateities Jėzaus vaizdinio pagrindu) (James DiCenso, *Kant, Religion, and Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 243-245). Taip pat DiCenso nenagrinėja simbolinės reprezentacijos, aptinkamos Kanto knygoje *Religija vien tik proto ribose*, politinės reprezentacijos problematikos kontekste.

pavyzdį? Kodėl žmogus turi remtis juo praktiniame pasaulyje? Ir ar Jėzus kaip pavyzdys apeliuoja į individualų, ar į bendruomeninį lygmenį? Pasak Kanto, „*praktiškai tikėdamas šiuo Dievo Sūnumi* (nes jis įsivaizduojamas priėmęs žmogaus prigimtį) žmogus gali tikėtis tapti Dievui mielu (taigi ir palaimingu); t. y. tas, kuris įsisąmonino tokią moralinę nuostatą, kad gali *tikėti* ir pasikliauti savimi, ir panašiose pagundose bei kančiose <...> liks ištikimai atsidavęs žmogiškumo pirmavaizdžiui ir panašus į savo pavyzdį ištikimai juo sekdamas“¹⁷⁹. Trumpai tariant, Jėzus paskatina žmogų atpažinti savyje moralės dėsni ir pasitikėti savimi kaip moraliniu subjektu, galinčiu pasipriešinti blogiui¹⁸⁰. Kalbant apie pastarąjį, tai svarbu pabrėžti, jog Kantas formuluoja koncepciją apie žmogaus prigimtinių polinkių į blogį (kaip ir į gėrį). Tačiau blogio „šaknys“, Kanto nuomone, glūdi ne j uslume ar iš jo kylančiuose potraukiuose, o veikiau žmogaus esmingoje ypatybėje – laisvoje valioje, kai žmogus yra linkęs teikti pirmenybę su jslumu ar potraukiais susijusiai maksimai, o ne tai maksimai, kuri yra susaistytą su moralės dėsniu¹⁸¹. Toliau Kantas pažymi, jog žmogaus prigimtinių polinkių į blogį suintensyvina socialinė plotmė. Pasak jo, „<...> pavojus kyla ne tiek iš jo [žmogaus – M. V.] paties grubios prigimtios, kiek jis gyvena atsiskyręs, bet iš žmonių, su kuriais jis palaiko santykius arba turi ryšį. <...>. Pavydas, valdžios troškimas, godumas ir su tuo susiję priešiški potraukiai tuoj pat apninka jo prigimtinių savimi pasitenkinimą, *kai jis yra tarp žmonių*. Ir tam visai nereikia, kad pastarieji jau skęstų blogyje arba rodytų užkrečiančius pavyzdžius; pakanka, kad jie egzistuoja, kad jie jį supa ir kad jie – žmonės, idant žlugdžius vienas kitam moralinius įgymius ir vienas kitam tapus blogais“¹⁸². Būtent dėl tokio socialinio matmens, intensyvinančio prigimtinių polinkių į blogį, Kanto manymu, priešintis šiam polinkiui galima tik bendruomeniniu lygmeniu, t. y. gėriui ištikimų žmonių bendruomene. Kaip antai jis teigia, „moralės įstatymų leidimo galią turinčiam protui reikia, be tų dėsnių, kuriuos jis nustato kiekvienam individui, dar iškelti ir dorybės vėliavą, nužymėjus rinkimosi vietą visiems mylintiems gėrį, idant susitelkus po šia vėliava pirmą kartą įgyti persvarą prieš nepailstamai gundantį blogį. Žmonių sąsają vadovaujant gryniesiems dorybės dėsniams pagal šios idėjos potvarkį galima vadinti <...> *etine bendrija*“¹⁸³. Savo ruožtu Jėzus atlieka suburiančio žmones į etinę bendriją simbolinį vaidmenį. Kanto įsitikinimu, etinė bendrija yra „<...> vadovaujama visuotinio, nors neregimo moralinio tėvo, nes jo šventasis sūnus, kuris žino jo valią ir kartu su visais bendrijos nariais susijęs kraujo giminyste, joje užima jo vietą tuo, kad praneša jo valią žmonėms, kurie dėl to jame garbina tėvą ir šitaip

¹⁷⁹ Kant, *Religija vien tik proto ribose*, 80.

¹⁸⁰ Akademiniam lauke galima išskirti dvi pozicijas dėl santykio tarp religijos ir moralės Kanto filosofinėje mintyje. Vieni tyrėjai Kanto nuostatas apie religiją traktuoja kaip religijos suvedimą į racionalią moralę (žr. Allen W. Wood, *Kant* (Oxford: Blackwell Publishing, 2005), 19-20). Tuo tarpu kiti, priešingai, gina poziciją, jog Kantas siekia moralę pakelti iki religijos statuso (žr. Stephen Palmquist, „Does Kant reduce religion to morality?“, *Kant-Studien* Vol. 83, nr. 2 (1992), 148).

¹⁸¹ Kant, *Religija vien tik proto ribose*, 51-57.

¹⁸² Ibid., 115-116.

¹⁸³ Ibid., 116-117.

tarpusavyje sukuria savanorišką, visuotinę ir besitęsiantį širdžių susivienijimą¹⁸⁴. Taigi pasipriešinti prigimtiniam polinkiui į blogį neužtenka vien moralės dėsnių savyje atpažinimo, bet reikia ir žmonių savanoriškai įsteigtos atitinkamos bendruomenės, kurioje bendromis pastangomis ir bendru moraliniu nusiteikimu priešinamasi polinkiui į blogį. Tuo tarpu Jėzus, Kanto nuomone, šioje žmonių bendrų pastangų kovoje prieš blogį atlieka fundamentalų simbolinį vaidmenį. Kaip antai tiksliai nurodo Philipas J. Rossi knygoje *The Ethical Commonwealth in History*, „<...> dieviškiausias Jėzaus darbas – ir, plačiau tariant, dieviškiausias darbas, kurį jis rodo žmonėms – buvo suteikti žmonėms moralinę laisvę sukurti ir gyventi kartu socialinėje santvarkoje, kurioje jie kartu įveikia socialinio susiskaldymo, vedančio į karą, blogį; jie tai daro parodydami visišką pagarbą vienas kito laisvei etinės bendruomenės dinamikoje, kuri leidžia veiksmingai įveikti tokį susiskaldymą. Kanto įsitikinimu, socialiai reikšmingiausias būdas, kuriuo Dievo Sūnus parodo šį dieviškąjį veikimo būdą, yra „Dievo karalystės“ įkūrimas“¹⁸⁵. Iš pateiktos Rossi citatos ir, žinoma, paties Kanto nuostatų¹⁸⁶ tampa aišku, kad etinė bendrija gali būti įgyvendinama tik Bažnyčios pavidalu. Visgi reikia pabrėžti, jog nūdienos akademiniame lauke, nagrinėjančiame Kanto nuostatas apie etinę bendruomenę, vyrauja ir pozicija, kuri deklaruoja sekuliarios etinės bendruomenės galimybę. Antai Onora O'Neill studijoje *Kant on Reason and Religion* tikina, jog siekis „įterpti moralę į pasaulį“ neturi apsiriboti vien tik Bažnyčia ir jog Kantas savo samprotavimais palieka erdvės apmąstyti ir sekuliariuosius judėjimus kaip tinkamus šiam siekiui¹⁸⁷. O'Neill pozicijai antrina ir Karen Stohr, kuri knygoje *Choosing Freedom. A Kantian Guide to Life* akcentuoja, jog „Kantas teigia, kad ideali tokios [etinės – M. V.] bendruomenės versija būtų religinė bendruomenė, kažkas panašaus į mažą parapiją ar bažnyčią. Iš principo nėra jokios priežasties, kodėl pasaulietinė bendruomenė negalėtų atlikti to paties tikslo, jei tik žmonės susivienija kovoti su ydomis ir kartu ugdyti dorybę“¹⁸⁸. Šie tyrimai detalčiai nenagrinėja (ir tai yra suprantama tyrimų tikslų atžvilgiu), kodėl Kantui būtent religija, kartu su jos institucine sąranga, yra iš esmės reikalinga etinei bendruomenei. Ir šiame darbe nėra vietos atlikti tokią nuodugnią analizę¹⁸⁹, bet svarbu atkreipti dėmesį į Roberto B. Loudeno pastebėjimus. Jis knygoje *Kant's Impure Ethics: From Rational Beings to Human Beings* atskiria Kanto grynąją etiką (*a priori* fiksuojamą moralės dėsnių nagrinėjimą) nuo jo negrynosios etikos (empirinių moralės nagrinėjimų, kaip antai antropologiniai

¹⁸⁴ Ibid., 126.

¹⁸⁵ Philip J. Rossi, *The Ethical Commonwealth in History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 50.

¹⁸⁶ Kant, *Religija vien tik proto ribose*, 121-127.

¹⁸⁷ Onora O'Neill, „Kant on Reason and Religion“, in *Tanner Lectures on Human Values 18*, edited by G. B. Peterson (Utah: Utah University Press, 1997), 282, 303-306.

¹⁸⁸ Karen Stohr, *Choosing Freedom. A Kantian Guide to Life* (Oxford: Oxford University Press, 2022), 72.

¹⁸⁹ Viena iš galimų knygos *Religija vien tik proto ribose* vietų, kuri duotų atsakymą į klausimą, kodėl „moralė neišvengiamai veda į religiją“, o galiausiai etinė bendruomenė į etinę-religinę bendruomenę, yra ta, kur nagrinėjamas aukščiausiojo gėrio idėjos ryšys su visagalės moralinės esybės – Dievo – idėja (Kant, *Religija vien tik proto ribose*, 19-28).

tyrinėjimai) ir teigia, kad pastaroji domisi, kaip moralę reikia padaryti veiksmingą žmonių gyvenime ir kurios kultūrinės, politinės, religinės institucijos skatina moralinę brandą žmonėse¹⁹⁰. Būtent Kanto knyga *Religija vien tik proto ribose* pabrėžia krikščionybės ir jos institucinės sąrangos vaidmenį moraliniam žmonių tobulėjimui. Kita vertus, kaip teisingai Jamesas DiCenso pastebi, „jis [Kantas – M. V.] religinę kalbą, randamą šventraščiuose ir kituose šaltiniuose, interpretuoja kaip fenomenalų, kultūriškai įtakingą išteklį, padedantį mūsų autonominei etinei praktikai. Jis nuolat kartoja, kad remiasi paveldėtomis reprezentacijomis ir simboliais kaip būdais palengvinti etinę refleksiją tarp klystančių, įkūnytų, socialiai sąlygotų asmenų. Religinės reprezentacijos <...> analizuojamos kaip priemonė etikos principus padaryti labiau vaizdingai ir intuityviai prieinamus; jos išreiškia etikos idealus viešojoje erdvėje. Jos nepakeičia autonominės etinės refleksijos, tačiau gali palengvinti šį refleksijos procesą padėdamos mums suvokti ir modifikuoti savo pačių maksimas atsižvelgiant į reprezentacijos pagrindu sukonfigūruotus visuotinius principus. Šiose pastangose Kantas beveik išimtinai orientuojasi į biblinius šaltinius ir krikščioniškąją tradiciją“¹⁹¹. Trumpai tariant, Kantas savo svarstymuose apie moralinį tobulėjimą praktiniame lygmenyje taip pat laikosi ir simbolinės reprezentacijos, kurios nutartyje yra ryškus gerojo principo (kaip proto idėjos) pateikimas („die Darstellung des guten Prinzips“) remiantis Jėzaus asmeniu. Tačiau iš to, kas buvo išdėstyta, tampa aišku ir tai, kad Kantui simbolinė reprezentacija ne tik semantiškai siejasi su gerojo principo pateikimu, bet sykiu ir su tuo, kas žmonės kaip bendruomenė yra (ar gali tapti) etine-religine prasme (etinė-religinė bendruomenė, besipriešinanti polinkiui į blogį). Kita vertus, Kantas formuluoja šią bendruomenę kaip iš esmės skirtingą nuo politinės bendruomenės.

Pirmiausia pagal Kantą politinė bendruomenė priklauso nuo prievartinių įstatymų. Tuo tarpu etinė bendruomenė priklauso išimtinai nuo neprievartinių įstatymų. Kanto žodžiais tariant, „*teisinė-pilietinė* (politinė) *būklė* yra žmonių tarpusavio santykis, nes jie visuomeniškai pavaldūs *viešiesiems teisės dėsniams* (perdėm prievartiniais). *Etinė-pilietinė* būklė – toji, kurioje žmonės suvienyti visuomeniniais neprievartiniais dėsniais, t. y. grynaisiais dorybės dėsniais“¹⁹². Jei politinėje bendruomenėje prievarta naudojama tam, kad įstatymų būtų laikomasi, tai etinėje bendruomenėje dorybių principų laikymasis numato laisvės momentą – „savanorišką, visuotinį ir besitęsiantį širdžių susivienijimą“. Greta to, politinė bendruomenė yra skirta prievartos priemonėmis garantuoti jos narių išorinės laisvės suderinamumą, tuo tarpu etinė bendruomenė – puoselėti jos narių „poelgių moralumą“, o sykiu ir vidinę laisvę, t. y. paskatą laikytis moralės dėsnių¹⁹³. Taigi etinė bendruomenė, kurios atveju Kantui simbolinė reprezentacija yra fundamentali, skiriasi nuo politinės

¹⁹⁰ Robert B. Louden, *Kant's Impure Ethics: From Rational Beings to Human Beings* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 49, 171.

¹⁹¹ DiCenso, *Kant, Religion, and Politics*, 18.

¹⁹² Kant, *Religija vien tik proto ribose*, 117-118.

¹⁹³ Ibid., 121-122.

bendruomenės savo konstitucija ir tikslu. Ir pastaroji bendruomenė iš esmės neatitiktų pirmoje šio darbo dalyje išdėstytos *a priori* teisės sąvokos ir visuotinio teisės principo, jei jos nariai būtų priversti jungtis prie etinės bendruomenės. Savo ruožtu po tokio priverstinio veiksmo etinė bendruomenė, kuri pagrįsta laisve nuo prievartos, būtų sukompromituota. Kaip Kantas patikina, „jau esančią politinę bendriją visi jos politiniai atstovai, kaip tokie, sudaro vis dėlto savo *etine prigimtaine būkle* ir turi teisę joje likti, nes kiltų prieštaravimas (*in adjecto*), jei ši bendrija savo piliečius turėtų priversti stoti į etinę bendriją – juk pastarieji jau savo sąvokoje talpina laisvę nuo prievartos. Kiekviena politinė bendrija turbūt gali pageidauti, kad joje būtų viešpatavimas sieloms pagal dorybės dėsnius; <...>. Bet vargas įstatymų leidėjui, kuris į etinius tikslus orientuotus potvarkius norėtų įgyvendinti prievarta! Juk tuo jis ne tik sukurtų etiškumo priešybę, bet pakirstų ir padarytų nepatikimus savo politinius pagrindus“¹⁹⁴. Bendru požiūriu tokios Kanto pastabos apie moralės ir politikos plotmių santykį nūdienos akademiniame pasaulyje linkstamos traktuoti kaip iš esmės atskiriančios moralę (o sykiu ir religiją) nuo politikos. Antai Ripsteinas knygoje *Force and Freedom* neigia šių dviejų plotmių sąsają Kanto atžvilgiu teigdamas, jog visuotinis teisės principas abstrahuojasi nuo vidinių žmogaus paskatų ir susitelkia tik į formalius išorinius žmonių santykius¹⁹⁵. Panašiai kalba ir Alasdair MacIntyre’as akcentuodamas tai, jog Kanto moralės turinys politikoje reikštų politinės pareigos nevykdymą¹⁹⁶. Tačiau iš Kanto nuostatų neseika, jog etinės ir politinės bendruomenės atskyrimas kartu reiškia ir poveikio vienos bendruomenės kitai eliminavimą. Kaip antai Rossi pabrėžia, „jo [Kanto – M. V.] krikščioniškojo mokymo apie tai, kaip Dievas įgyvendina žmogaus atpirkimą Dievo Sūnaus asmenyje, rekonstrukcija išreiškia aiškią politinę intonaciją: <...> Kantas Jėzaus vaidmenį apibūdina kaip revoliucinį pasipriešinimą, keliantį pavojų „šio pasaulio kunigaikščio“ suverenitetui“¹⁹⁷. Kodėl Jėzus ir jo pavyzdžiu besivadovaujanti etinė-religinė bendruomenė kelia pavojų „šio pasaulio kunigaikščio“ suverenitetui? Šiame momente svarbu dar kartą pabrėžti tai, jog pagal Kantą prigimtinių polinkį į blogį suintensyvina ne kas kita, o socialinė sąveika. Plačiaja prasme tai gali daryti ir politinė tvarka, kaip antai priimti netinkami prievartiniai viešieji įstatymai. Kaip teisingai DiCenso pastebi, „socialinė ir politinė sąveika gali turėti žalingą poveikį mūsų etinėms nuostatoms, todėl vidiniai ir išoriniai etiniai paklausimai susipina. <...>. Kantas neatskiria moralinės bendruomenės nuo esamų institucijų. Kaip ir sub-bendruomenės [„sub-communities“ – M. V.] gali veikti kaip etinis raugas platesnėje viešojoje erdvėje <...>, taip ir gebėjimas įgyvendinti moralės dėsnius reikalauja tinkamų politinių sąlygų. Etinė būklė yra sudėtinis reguliavimo principas, kuris vadovauja mūsų pastangoms transformuoti

¹⁹⁴ Ibid., 118.

¹⁹⁵ Arthur Ripstein, *Force and Freedom* (Cambridge: Harvard University Press, 2009), 374.

¹⁹⁶ Alasdair MacIntyre, *Ethics and Politics: Selected Essays, Volume 2* (New York: Cambridge University Press, 2006) 134.

¹⁹⁷ Rossi, *The Ethical Commonwealth in History*, 50.

viešąją erdvę didesnės autonomijos ir įtraukties link¹⁹⁸. Galų gale, kalbant apie didesnę autonomiją ir įtrauktį, reikia pasakyti, jog šie dalykai eliminuoja tuos socialinės-politinės sąveikos elementus, kurie suintensyvina prigimtinį polinkį į blogį. Tokiu būdu tai turėtų slopinti pavydą, godumą ir valdžios troškimą, kurie įplieskia vaidus tarp žmonių politinėje bendruomenėje ar net tarp valstybių. Dėl to Kantui etinės bendruomenės sukūrimas, palaikymas bei plėtimas Bažnyčios pavidalu veda link politinio tikslo – amžinos taikos¹⁹⁹. Jo žodžiais tariant, „<...> tai yra toji žmogaus akiai nepastebima, bet pastoviai tebesitęsianti gerojo principo veikla, skirta žmonių giminėje, kaip vieningoje pagal moralės dėsnius organizuotoje bendrijoje, įkurti gėrio valdžią ir karalystę, kuri įtvirtins gėrio pergalę prieš blogį ir savo viešpatavimu garantuos pasauliui amžiną taiką“²⁰⁰. Tad apibendrinant tai, kas buvo išdėstyta, pabrėžtina, jog proto idėjos simbolinė reprezentacija – gerojo principo (kaip proto idėjos) pateikimas („die Darstellung des guten Prinzips“) remiantis Jėzaus asmeniu – Kantui sykiu reiškia ir idėjos apie bendruomenę pateikimo momentą. Trumpai tariant, vokiečių filosofo nuostatose Jėzaus asmuo simbolizuoja žmones, kas jie yra kaip bendruomenė etinė-religine prasme. Be kita ko, etinė-religinė bendruomenė Kanto konceptualiai formuluojama kaip besiskirianti nuo politinės bendruomenės, bet vis dėlto ji turi aiškią politinę viziją. Galima teigti, jog Kanto nuostatų atžvilgiu simbolinės reprezentacijos pagrindu Jėzaus asmuo simbolizuoja žmones, kurie veikia ne (tik) kaip piliečiai-rinkėjai, bet veikiau kaip aktyvūs nariai etinės-religinės bendruomenės, besipriešinančios prigimtiniam polinkiui į blogį ir kartu implikuojančios amžiną taiką ne tik tarp žmonių, bet ir tarp valstybių. Kita vertus, gerojo principo pateikimas („die Darstellung des guten Prinzips“) Jėzaus asmens pagrindu negali būti traktuojamas vien tik kaip spekuliatyvus Kanto kritinės filosofijos projektas, realiai stokojantis atodairos į empirinį-praktinį pasaulį. Kaip antai DiCenso pastebi, „<...> Kantas dirba su socialiniu ir politiniu faktu. Kanto kultūriniame kontekste krikščioniškoji tradicija ir toliau darė didelę įtaką švietimui, etiniams papročiams ir politinio teisėtumo stiprinimui. <...> Kantas naudojasi šia veikiančia įtaka interpretuodamas istorines religijas kaip kolektyvines moralinių idėjų *reprezentacijas* ar *simbolių*“²⁰¹. Bet sykiu visa tai reiškia, jog Kanto atveju simbolinė reprezentacija pirmiausia *realiai* „vyksta“ krikščionybės praktikos lygmenyje anapus *realių* politinių atstovavimo institucijos (-ų) formų. Tad Kanto simbolinės reprezentacijos koncepcijos atlikta išsklaida parodo, jog jo politinės reprezentacijos samprata apima ne tik mandatinę ir įkūnijimo reprezentacijas, akcentuojančias atstovavimo institucijos skirtingas funkcijas, bet sykiu ir simbolinę reprezentaciją,

¹⁹⁸ DiCenso, *Kant, Religion, and Politics*, 248-249.

¹⁹⁹ Ši darbe dėstoma interpretacijos linija nėra vienintelė apie etinės-religinės bendruomenės santykį su politine plotme Kanto filosofinėje mintyje. Priešinga akademinė laikysena bando kritiškai vertinti nusakymą, jog iš Kanto nuostatų seka etinės bendruomenės politinė vizija, kurią religija padeda įgyvendinti (žr. Stephen Palmquist, „„The Kingdom of God Is at Hand!“ (Did Kant Really Say That?)“, *History of Philosophy Quarterly* vol. 11 nr. 4 (1994), 421–437.

²⁰⁰ Kant, *Religija vien tik proto ribose*, 154.

²⁰¹ DiCenso, *Kant, Religion, and Politics*, 220.

pabrėžiančią idėjos apie etinės-religinės bendruomenės realų pateikimą, kuris turi ir aiškiai artikuliuotą politinę viziją.

IŠVADOS

1. Kalbant apie Kanto politinės reprezentacijos sampratą, pirmiausia svarbu fiksuoti terminologinės vartosenos faktą. Vokiečių filosofas savo traktatuose vartoja skirtingus vokiečių kalbos žodžius („stellvertretung“, „repräsentation“ ir „darstellung“) ir jų vedinius, ženklinančius politinę reprezentaciją. Tokia vartoseną suponuoja, jog Kanto politinės reprezentacijos samprata yra pakankamai talpi t. y. jos semantinis laukas apima įvairias konotacijas. Būtent Kanto politinės reprezentacijos samprata turėtų būti nagrinėjama ir suprantama remiantis mandatine („stellvertretung“), įkūnijimo („repräsentation“) ir simboline („darstellung“) reprezentacija. Šios trys reprezentacijos leidžia rekonstruoti ir konceptualiai papildyti vokiečių filosofo politinės reprezentacijos sampratą savitais turiniais. Pastarieji leidžia, viena vertus, iš naujo įvertinti kritinėje akademinėje recepcijoje nagrinėjamas Kanto pateiktas atstovavimo institucijos skirtingas formuluotes, kita vertus, atsigręžti į jo darbus apie moralę bei religiją.

2. Akademiniam lauke įprasta Kanto politinės reprezentacijos sampratą apspręsti jo nuostatų apie atstovavimo instituciją kontekste. Tokią pastangą skatina ir patys vokiečių filosofo tekstai. Juose Kantas atstovavimo instituciją formuluoja dvejopai. Viena vertus, ji siejama su valdžių padalijimo, kita vertus, su vieningos liaudies valios matmeniu. Visgi detalesnė žiūra leidžia fiksuoti tai, jog šių formuluočių kontekste Kantas vartoja du skirtingus žodžius – „stellvertretung“, „repräsentation“ – ir jų vedinius, kurie atitinkamai ženkliną mandatinę ir įkūnijimo reprezentaciją. Savo ruožtu šios reprezentacijos įveda į Kanto pateiktas atstovavimo institucijos formuluotes skirtingas atstovavimo funkcijas, t. y. mandatinė reprezentacija referuoja į privačių interesų atstovavimą, o įkūnijimo – į vieningos liaudies valios kaip *a priori* principo atstovavimą. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad įkūnijimo reprezentacijos Kantas laikosi tik atstovavimo institucijos formulotėje, besiremiančioje vieninga liaudies valia. Visgi mandatinės ir įkūnijimo reprezentacijos palyginimas bei įvedimas atskleidžia, jog vokiečių filosofas griežtai laikosi įkūnijimo reprezentacijos ir formuluodamas atstovavimo instituciją valdžių padalijimo pagrindu. Reikia pridurti, kad Kantas, pasiremdamas įkūnijimo reprezentacija abiejose minėtose skirtingose formulotėse, yra nuoseklus, todėl nebūta pokyčio jo politinėje mintyje. Darbe pateikta perspektyva apie Kanto politinėje mintyje atrandamą įkūnijimo reprezentaciją atveria kelią ir tolimesniam tyrimui. Įkūnijimo reprezentacija dominuoja ir Hobbeso, ir Schmitto politinėje mintyje. Nors Hobbeso, Kanto ir Schmitto nuostatų detalus palyginimas įkūnijimo reprezentacijos atžvilgiu šiame darbe nebuvo atliekamas (tai būtų peržengę darbe deklaruojamą tikslą), visgi toks palyginimas būtų itin naudingas siekiant pagilinti ir išplėsti šių filosofų politinės reprezentacijos sampratas.

3. Reikia konstatuoti, kad mandatinė ir įkūnijimo reprezentacija semantiškai galutinai neapsprendžia Kanto politinės reprezentacijos sampratos. Fiksuojuamas papildomas terminologinės

vartosenos faktas. Kantas, kalbėdamas apie Nacionalinę Asamblėją Prancūzijos revoliucijos kontekste, vartoja žodį „darstelle“ ir juo išreiškia liaudies kaip visumos pateikimo veiksmą Nacionalinės Asamblėjos pagrindu. Šalia šio žodžio taip pat vartojami ir kiti jau minėti žodžiai – „stellvertreter“, „repräsentanten“. Būtent žodis „darstellung“ ir jo vedinys leidžia į Kanto politinės reprezentacijos sampratą integruoti ir simbolinę reprezentaciją, kuri nurodo idėjos apie bendruomenę pateikimą figūracijos ar simbolio pagrindu. Visgi šį pateikimą simbolinės reprezentacijos pagrindu galima aptikti ne Kanto nuostatose apie politiką, bet jo samprotavimuose apie moralę ir religiją. Juose pabrėžiamas Jėzaus (personifikuota gerojo principo proto idėja) vaidmuo pateikiant žmonėms idėją apie tai, kas jie yra kaip bendruomenė etinė-religine prasme. Nors Kantui etinė-religinė bendruomenė skiriasi nuo politinės bendruomenės savo konstitucija ir deklaruojamu tikslu, visgi ji turi aiškią politinę viziją – amžinąją taiką. Be kita ko, etinės-religinės bendruomenės koncepcijos analizė atskleidžia tai, jog vokiečių filosofui simbolinė reprezentacija išimtinai priklauso krikščioniškosios tradicijos praktikai, o ne politinėms atstovavimo institucijos (-ų) formoms. Tokia simbolinės reprezentacijos traktuotė, aptinkama Kanto nuostatose apie moralę ir religiją, skatina siūlyti tolesnius tyrimus dviem kryptimis. Pirmiausia Kanto ir Voegelino simbolinės reprezentacijos koncepcijų nuodugnus gretinimas ir nagrinėjimas leistų pagilinti ir išplėsti supratimą apie žmonių vienijimosi į (ne)politinės bendruomenės momentą, veikiantį anapus oficialių politinių institucijų. Kita vertus, pravartu būtų įvertinti Kanto simbolinės reprezentacijos koncepcijos galimą indėlį į konstruktyvizmą, kuriame simbolinė reprezentacija atlieka fundamentalų vaidmenį analizuojant politinės reprezentacijos problematiką.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Bielefeldt, Heiner. *Symbolic Representation in Kant's Practical Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Byrd, B. Sharon, Hruschka, Joachim. *Kant's Doctrine of Right. A Commentary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Caranti, Luigi. „Kant via Rousseau against Democracy“, in *Kant and the Problem of Politics. Rethinking the Contemporary World*, edited by Luigi Caranti and Alessandro Pinzani, 36-64. New York: Routledge, 2023.
- Caranti, Luigi. „Why does Kant Think that Democracy is Necessarily Despotic?“, *Kantian Review* vol. 28, nr. 2 (2023), 167-183. <https://doi.org/10.1017/S1369415423000110>.
- Caygill, Howard. *A Kant Dictionary*. Oxford: Blackwell, 1995.
- DiCenso, James. *Kant, Religion, and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Disch, Lisa. „The „Constructivist Turn“ in Democratic Representation: A Normative Dead-End?“, *Constellations*, vol. 22, nr. 4 (2015), 487-499. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12201>.
- Disch, Lisa. „Introduction: the end of representative politics?“, in *The Constructivist Turn in Political Representation*, ed. by Lisa Disch, Mathijs van de Sande and Nadia Urbinati, 1-21. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019.
- Flikschuh, Katrin. „Elusive Unity: The General Will in Hobbes and Kant“, *Hobbes Studies* vol. 25, nr. 1 (2012), 21-42. https://brill.com/view/journals/hobs/25/1/article-p21_3.xml.
- Grayson, Nicola J. „The Schematism of Analogy and the Figure of Christ. Bridging Two Types of Hypotyposis“, in *Kant and the Continental Tradition. Sensibility, Nature, and Religion*, edited by Sorin Baiasu, Alberto Vanzo, 173-193. New York: Routledge, 2020.
- Guyer, Paul. „Kant's Deductions of the Principles of Right“, in *Kant's Metaphysics of Morals: Interpretative Essays*, edited by Mark Timmons, 23-64. New York: Oxford University Press, 2002.
- Hayat, Samuel, Rosales, José M. „The Modernity of Political Representation“, *Contributions to the History of Concepts* vol. 15, nr. 1 (2020), 69-75. <https://doi.org/10.3167/choc.2020.150104>.
- Hanisch, Christoph. „Kant on Democracy“, *Kant-Studien* vol. 107, nr. 1 (2016), 64-88. <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/kant-2016-0004/html>.
- Hart, H. L. A. „Are There Any Natural Rights?“, in *The Philosophical Review* vol. 64, nr. 2 (1955), 175-191. <https://doi.org/10.2307/2182586>.
- Helfer, Martha B. *The Retreat of Representation. The Concept of Darstellung in German Critical Discourse*. New York: State University of New York Press, 1996.

- Herbert, Gary B. „Kant contra Hobbes“, *Hobbes Studies* vol. 17, nr. 1 (2004), 3-27.
https://brill.com/view/journals/hobs/17/1/article-p3_2.xml.
- Hobbes, Thomas. *Leviathanas*, iš anglų kalbos vertė K. Rastenis. Vilnius: Pradai, 1999.
- Höffe, Otfried. *Kant*, translated by Marshall Farrier. Albany: State University of New York Press, 1992.
- Gasché, Rodolphe. „Ideality in Fragmentation“, in Friedrich Schlegel *Philosophical Fragments*, translated by Peter Firchow, vii-xxxii. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991.
- Ivanauskas, Lukas. „Politinio mąstymo metmenys Immanuelio Kanto kritinėje filosofijoje“, *Politologija* vol. 115, nr. 3 (2024), 51-76. <https://doi.org/10.15388/Polit.2024.115.3>.
- Jokubaitis, Alvydas. *Politinio proto kritika*. Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2024.
- Jokubaitis, Alvydas. „Politinis metafizikos sugrįžimas“, *Politologija* vol. 118, nr. 2 (2025), 8-22.
<https://doi.org/10.15388/Polit.2025.118.1>.
- Kant, Immanuel. „Kritik der Urteilskraft“, in *Kant's Werke*, 165-487. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1913.
- Kant, Immanuel. „Die Metaphysik der Sitten“, in *Kant's Werke*, 203-493. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1914.
- Kant, Immanuel. „Der Streit der Fakultäten“, in *Kant's Werke*, 1-116. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1917.
- Kant, Immanuel. *Kritik der reinen Vernunft*. Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1923.
- Kant, Immanuel. „Reflexionen zur Rechtsphilosophie“, in *Kants Handschriftlicher Nachlass*, 442-613. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1934.
- Kantas, Imanuelis. *Prolegemonai. Kiekvienai būsimai metafizikai, galėsiančiai būti mokslu*, vertė Romanas Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1972.
- Kant, Immanuel. *Praktinio proto kritika*, vertė Romanas Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1987.
- Kant, Immanuel. *The Metaphysics of Morals*, translated by Mary Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Kant, Immanuel. „The Conflict of the Faculties“, in *Kant Political Writings*, edited by H. S. Reiss, 176-191. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Kant, Immanuel. „Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf“, in *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis. Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*, herausgegeben von Heiner F. Klemme, 49-103. Hamburg: Felix Meiner Verlag GmbH, 1992.

- Kant, Immanuel. „Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama“, in *Immanuel Kant. Politiniai traktatai*, vertė Antanas Gailius, Gediminas Žukas, sudarė Alvydas Jokubaitis, 58-110. Vilnius: aidai, 1996.
- Kant, Immanuel. *Grynojo proto kritika*, vertė Romanas Plečkaitis. Vilnius: Mintis, 1996.
- Kant, Immanuel. „I amžinąją taiką“, in *Immanuel Kant. Politiniai traktatai*, vertė Antanas Gailius, Gediminas Žukas, sudarė Alvydas Jokubaitis, 111-169. Vilnius: aidai, 1996.
- Kant, Immanuel. *Religija vien tik proto ribose*, vertė Romanas Plečkaitis. Vilnius: prada, 2000.
- Kant, Immanuel. *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*. Hamburg: Felix Meiner Verlag GmbH, 2003.
- Kant, Immanuel. *Sprendimo galios kritika*, vertė Romanas Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai, 2019.
- Kersting, Wolfgang. *Wohlgeordnete Freiheit Immanuel Kants: Rechts - und Staatsphilosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1993.
- Kryluk, Michael. „Kant and Democracy: Problems and Possibilities“, *The Blog of the American Philosophical Association* (2025). <https://blog.apaonline.org/2025/05/14/kant-and-democracy-problems-and-possibilities/>
- Louden, Robert B. *Kant's Impure Ethics: From Rational Beings to Human Beings*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- MacIntyre, Alasdair. *Ethics and Politics: Selected Essays, Volume 2*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Manin, Bernard. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Marey, Macarena. „The Ideal Character of the General Will and Popular Sovereignty in Kant“, *Kant-Studien* vol. 109, nr. 4 (2018), 557-580. <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/kant-2018-4001/html>.
- Maus, Ingeborg. „From Nation-State to Global State, or the Decline of Democracy“, *Constellations* vol. 13, nr. 4 (2006), 465-484. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2006.00414.x>.
- Mulieri, Alessandro. „Hasso Hofmann and the Polysemy of Representation“, *Redescriptions Political Thought Conceptual History and Feminist Theory* vol. 19, nr. 2 (2016), 127-145. <https://journal-redescriptions.org/articles/66/files/submission/proof/66-1-128-1-10-20190828.pdf>.
- Mulieri, Alessandro. „Exploring the Semantics of Constructivist Representation“, in *The Constructivist Turn in Political Representation*, edited by Lisa Disch, Mathijs van de Sande and Nadia Urbinati, 205-223. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019.

- O'Neill, Onora. „Kant on Reason and Religion“, in *Tanner Lectures on Human Values 18*, edited by G. B. Peterson, 269-308. Utah: Utah University Press, 1997.
<https://tannerlectures.org/lectures/kant-on-reason-and-religion/>.
- Palmquist, Stephen. „Does Kant reduce religion to morality?“, *Kant-Studien* Vol. 83, nr. 2 (1992), 129-148.
https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/kant.1992.83.2.129/html?srsId=AfmBOoohg_fT_83VKGtO3ns15sb1F2B50wX_EMa9HjnQUR0i2eWKTpjz.
- Palmquist, Stephen. „„The Kingdom of God Is at Hand!“ (Did Kant Really Say That?)“, *History of Philosophy Quarterly* vol. 11 nr. 4 (1994), 421–437. <https://www.jstor.org/stable/27744641>.
- Pinzani, Alessandro. „Representation in Kant's Political Theory“, in *Annual Review of Law and Ethics*, edited by B. Sharon Byrd, Joachim Hruschka, Jan C. Joerden, 203-227. Berlin: Duncker & Humblot, 2008.
- Pitkin, Hanna. *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press, 1967.
- Ripstein, Arthur. *Force and Freedom*. Cambridge: Harvard University Press, 2009.
- Ripstein, Arthur. „Kant on Law and Justice“, in *The Blackwell Guide to Kant's Ethics*, edited by Thomas E. Hill, 161-178. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2009.
- Rossi, Philip J. *The Ethical Commonwealth in History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Rostbøll, Christian F. „Kant, Freedom as Independence, and Democracy“, *The Journal of Politics* vol. 78, nr. 3 (2016), 792-805. <https://doi.org/10.1086/685448>.
- Runciman, David. „The Paradoxes of Democracy and the Paradoxes of Representation“, in *Repraesentatio: Mapping a Keyword for Churches and Governance*, edited by Massimo Faggioli, Alberto Melloni, 163-175. Berlin: Lit Verlag, 2006.
- Saward, Michael. *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Sajūdis. <https://www.vle.lt/straipsnis/sajudis/>.
- Shell, Susan. „Representation and Democracy in the Metaphysics of Morals: Kant's Late Answer to the „Problem“ of Sovereignty“, *Kantian Review* vol. 30 (2025), 79-95.
<https://doi.org/10.1017/S136941542500010X>.
- Sintomer, Yves. „The Meanings of Political Representation: Uses and Misuses of a Notion“, *Raisons Politiques* vol. 50, nr. 2 (2013), i-xxvii. <https://shs.cairn.info/journal-raisons-politiques-2013-2-page-13?lang=en>.
- Sintomer, Yves. „The Meanings of Political Representation“, *Foreign Theoretical Trends* (2019), 1-16. https://www.researchgate.net/publication/379543386_The_Meanings_of_Political_Representation_English_Version.
- Stohr, Karen. *Choosing Freedom. A Kantian Guide to Life*. Oxford: Oxford University Press, 2022.

- Urbinati, Nadia. *Representative Democracy. Principles and Genealogy*. Chicago: The University of Chicago Press, 2006.
- Vieira, Mónica Brito, Runciman, David. *Representation*. Cambridge: Polity Press, 2008.
- Voegelin, Eric. *The New Science of Politics*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.
- Warren, Mark E. „How Representation Enables Democratic Citizenhip“, in *Creating Political Presence. The New Politics of Democratic Representation*, ed. by Dario Castiglione, Johannes Pollak, 39-61. Chicago: The University of Chicago Press, 2019.
- Wood, Allen W. *Kant*. Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
- Wood, Allen W. *Kant and Religion*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

DIRBTINIO INTELEKTO NAUDOJIMO DEKLARACIJA

Vardas, pavardė: Martynas Vaitkus

Studento pažymėjimo numeris: 2415539

Prašome pažymėti „x“ taikytiniems punktams:

☒ Aš **nenaudojau** dirbtinio intelekto įrankių pateikiamame darbe.

☐ Aš **naudojau** vieną ar kelis dirbtinio intelekto įrankius pateikiamame darbe.

Jei taip, kokius?

Dirbtinio intelekto įrankius naudoju kritiškai, kaip pagalbinę priemonę. Prisiimu visą atsakomybę už darbe pateiktą informaciją, argumentus ir galutinius darbo rezultatus.

(Parašas)

.....

Prašome pažymėti „x“ taikytiniems punktams bei paaiškinti, kaip naudojote dirbtinį intelektą:

Aš naudoju dirbtinio intelekto įrankius šiam/-iems tikslui/-ams:

1. ☐ **Idėjų generavimui** (pavyzdžiui: argumentų ar kontra-argumentų generavimui, struktūros plano sudarymui, galimų tyrimo klausimų generavimui)

Paaiškinkite:

2. ☐ **Informacijos paieškai** (pavyzdžiui: papildomos literatūros ar kontekstinės informacijos paieškai)

Paaiškinkite:

3. ☐ **Kaip rašymo asistentą** (pavyzdžiui: gramatinių ar stiliaus klaidų taisymui, vertimui, pastraipų perstruktūravimui ir pan.)

Paaiškinkite:

4. ☐ **Vizualinės medžiagos kūrimui** (pavyzdžiui: naujo paveikslėlio, žemėlapių sukūrimui ar redagavimui)

Paaiškinkite:

5. ☐ **Kaip mokymosi pagalbininką** (pavyzdžiui: papildomam medžiagos paaiškinimui paprastesne kalba, sąvokų ar teorinių koncepcijų palyginimui, žinių patikrinimo užduočių generavimui ir pan.)

Paaiškinkite:

6. ☐ **Duomenų analizei** (pavyzdžiui: skaičiavimui, kodavimui, kokybinių ar kiekybinių duomenų vizualizacijai, lentelės ar grafiko sukūrimui)

Paaiškinkite:

7. ☐ **Efektyvumo didinimui** (pavyzdžiui: tekstų santraukų kūrimui, išnašų formatavimui ir pan.)

Paaiškinkite:

8. ☐ **Kitu būdu.**

Paaiškinkite:

9. **Kokių žingsnių ėmėtės siekdami sumažinti dirbtinio intelekto daromų klaidų ar neatsakingo naudojimo tikimybę?**

Paaiškinkite:

SUMMARY

The Concept of Political Representation in I. Kant's Philosophy: Between Mandate, Embodiment, and Symbolic Representation is a master thesis of Martynas Vaitkus, which examines Immanuel Kant's concept of political representation based on three semantic types of representation (mandate, embodiment, and symbolic). Kant in his works uses different words in German language (for example, 'volksrepräsentanten', 'stellvertreter' and 'darstelle'), which correspondingly express mandate, embodiment, and symbolic representations and which refer to a category of the political representation as such. Moreover, academic literature review reveals that in critical academic reception there is a lack of in-depth and consistent analysis of the relation between these three semantic types of representation (mandate, embodiment and symbolic) and Kant's concept of political representation. Such a context of observations provokes a question: how mandate, embodiment, and symbolic representation can be meaningful in respect to Kant's concept of political representation? The goal of this work is to reconstruct and supplement Kant's concept of political representation by consistently integrating into it mandate, embodiment, and symbolic representations. Considering this goal, four objectives are formulated:

1) to define the main elements in the political thought of Kant (terms of the law, concept of freedom and republic), leading to different formulations of a representative institution, found in his concept of political representation;

2) to articulate the connection of Kant's representative institution with both the dimension of the separation of powers and the unified will of the people; to introduce and compare mandate and embodiment representations suggested by Sintomer and Mulieri in regard to Kant's formulations of the representative institution and to re-evaluate the latter;

3) to reveal the dividing line between the understanding and the reason formulated by Kant and to recount the moment of this division (the (re)presentation of ideas of reason on the basis of symbols following the analogy and practical impactfulness of ideas of the reason inseparable from this (re)presentation), which correspond to symbolic representation emphasised by Sintomer and Mulieri;

4) to demonstrate that introduction of symbolic representation into Kant's concept of political representation allows to connect the latter with his thoughts about morality and religion; to reveal the implications of such a connection to Kant's concept of political representation.

Two theses are defended in this work. The first thesis relates to different formulations of representative institution, found in Kant's political works, and to the introduction and comparison of mandate and embodiment representations. It is claimed that Kant maintains embodiment representation in formulating the representative institution not only by referring to unified will of

the people, but also by referring to the separation of powers. The second thesis is related to the integration of symbolic representation, which prevents Kant's concept of political representation from being determined solely by mandate and / or embodiment representation. In the work it is demonstrated that symbolic representation, which is fixated in Kant's non-political works, supplements his concept of political representation with the presence of ethical-religious community, possessing articulated political vision about the eternal peace. Reconstructing and supplementing of Kant's concept of political representation with three semantic types of representation suggests further research. Firstly, comparison of provisions of Kant, Thomas Hobbes and Carl Schmitt in respect of the embodiment representation would allow to deepen concepts of political representation of these thinkers. Secondly, fixation of symbolic representation in Kant's philosophy allows, on the one hand, to raise the question of the juxtaposition of Kant's and Eric Voegelin's positions, and, on the other hand, to examine a potential contribution of Kant to constructivism, where the symbolic representation plays an important role in analysing problems of political representation.